

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARIN GÜNÜMÜZ ŞARTLARINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ VE KASIMPAŞA TUZ AMBARI ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mimar Fatih KARIPTAŞ

İç Mimarlık Anabilim/Anasanat Dalı
Yüksek Lisans Programı

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Şenay BODUROĞLU

Eylül 2010

Fatih KARİPTAŞ tarafından hazırlanan, Endüstri Mirası Kapsamındaki Yapıların Günümüz Şartlarında Değerlendirilmesi Ve Kasımpaşa Tuz Ambarı Örneği adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. Şenay BODUROĞLU

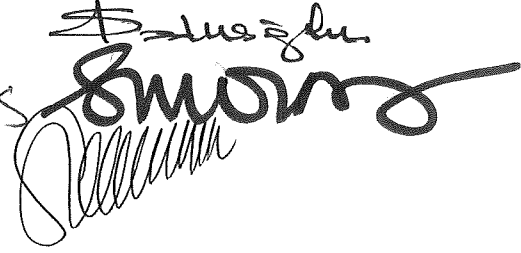
Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından İç Mimarlık Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Y. DOÇ. DR. ŞENAY BODUROĞLU

Üye : Y. DOÇ. DR. SAADET AYTIS

Üye : Yrd. Doç. Dr. S. Selhan Y. USAL

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
TABLO LİSTESİ	IX
RESİM LİSTESİ	X
1.GİRİŞ	1
2. ENDÜSTRİ, ENDÜSTRİ DEVRİMİ VE ENDÜSTRİNİN GELİŞİMİ	2
2.1. ENDÜSTRİ VE ENDÜSTRİLEŞMENİN TANIMI	2
2.1.1. Endüstri	2
2.1.2. Endüstrileşme	3
2.2. ENDÜSTRİLEŞMEYİ HAZIRLAYAN ETKENLER VE ENDÜSTRİ DEVRİMİ	4
2.2.1. Endüstri Devrimi Öncesi Dönem	4
2.2.2. Endüstri Devrimi Dönemi	5
2.2.3. Endüstri Devrimi Sonrası Dönem	7
2.3. OSMANLI DEVLETİNDE ENDÜSTRİLEŞME GİRİŞİMLERİ	8
2.3.1. Osmanlı Devletinde Endüstri Yapıları	13
2.3.1.1. Revize Edilen Endüstri Yapıları	14
2.3.1.2. Yeni Kurulan Fabrikalar	19
3. ENDÜSTRİ MİRASI KAVRAMI VE KAPSAMI	35
3.1. ENDÜSTRİ MİRASI KAVRAMI	35
3.2. ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMI ve SINIFLANDIRILMASI	36
3.3. ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILAR	38

4. ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARIN	
GÜNÜMÜZ ŞARTLARINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	40
4.1. ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARIN	
KORUMA AÇISINDAN ÖNEMİ	40
4.2. ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARA	
KORUMA YAKLAŞIMLARI	41
4.3. ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARIN	
YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİNİ GEREKTİREN SEBEPLER	43
4.3.1. Tarihsel ve Kültürel Sebepler	43
4.3.2. Ekonomik Sebepler	44
4.3.3. Çevresel Sebepler	44
4.4. ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARIN KORUNMA	
VE YENİDEN DEĞERLENDİRİLMELERİNDE UYGUN	
İŞLEV SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	45
4.4.1. Yapının Bulunduğu Konum	45
4.4.2. Yapının İşlevsel Kurgusu	46
4.4.3. Yapının Hacimsel ve Mekansal Kurgusu	46
4.5. ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARIN	
GÜNÜMÜZ ŞARTLARINDA DEĞERLENDİRİLMESİNE	
ÖRNEKLER	47
5. KASIMPAŞA TUZ AMBARI ÖRNEĞİ'NİN İNCELENMESİ	52
5.1. KASIMPAŞA'NIN TARİHÇESİ	52
5.2. KASIMPAŞA'NIN ENDÜSTRİ GEÇMİŞİ	55
5.3. KASIMPAŞA TUZ AMBARI TARİHÇESİ	56

5.3.1. Kasımpaşa Değirmeni	56
5.3.2. Kasımpaşa Tuz Ambarı	61
5.4. KASIMPAŞA TUZ AMBARI'NIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE BOZULMA DURUMU	62
5.5. KASIMPAŞA TUZ AMBARI RESTİTÜSYON PROJESİ	68
5.6. KASIMPAŞA TUZ AMBARI RESTORASYON PROJESİ VE REKLAM AJANSI OLARAK İŞLEVLENDİRİLMESİ	74
6. SONUÇ	85
KAYNAKLAR	87
ÖZGEÇMİŞ	90

ÖNSÖZ

Tez çalışmam süresince her zaman ilgi ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Şenay BODUROĞLU'na, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İç Mimarlık Bölüm Başkanı Prof. Dr. Onur ALTAN hocama, her konuda bana destek olan sevgili hocam Yrd.Doç.Dr. Saadet AYTIS'e ve tüm İç Mimarlık Bölümü hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın oluşmasındaki katkılarından dolayı Y.Mimar Hasan ÇALIŞLAR'a, Y.Mimar Kerem ERGİNOĞLU'na ve değerli arkadaşım Mimar Emre ERENLER başta olmak üzere tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca her konuda her zaman desteğim olan sevgili eşim Füsun SEÇER KARİPTAŞ'a ve hayatımızın anlamı minik kızım Ceyda KARİPTAŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

EYLÜL 2010

FATİH KARİPTAŞ

**ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARIN GÜNÜMÜZ ŞARTLARINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ VE KASIMPAŞA TUZ AMBARI ÖRNEĞİ**

**(Yüksek Lisans Tezi)
Fatih KARIPTAŞ**

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
Eylül 2010**

ÖZET

Teknolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutta yarattığı gelişmelerle, Endüstri Devrimi'nin tarihteki etkileri dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hissedilmiştir. Endüstri yapıları, taşıdıkları teknik bilgi, yapıldıkları döneme ait sosyal, kültürel, tarihi ve mimari özellikleriyle endüstri mirası kapsamında değerlendirilmektedir.. Bu nedenle, tüm korunmaya değer yapılarda olduğu gibi endüstri yapılarında da bulunan korunmaya değer özelliklerin tahribata uğramaması için, yeniden işlevlendirme sırasında uygulanacak olan müdahaleler hassasiyetle ele alınmalıdır. Tez kapsamında, yeniden işlevlendirilecek olan korunmaya değer yapılara müdahalede dikkat edilecek noktalar incelenerek, yeniden işlevlendirmeyi gerektiren sebepler ve uygun işlev seçimin etkileyen faktörlerden bahsedilmiştir. Endüstri mirası kapsamındaki örneklerden Kasımpaşa Tuz Ambarı binası ele alınmış, binanın yeniden işlevlendirilmesi sırasındaki aşamalar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Bilim Kodu :

Anahtar Kelimeler :Endüstri, Endüstrileşme, Endüstri Mirası, Yeniden İşlevlendirme

Sayfa Adedi :

Tez Yöneticisi : Yrd. Doç. Dr. Şenay BODUROĞLU

**THE EVALUATION OF THE STRUCTURES WITHIN THE SCOPE OF THE INDUSTRY
HERITAGE IN TODAY'S CONDITIONS AND KASIMPAŞA SALT WAREHOUSE SAMPLE**

(Post Graduate Thesis)

Fatih KARIPTAŞ

MİMAR SİNAN FINE ARTS UNIVERSITY

PHYSICAL SCIENCES INSTITUTE

September 2010

SUMMARY

With the developments created in technological, social, cultural and economic size the effects of Industry Revolution in history have been felt in Ottoman State as well as in the world. The industrial structures are evaluated within the scope of industrial heritage with their properties of the technical information they have and the social, cultural, historical and architectural properties of the period they are constructed. Therefore, all the interventions must be handled sensitively to be applied during the re-functioning for the properties worth to be protected not to be destroyed found in also the industrial structures just like in all the structures worth to be protected. By examining the points to be paid attention in the intervention to the structures worth to be protected that will be re-functioned within the scope of the thesis, the reasons requiring the re-functioning and the factors affecting the suitable function selection have been addressed. The building of Kasımpaşa Salt Warehouse has been handled from the samples within the scope of the industry heritage and the detailed information has been given about the stages during the re-functioning of the building.

Science Code:

Key Words: Industry, Industrialization, Industry Heritage, Re-functioning

Page Number:

Thesis Advisor: Assistant Professor Şenay BODUROŐLU

TABLO LİSTESİ

Tablo.1. 1913-1915 Osmanlı Sanayi Sayımı'nın Verilerine Göre, İstanbul ve Çevresindeki Sanayi Kuruluşlarının Dağılımı 21

RESİM LİSTESİ

Resim 1. Endüstri Devrimi ile fabrikalarda çalışan kadın işçilerin görünümü	3
Resim 2. Ortaçağ su değirmeni ve buhar makinesi örneği	5
Resim 3. Endüstri devrimi sonrası kurulan fabrikalar ve kentlerin görünümü	7
Resim 4. 1840-1940 Yılları Arasında İstanbul'un Kentsel Gelişmesi	11
Resim 5. Tophane'nin Görünüşü	14
Resim 6. Bakırköy Baruthanesi'nin Görünüşü	16
Resim 7. Tersanede İlk Kuru Dok	17
Resim 8. Darphane'nin Görünüşü	18
Resim 9. İplikhane'nin Görünüşü	24
Resim 10. Feshane'nin Görünüşü	24
Resim 11. Hereke Fabrika-i Hümayun	25
Resim 12. Yıldız Çini Fabrikası	27
Resim 13. Beykoz Deri Kundura Fabrikası	28
Resim 14. Beykoz Kağıt Fabrikası	29
Resim15. Paşabahçe İspermeçet Fabrikası	30
Resim 16. Yedikule Gazhanesi	31
Resim 17. Hasanpaşa Gazhanesi	32
Resim 18. 19.yy.başında Silahtarağa Elektrik Fabrikası	32
Resim 19. Bomonti Bira Fabrikası	33
Resim 20. 19.yy.da Cibali Tütün Fabrikası İç Mekan Görünüşleri	34

Resim 21. Kayseri Sümerbank Dokuma Fabrikası	35
Resim 22. Mecidiyeköy Likör Fabrikası	36
Resim 23. Cumhuriyet dönemi Kayseri Sümerbank Fabrikası	37
Resim 24. 20.yy. Unkapanı Değirmeni görünümü	38
Resim 25. Orsay Tren Garı Yeniden İşlevlendirme Öncesi ve Sonrası Durum	48
Resim 26. Viyana Gazometreleri, Yeniden İşlevlendirme Sonrası Durum	49
Resim 27. Rahmi Koç Müzesi Yeniden İşlevlendirme Sonrası Görünüşleri	50
Resim 28. Sötlüce Mezbahası-Sötlüce Kültür ve Sanat Merkezi	50
Resim 29. Silahtarağa Elektrik Santrali (Santral İstanbul) Yeniden İşlevlendirme Öncesi ve Sonrası Durumu	51
Resim 30. Cibali Tütün Fabrikası-Kadir Has Üniversitesi	51
Resim 31. Günümüzde Kasımpaşa sahili ve iskelesinin görünümü	52
Resim 32. Kasımpaşa'dan karşıya bakış	53
Resim 33. 19.yy Kasımpaşa semti görünümü	54
Resim 34. Kasımpaşa sahili ve Kuzey Deniz Saha Komutanlığı	55
Resim 35. 19.yy. Kasımpaşa Görünümü ve Kasımpaşa Değirmeni'nin bacası	56
Resim 36. 1926 Tarihli J. Pervititch Haritasında Kasımpaşa Değirmeni	57
Resim 37. Kasımpaşa Değirmeni Güney Cephesi	57
Resim 38. Kasımpaşa Değirmeni Planı	58
Resim 39. Kasımpaşa Değirmeni Doğu Cephesi Görünümü	58
Resim 40. Kasımpaşa Değirmeni Kesitleri	59
Resim 41. Günümüzde Kasımpaşa Değirmeni Görünüşleri	60

Resim 42. J.Pervetitch haritasında Kasımpaşa Tuz Ambarı	61
Resim 43. Günümüzde Kasımpaşa Tuz Ambarı Görünümü	62
Resim 44. Kasımpaşa Tuz Ambarı vaziyet planı	63
Resim 45. Kasımpaşa Tuz Ambarı Rölöve Kat Planları	64
Resim 46. Kasımpaşa Tuz Ambarı Rölöve Kat Planları	65
Resim 47. Kasımpaşa Tuz Ambarı Rölöve Görünüşleri	66
Resim 48. Kasımpaşa Tuz Ambarı Rölöve Kesitleri	67
Resim 49. 19.yy. Kasımpaşa sırtlarından değirmen ve ambarların görünüşü	68
Resim 50. Kasımpaşa Tuz Ambarı Restitüsyon Projesi Vaziyet Planı	69
Resim 51. Kasımpaşa Tuz Ambarı Zemin Kat Restitüsyon Planı	70
Resim 52. Kasımpaşa Tuz Ambarı Asma Kat Restitüsyon Planı	71
Resim 53. Kasımpaşa Tuz Ambarı Restitüsyon Görünüşleri	72
Resim 54. Kasımpaşa Tuz Ambarı Restitüsyon Kesitleri	73
Resim 55. Kasımpaşa Tuz Ambarı öncesi ve sonrası illüstrasyonu	74
Resim 56. Kasımpaşa Tuz Ambarı restorasyon çalışmaları	75
Resim 57. Tuz Ambarı'nın restorasyon çalışmaları	76
Kasımpaşa 58. Tuz Ambarı Restorasyon Sonrası İç Mekan Görünüşleri	77
Resim 59. Tuz Ambarı restorasyon çalışmaları	77
Resim 60. Kasımpaşa Tuz Ambarı koridor görünüşü	78
Resim 61. Kasımpaşa Tuz Ambarı Restorasyon Sonrası İç Mekan Görünüşleri	79
Resim 62. Kasımpaşa Tuz Ambarı vaziyet planları	80
Resim 63. Kasımpaşa Tuz Ambarı restorasyon planları	81

Resim 64. Kasımpaşa Tuz Ambarı restorasyon kesitleri	82
Resim 64. Kasımpaşa Tuz Ambarı restorasyon kesitleri ve tuvalet sistem detayı	83
Resim 65. Kasımpaşa Tuz Ambarı pencere sistem detayı	84

Amaç ve Kapsam

Endüstrileşme olgusu içinde ortaya çıkan ve son zamanlarda endüstri mirası olarak kabul edilen, endüstrileşme tarihinin önemli tanıkları sayılan endüstri yapıları gelişen teknolojiye de bağlı olarak kent dokusu içerisinde terk edilmeye başlanmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle endüstri ve endüstrileşme kavramları tanımlanmıştır. İngiltere'den başlayarak tüm Avrupa'yı saran endüstrileşme sürecinden bahsedilerek, devrim öncesi ve sonrası dönemlerde yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Çalışmada, böyle büyük ölçekte bir endüstri devrimi yaşanırken Osmanlı Devleti' nin bu devrim sürecinden nasıl etkilendiği ve bu sürecin neresinde olduğu da ele alınmıştır. Tez kapsamında endüstri mirası kavramı, kapsamı ve sınıflandırması hakkında bilgi verilmiştir. Günümüz kent dokusu içerisinde fonksiyonunu ve önemini yitirmiş olan endüstri yapılarının yıkılmaları veya metruk hale gelmeleri yerine, çağdaş koruma yaklaşımı ile insanlığa ve topluma hizmet veren mekanlar olması gerekliliği vurgulanmıştır.

Yöntem

Endüstri mirası kapsamındaki yapıların günümüz şartlarında değerlendirilmesi incelenirken, yeniden işlevlendirmeyi gerektiren sebepler ve işlev seçimini etkileyen faktörler analiz edilmiştir. Endüstri mirası kapsamındaki yapıların yeniden işlevlendirme uygulamaları örneklerle somutlaştırılmıştır. Kriterlerin belirlenmesinin ardından yeniden işlevlendirmenin genel kuralları ve yöntemleri ışığında Kasımpaşa Tuz Ambarı örneği incelenmiş, yeniden işlevlendirme süreci hakkında bilgi verilmiştir. Tuz Ambarı'nın rölöve çalışmalarına 2008 yılı Ocak ayında başlanmış, bu çalışmalar sırasında yerinde ölçümler yapılmış, yetersiz kalınan durumlarda fotoğraflardan yararlanılmıştır. Yapının restitüsyon çalışmasında ise, yapıdan alınan veriler, analogik çalışmalar, tarihi belge ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. 2008 yılı sonunda biten restorasyon uygulamasında ise yapının çevresel verileri, mekansal kurgusu, hacmi, ve konumu göz önüne alınmıştır.

2. ENDÜSTRİ, ENDÜSTRİ DEVRİMİ VE ENDÜSTRİNİN GELİŞİMİ

2.1. ENDÜSTRİ VE ENDÜSTRİLEŞMENİN TANIMI

2.1.1. Endüstri

Latince de “Industria” olan endüstri kelimesi, Fransızca da “Industrie”, Almanca da “Die Industrie” biçiminde kullanılmaktadır. Türkçede çoğunlukla Fransızca’daki okunuşuna benzerlik gösterir şekilde “Endüstri” olarak kullanılır. Pek çok şekilde tanımlanan endüstri kelimesi genellikle yararlı maddelerin üretim amacıyla iş gücü ve teknoloji ile birleşerek değişim işlemlerini ifade etmektedir.¹ Tanım olarak endüstri “Hammaddeleri yapılabir hale sokmak için uygulanan eylemlerin ve bu eylemleri uygulamak için kullanılan araçların tamamı.” dir.²

İnsanoğlu hayatını sürdürebilmek için üretim yapmak ve bu ürettiklerini de kullanmak zorundadır. İnsan gücü ile beyin gücünün birleşerek ürünler meydana getirmesi eylemi olan üretim, araç ve gereçlerin insan kontrolünden çıkıp makineleşmesiyle birlikte endüstri tanımıyla anılır olmuştur. Günümüz modern koşulları içinde doğa-insan-aracı-gereç ve üretim olgusunun birlikte gelişerek yaşama, ulaşım, konfor, bilgi imkanlarını insanlığın emrine sunmuştur.

Yeryüzünde bulunan bütün hammaddeler farklı coğrafi bölgelerde bulunduğundan dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı endüstri kolları gelişmiştir. Bu farklı bölgelerdeki üretimin toplumlara ulaşması için bir emek ve iş gücü gerekmektedir. Hammaddelerin çıkarılıp işlenerek, toplum için tüketilecek ürünler haline gelebilmesi için birçok insan gücüne, makinelere, fabrikalara ve ulaşım sistemlerine gereksinim duyulmuştur. Bu gereksinimlerin oluşabilmesi için sermayeye ihtiyaç vardır. Yukarıda sayılan tüm bu faktörlerin bir araya gelerek uygulamaya geçebilmesi için bir yönetim sistemi gereklidir. Bu yönetim sistemi yeryüzündeki devletlerin kendi ekonomik politikalarının doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bir devletin ekonomik görüşü ne olursa olsun belirtilen unsurların tamamı o ülkenin endüstrisini oluşturmaktadır.

Endüstri ekonomik bir kavram olarak da, ham madde ve ara mallarının, mevcut bilgi, beceri ve teknolojilerden yararlanılarak ve işçi emeği ile fabrika ve üretim tesislerinde mal ve hizmet şekline dönüştürülmesidir. Endüstri için dört temel unsur

¹ Meydan Larousse, 1969. Meydan Yayınevi, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., İstanbul, Cilt 10, s.913

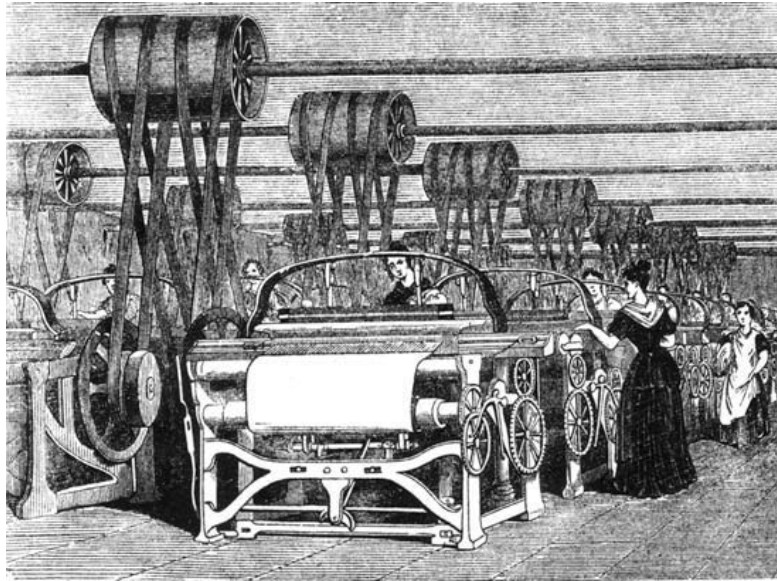
² Türk Dil Kurumu, 1998. Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara s.1902

bulunmaktadır. Doğal kaynaklar, emek, sermaye ve yönetim. Tüm bu unsurlar birbirini tamamlar ve endüstriyi oluştururlar.³

2.1.2. Endüstrileşme

Bir devrime neden olan endüstrileşme çabaları özellikle İngiltere’de başlayan girişimlerle giderek Avrupa’ya yayılmıştır. Makinelerin insan hayatına girmesinin ardından sanayi hızla makineleşmiş ve buna bağlı olarak da endüstrinin tüm alanlarında üretim artışı olmuştur. Bu hızlı makineleşme gerçeği endüstrinin tek bir koluyla sınırlı kalmayıp bütün üretim kollarını kontrolü altına almıştır. Yeni makinelerin icatları ile birlikte tarımda, dokumada, ulaşımda kısacası endüstrinin tüm alanlarında ve buna paralel olarak da toplumda üretim adına değişimler yaşanmaya başlamıştır.

Ülkelerin zenginleşmesi ile endüstrileşme arasında kuvvetli bir bağ vardır. Bir başka deyişle ekonomik kalkınma ve endüstrileşme doğru orantılıdır. Endüstrileşme süreci toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta kültürel yapılarında köklü değişimler yaratan bir oluşumdur.

Resim 1. Endüstri Devrimi ile fabrikalarda çalışan kadın işçilerin görünümü

³ Seyidoğlu, Halil, Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, Güzem Yayınları, Ankara, 1992

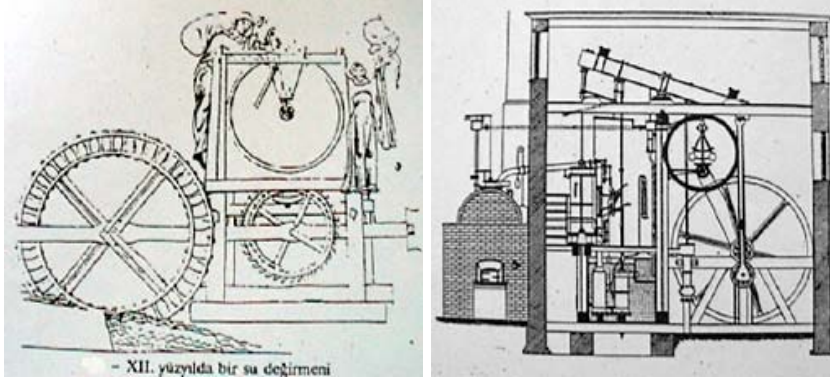
2.2. ENDÜSTRİLEŞMEYİ HAZIRLAYAN ETKENLER VE ENDÜSTRİ DEVRİMİ

Endüstrileşmenin doğuşu 18.yüzyıl sonu ve 19.yüzyıl başı olarak kabul edilmektedir. Aslında bu olayın başlangıcı 16.yüzyılın ortaları olarak da değerlendirilebilir. Bu nedenle bu bölümde endüstrileşmeyi hazırlayan etkenleri incelerken endüstri devrimi bir dönüm noktası adeta bir milat olarak kabul edilmiş ve endüstri devrimi öncesi dönem, endüstri devrimi ve endüstri devrimi sonrası dönem olarak üç bölümde incelenmiştir.

2.2.1.Endüstri Devrimi Öncesi Dönem

Batı uygarlığını asıl doğuran olaylar, Ortaçağ'ın sonunda olan değişimlerdir. Bu değişimlerden en önemlisi, kuşkusuz, Ortaçağ'ın geleneksel sınıflarının tersine toprağa bağlı olmayan, geçimini daha çok ticaret ve zanaatla sağlayan burjuva sınıfının güçlenmesidir. Ortaçağ'ın sonlarına doğru, yapılan Haçlı Seferleri sonucunda pusula, barut gibi önemli nesnelere öğrenilmesi Avrupa tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Pusulanın bulunmasıyla binlerce yıldır insanların yaşadığı kıtalar keşfedilmiş, barutun bulunmasıyla da burjuvalar silah endüstrisi geliştirmiştir. Çinlilerin uzunca bir süredir kullandıkları pusula, 12. yüzyıldan sonra Avrupalılarca da yaygın olarak kullanılmıştır. Barutun önemi 14. yüzyıldan sonra iyice artmış ve 15. yüzyılın sonlarına doğru, topçu birlikleri savaşların sonucunu belirler hale gelmiştir.

Pusulayla birlikte açık deniz yolculuğuna uygun gemilerin de yapılabilmesi, yeni kıtaların keşfedilmesine olanak sağlamıştır. Keşifler sonucunda ticaretin niteliği değişmiş, kara ticareti önemli ölçüde azalmış, deniz ticareti egemen olmuştur. Gemiler sömürge ülkelerden esirler ve o ülkelerin ürünlerini taşımaktadırlar. Keşiflere öncülük eden İspanyollar ve Portekizliler bu konudaki üstünlüklerini sürdürmemişler, sömürge ülkelerinden edindikleri altın gibi değerli madenleri yeterli görüp, üretime önem vermemişlerdir. Sonunda ekonomileri çökmüştür. Esirler ve su gücü sayesinde madencilik önemli ölçüde ilerlemiş ve madencilik ilerlemesi de matbaacılığın gelişmesini sağlamıştır. Matbaacılığın gelişmesi, önceleri pahalıya edinilebilen kitapları yaygınlaştırsa da, 1501 yılında Papa VI. Alexander iman konusunda her türlü kitabın izne tabii olduğuna karar vermiştir. Ancak bu yıllarda kilisenin güçlü dönemi bitmiş, Rönesans ile birlikte Reform ise dinsel yapılanmanın bir gözden geçirilmesi sayılabilmektedir.

Resim 2. Ortaçağ su değirmeni ve buhar makinesi örneği

Ortaçağ'ın en temel teknik yeniliği su değirmenleridir. Bu yöntem sayesinde buğday öğütmek gibi işler için kullanılan hayvansal güç başka amaçlar için kullanılabilmiştir. Ortaçağ'da bulunan yeni tekniklerle hayvanlar daha verimli olarak kullanılabilmişlerdir. Endüstri Devrimi koşullarının oluşum süreci 16-18 yüzyıllar arasındadır. Bu sürecin sonlarına doğru, özellikle İngiltere'nin sosyo-ekonomik yapısında ve üretim tekniğinde niteliksel değişimler gerçekleşmiştir.

2.2.2. Endüstri Devrimi Dönemi

Endüstri Devrimi yalnızca teknolojik bir devrim değil, aynı zamanda insanların düşünce ve yaşam biçimini farklılaştıran, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla etkiler yaratan değişim hareketidir. Bu devrim, insan yaşamının yazılı belgelere dayanan geçmiş tarihindeki en köklü dönüşümdür. Tekniğin, sanayi üretiminin ve ulaşım olanaklarının gelişmesi nedeniyle, 18. yüzyıldan itibaren çağdaş dünyada meydana gelen değişimleri tanımlamaktadır. Teknolojik, ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri ile "Endüstri Devrimi", uzun süreçte gerçekleşmiş, 20. yüzyıl başlarına kadar etkisini sürdürmüştür.

Avrupa'da, özellikle İngiltere'de 18. yüzyılın ortalarına kadar Endüstri Devrimi için gerekli ön koşullar hazırlanmıştır. 1760'lardan itibaren üretimi sağlayan insan, hayvan, su ve rüzgâr gücü gibi organik ve inorganik güç kaynakları değişmiş, 1780'li yıllarda buhar gücü ve buhar makineleri kullanılmaya başlanmış, ücretli işçilerin çalıştığı fabrikaların inşası ile üretim ilişkileri sağlamlaşmıştır. Endüstri devrimi sürecinde İngiltere'de iç pazarın oluşturulmasıyla, yaygın sanayi ekonomisi için geniş bir temel hazırlanmıştır. Kentleşme süreciyle birlikte, ülke için karayolu taşımacılığında önemli yenilikler meydana gelmesinde teşvik edici rol oynamıştır. Bu

avantajlar sayesinde İngiltere’de başlayan gelişmeler, 19. yüzyılın başlarından itibaren Fransa, Almanya, Belçika gibi diğer Avrupa ülkeleri ile ABD’ye yayılmış ve yünlü dokuma, kömür üretimi, demir-çelik gibi sanayi kollarına yansımıştır. 20. yüzyılın başlarında da İtalya, Hollanda gibi Avrupa ülkeleri ile Japonya ve Rusya’da Endüstri Devrimi yaşanmaya başlamıştır.

Endüstriyel üretimin temelini oluşturan en önemli buluşlar 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirilmiş olup, bu gelişmeler dünyadaki ekonomik ve sosyal hayatı önemli biçimde değiştirmiştir. Lokomotifler, demiryolu yapımları ile ulaşım ve taşımada kolaylık sağlanmıştır. Sonrasında, elektriğin keşfi ile yeni buluşlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, yeni sanayi kolları oluşmuş ve üretilen maddeler çeşitlenmiştir. Yeni ticaret ve alışveriş kalıpları ile yerkürenin uzak kesimlerinin birbirine bağlanması sağlanmıştır. Bu dönemde özellikle döküm, demir-çelik, elektrik sanayisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Endüstri Devrimi genel olarak el ile üretimin makineye devredilmesi ve fabrika düzenine geçiş olarak tanımlanabilir. Hızlı bir süreç içinde kökten bir dönüşüme neden olmamıştır. Aksine kendisini hazırlayan etmenlerle uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiştir.⁴ Bu nedenle üretim sisteminde önemli bir adım atıldığı 18. yüzyıl, Endüstri Devrimi’nin başladığı dönem olarak sayılmaktadır. Avrupa’da, özellikle de İngiltere’de 18. yüzyılın ortalarına kadar Endüstri Devrimi için gerekli ön koşullar hazırlanmış, 1760’lardan itibaren, üretimi sağlayan insan, hayvan, su ve rüzgar gücü gibi organik ve inorganik güç kaynakları değişmiş, 1780’li yıllarda da, buhar gücü ve buhar makineleri kullanılmaya başlanmış, ücretli işçilerin çalıştıkları fabrikaların inşası ile üretim ilişkileri sağlamlaşmıştır.⁵ 1750’lerde, İngiltere’de toprak sahibi tarım işçileri ve tarımsal faaliyet azalmış, yaygın ve oldukça gelişmiş bir imalat sektörü ve ticari ilişki sistemi oluşmuştu. Ayrıca ulaşım açısından önemli bir avantaj olarak yaygın demiryolu ağı kullanımı başlamıştı.

Bu dönemin ilk teknik yenilikleri, pamuk ve dokuma üretiminde gerçekleştirilmiştir. 17. yüzyıldan başlayarak;

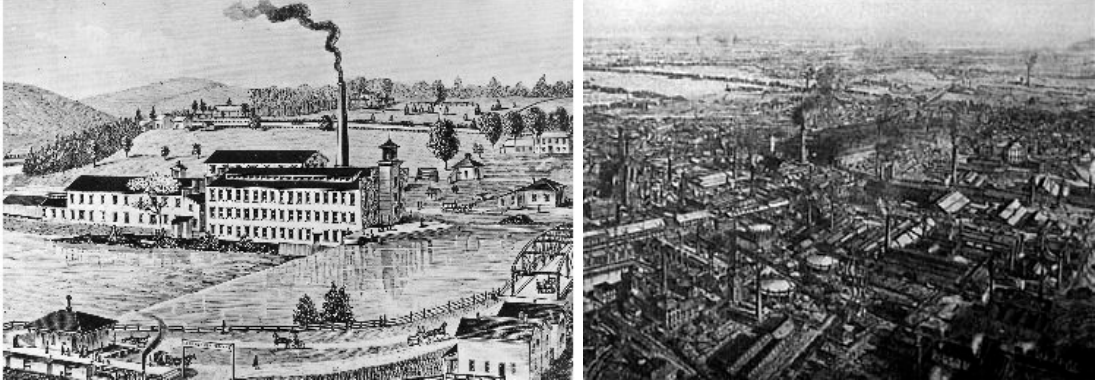
- 1698’de buhar motoru keşfedilmiştir.
- 1709 yılında Abraham Darby kok kömürünü elde etmiş ve bunu yüksek fırını işletmek üzere kullanmıştır.

---

⁴ Köksal T. Gül, 2006. İstanbul’daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri, itü dergisi, İstanbul.

⁵ Pamuk, Ş., 1997. 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914, 151-2 İstanbul.

- 1712 yılında Thomas Newcomen ilk buhar motorunu tasarlamıştır. İlk Newcomen Buhar Motorları, Walloon Kömür Madenleri için İngiliz ustalar tarafından 1721 ve 1731'de yapılmıştır.
- 1733'te mekanik bükme tezgâhının, 1769'da Watt tarafından geliştirilmiş buharlı Makinenin, 1778'de de yeni bir dokuma tezgâhının keşfi yapılmıştır.
- 1745 yılında Leipzig'de Christian August Hausen elektrik akımının elektrostatik makine üzerindeki etkisini denemiştir.
- 1779 yılında Thomas Farnolls Pritchard'ın tasarladığı, Coalbrookdale yakınındaki Severn Nehri üzerinden geçen ve tamamı demir olan köprü, III. Abraham Darby ve Thomas Gregory tarafından inşa etmiştir.
- 1783'de ilk buharlı gemi yapılmış, aynı yıl buharla işleyen çekiç icat edilmiştir. Buharla işleyen çekiç, büyük demir fırınlarının ortaya çıkmasına yardımcıdır.
- 1784 yılında Henry Cort dövme demir yapmak ve dövme demiri haddeden geçirmek için kumlu harç fırınına geliştirmiştir.
- 1785'de ilk buharlı dokuma fabrikası kurulmuştur.⁶

Resim 3. Endüstri devrimi sonrası kurulan fabrikalar ve kentlerin görünümü

2.2.3. Endüstri Devrimi Sonrası Dönem

1799-1800 yılları arasında Lieven Bauwens, buharla işleyen pamuk yün tarama ve pamuk fabrikalarını inşa etmiştir. Bu, mekanikleşmiş tekstil endüstrisinin geniş çaplı ve başarılı ilk kullanımı olmuştur. 1804 yılında Richard Trevithick'in tasarladığı lokomotif hayata geçmiştir.⁷ Endüstriyel üretimin temelini oluşturan en önemli buluşlar 19. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleştirilmiş olup, bu gelişmeler dünyayı büyük ölçüde değiştirmiştir. Sonuç olarak 19. yüzyılı, "buhar devri" olarak ifade etmek mümkündür. Buhar devri demir devrini açmış, lokomotifler, demiryolu yapımları ile

⁶ Köksal T. Gül, 2006. İstanbul'daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri, itü dergisi, İstanbul.

⁷ <http://www.ERIH.de/masterplan>

ulaşım ve taşımada kolaylık sağlanmıştır. Ardından, elektrik enerjisinin keşfi ile yeni buluşlar başlamıştır.

18. yuzyılın ortalarından itibaren yaşanmaya başlayan söz konusu teknolojik ilerlemeler, tarımsal üretimle geçinen toplumların artan bir hızla sanayi toplumuna dönüşmesine ve yeni yapılaşmaların doğmasına neden olmuştur. Ölüm oranlarının düşmesi, savaşların azalması gibi nedenlerle, Avrupa'da nüfus artmıştır. Öyle ki, 18. yuzyılda 100-120 milyon olan Avrupa nüfusu, 20. yuzyılda 450 milyona ulaşmıştır.⁸ Tarımsal faaliyetlerin azalması ve makine kullanımının yoğunlaşması ile, topraklarından koparak mülksüzleşmiş emekçi ordusu haline gelen halk, ücret karşılığında çalışmak üzere kentlere göç etmiştir.⁹ Bu dönemde yoğun yerleşimli kentlerin siluetlerinin önemli bir bölümünü, fabrika bacaları oluşturmaya başlamıştır. Diğer yandan enerjiyi elde etme ve kullanma biçimindeki farklılaşma, yeni üretim biçimlerine olanak tanımıştır. Üretim biçimleri ve teknik gelişmeler doğrultusunda fabrika mimarisinde de değişim zorunlu hale gelmiştir.

2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ENDÜSTRİLEŞME GİRİŞİMLERİ

"Osmanlı İmparatorluğu kuruluş yıllarından itibaren, toplumun feodal düzeni içinde bütünleşmiş, dengeli bir yerleşme organizasyonu ve bu organizasyona bağlı olarak da dünyada o devirdeki sanayi dallarına sahip olmuştur."¹⁰ Dünyada endüstrileşme çabaları, 19. yy.ın ikinci yarısında başlamış ve bir devrime neden olmuştur. İngiltere'de başlayan endüstrileşme girişimleri, giderek Avrupa'ya yayılmış, fakat hiçbir zaman Osmanlı Devleti, Avrupa sanayileri ile rekabet edememiş ve ülkede temel sanayi kurulamamıştır.

Endüstri devriminden en çok etkilenen ülkelerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Ancak bu devrimden önce, kapitülasyonların batı ülkelerine tanıdığı ayrıcalıklar ve serbest ticaret ortamı Osmanlı endüstrisini çökertmiştir. Osmanlı Devleti'nin endüstrileşme hareketlerinde diğer Avrupa devletlerinden geri kalması, diş ticaret ilişkilerindeki serbestlikten kaynaklanmıştır. Çünkü korumasız kalan yerli sanayinin yok olup gidişiyle, Avrupa'ya bağımlı, çarpık bir ekonomik yapı oluşmuştur.¹¹ Osmanlı endüstrisi, genellikle yakın pazar için tüketim malları üretmiştir. Osmanlı ülkesi, bir yandan Avrupa'da üretilen mallara pazar olurken, öte yandan, ham madde

⁸ Toprak Zafer,1992. İktisat Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908, 1342, İstanbul.

⁹ Pamuk, ř., 1997. 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914,İstanbul.

¹⁰ İlhan Tekeli,"Osmanlı İmparatorluğu'nda Mekan Organizasyonundaki Değişmeler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Bölgesel Politikası I",Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S 45 , (Haziran 1971) , s 4.

¹¹ Gündüz Ökçün , Osmanlı Sanayii , A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını , Ankara , 1971 , s 9.

üretimi ile Avrupa ekonomilerinin tamamlayıcı birer parçası olmuştur. ¹² Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat döneminde, sanayi ve ticaret alanlarında önceki devirlere oranla önemli gelişmeler görülmekle birlikte, karşılaşılan iç ve dış güçlükler nedeniyle, Avrupa ülkeleriyle bu alanda rekabet etmek, onların düzeyine çıkabilmek söz konusu olmamıştır. 1838-1840 yılları arasında İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret anlaşmalarından hemen sonra yabancı tüccarlar, Anadolu'nun kıyı ticaret kentlerine gelip yerleşmeye başlamışlar, böylece dış ticaret artışı ve endüstrileşme girişimleri olmuştur. ¹³

Bununla birlikte ortaya yeni sorunlar çıkmaya başlamıştır. Bu anlaşmaların yabancı mallara tanıdığı kolaylıklar, gelenekselden fabrikasyona geçemeyen yerli endüstrinin dışarıdan akan mallarla rekabet etmesini neredeyse olanaksızlaştırınca, Osmanlı Devleti'ndeki pek çok endüstri dalında çöküş başlamıştır. ¹⁴

Endüstrileşme sektörler arası uyumu gerektirir. Batı'da endüstri devrimi, tarım devrimi ve nüfus devrimi arasında bir bağ kurulmuştur. İngiltere bu bağı kurduğu için başarılı olurken, Fransa'da devrimler arasında etkileşim olmadığından endüstrileşmesi gecikmiştir. Osmanlı toplumunda her iki devrimde Cumhuriyet döneminde olmuştur. Osmanlı ekonomisinin gelişmesi ve sanayileşmesi için, toplumda, ticaret, tarım, nüfus, ulaşım-iletişim ve kurumsal düzenlemelerin birlikteliğini aramak gerekir. ¹⁵

Osmanlı Devleti'nde teknik eğitimdeki gecikme endüstrileşme için gerekli teknik kadroların yurt dışından çağrılmasını zorunlu kılmıştır. Zanaatın durağan yapısı; zaman, verimlilik, karlılık gibi kaygılardan uzak üretim süreci, eşgüdüm, uyum ve dakiklik gerektiren fabrika çalışma koşullarına tercih edilmiştir. ¹⁶

Osmanlı Devleti son döneminde endüstriye yönelik girişimlerde bulunmuş, Islah-ı Sanayi Komisyonu, Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati gibi gelişmeler olmuştur. Abdülaziz devrinde, Osmanlı endüstrisinin hızla gerilemekte olduğu, daha doğrusu çağın gereklerine ayak uyduramadığı, bazı devlet adamları tarafından anlaşıldığından iyileştirici önlemler alınmıştır. "Sanayi -i Dahiliye" adını verdikleri

---

¹² Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu", Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1985, c. 5, s. 1341.

¹³ Musa Çadircı , Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı , Türk Tarih Kurumu , İstanbul 1997 , s. 348.

¹⁴ Yurt Ansiklopedisi , "Sanayi", s3842

¹⁵ Zafer Toprak (1985),y. a. g. e. ,s. 1341-1342.

¹⁶ Zafer Toprak (1985),y. a. g. e. ,s. 1343

küçük sanayi dallarının varlığını korumak için, 1863 yılında kurulan, Islah-ı Sanayi Komisyonu, diğer yenilik girişimlerinde olduğu gibi işe İstanbul ve çevresinden başlamış, İstanbul'da bulunan sanayi dallarının çökmekte olduğunu görmüştür. Önlem olarak, yeni şirketlerin kurulması, bu şirketlere sermaye sağlanması, Mekteb-i Sanayi'den yetişecek kimselerin sanayi kurumlarında görevlendirilmesi önerilmiştir. Ayrıca, rekabet edebilmek için üretilecek eşyanın gösterişli ve sağlam olması düşünülmüştür.¹⁷

Bu görüşler doğrultusunda beş altı yıl içinde İstanbul'da, Simkeşhane ve Toptancı Esnafı Şirketi, Saraç Esnafı Şirketi, Kumaşçı Esnafı Şirketi, Dökmeci Esnafı Şirketi, Demirci Esnafı Şirketi, Tabak Esnafı Şirketi gibi şirketler kurulmuştur. Bunlardan bir kısmına devlet hazinesinden sermaye sağlanmıştır. Islah-ı Sanayi Komisyonu 1873 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüş, Belediye ve Ticaret Nezareti'nin esnafın işlerine karıştığı gerekçesiyle bu tarihte komisyon kaldırılmıştır. Böylece küçük esnaf ve sanatkarı korumak amacıyla devletçe yapılmakta olan koruma sistemi ortadan kalkmıştır.¹⁸

Ancak, endüstrileşme hareketinin tesiri bakımından en önemli adım, harpten evvel, 1873 tarihli bir kanunla fabrika kuracaklara bazı haklar tanıyan sanayi faaliyetlerini teşvik eden, "Teşviki Sanayi Muvakkat Kanunu"dur. Bununla beraber kanun iki noktada eksik kalmıştır: Birincisi, endüstri kuruluşlarına, ihtiyaçları bulunan tesis ve işletme kredisini vermemesi, ikincisi, dışarıdan gelen rekabete karşı himaye tedbirleri getirmemesidir.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde kredi hacminin darlığı, endüstrinin gelişmesini engelleyen hususlardan biri olmuştur. Ancak, her şeye rağmen Teşviki Sanayi Kanunu memlekette yatırımlara karşı isteği arttırmıştır. Bu dönemde devlet eli ile bir endüstri oluşturulması için bazı girişimler olmuştur. Özellikle yeniden örgütlendirilen ordunun gerek duyduğu araç-gereç ve silahların üretimi için eskiden kalma bu amaçlı kuruluşlar revize edilmiştir. III. Selim ve II. Mahmut devirlerinde silah fabrikaları, yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmeye başlandığı gibi yenileri de eklenmiştir. Bu kuruluşların bütünü İstanbul ve civarında toplanmıştır. (Resim .)²⁰

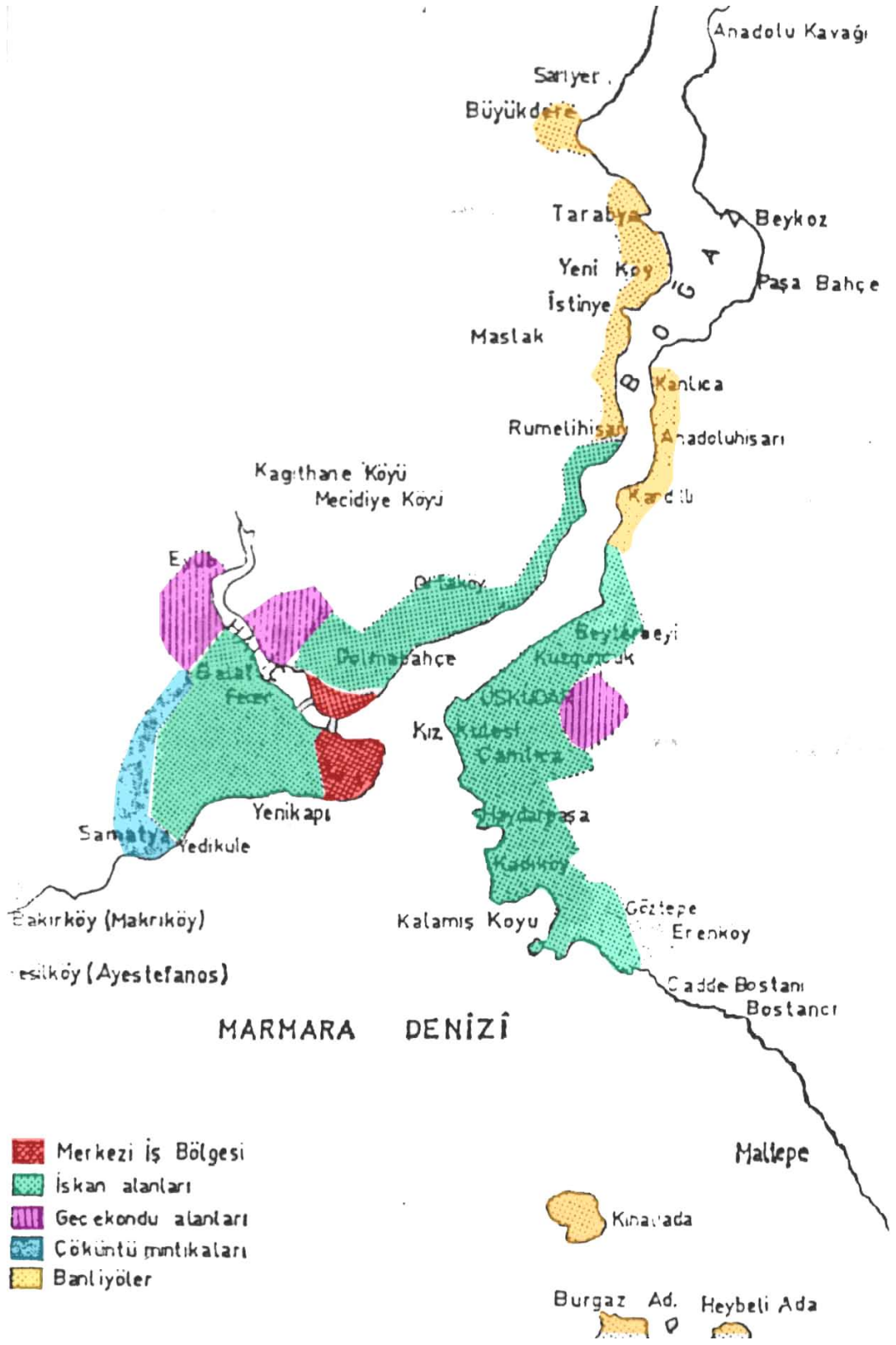
---

¹⁷ Musa Çadircı (1997),y. a. g. e. , s. 34

¹⁸ Musa Çadircı (1997),y. a. g. e. , s. 348

¹⁹ Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi, TTK, Ankara 1994.

²⁰ Musa Çadircı (1997),y. a. g. e. , s. 348

Resim 4. 1840-1940 Yılları Arasında İstanbul'un Kentsel Gelişmesi

19.yy.da, Tophane ve Zeytinburnu'nda silah fabrikaları, Bakırköy barut fabrikası, Karaağaç tapa fabrikası, Hendek ve Biga'daki hızar fabrikaları devlete bağlı başlıca önemli kuruluşlar arasında yer almış, Anadolu'da ise, Konya ve Kayseri'deki güherçile kalhaneleri ile Tokat kalhanesi önemli tesisler olmuştur.²¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda asıl sanayileşme girişimlerinin başladığı dönem, II. Mahmut dönemidir. Bu dönemde birçok askeri ve siyasi yenilik olmuştur. Osmanlı endüstrisinin gelişmesi açısından önemli adımlardan biri olan Fabrika-i Hümayunlar'da ilk kez bu dönemde kurulmuştur.

19.yy.da kurulan endüstri tesisleri genel olarak iki grupta toplanabilir. Birinci grup, 19.yy.ın ortalarında, ordunun ve devlet yönetim kademelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, devlet tarafından kurulan endüstri tesisleridir. İkinci grup ise, 19.yy.ın sonlarında, özel sermaye tarafından kurulan tesislerdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde, bir ön sanayinin doğuşu izlenmiştir. Ticaret alanında gelişme, parasallaşma, kurumsallaşma, ulaşım ve iletişim araçlarının etkinleşmesi pazara yönelik bir imalat sektörünün kurulmasına neden olmuştur. İmalat atölyeleri, dokumacılık gibi alt sektörlerde gelecek vadeden bir açılıma yol açmış, bu alanlarda Batı'dan bilgi beceri getirtilmiştir. 1913-1915 sanayi sayımları sonuçları bu alanda gerçeği yansıtmaktadır.²² Yapılan ticaret sözleşmeleri, yarattığı dış borçlar ve yabancı sermaye yatırımları ile Osmanlı endüstrisinin gelişerek yabancı ürünlerle rekabet edebilecek bir düzeye çıkabilme fırsatı ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla, endüstrisine büyüme olanağı bırakmayan, ülke içi üretimden çok ülke dışı harcamalar yaptırımlarına yol açan bir ekonomik yapı nedeniyle, Avrupa'nın izin verdiği alanlarda gelişebilmiştir.²³

1913 ve 1915 sanayi sayımı, 19.yy.da imzalanan ticaret anlaşmalarının getirdiği elverişsiz ortamda gerileyen Osmanlı endüstrisinin son durumunu göstermektedir. Harpten evvel dağılım şöyledir; İstanbul %55, İzmir %25, Bursa%5, Adana %3, diğer %12 şeklindedir. Harp yıllarında, işçi ve hammadde sıkıntısı pek çok fabrikanın faaliyetlerini kısmasına sebep olmuştur. Ancak, bunların yanında, durumlarının özelliği dolayısıyla, gelişme gösterenler de olmuştur. Bunlardan en dikkat çekenleri, değirmenler ve askeri fabrikalardır. Avrupa ununun serbestçe memlekete girişi değirmenleri, askeri ihtiyaçların durması da askeri fabrikaları etkilemiş ve faaliyetlerini kısmıştır.²⁴

²¹ Musa Çadırcı (1997),y. a. g. e. , s. 34.

²² Zafer Toprak (1985) , y. a. g. e. , s. 1344.

²³ Musa Çadırcı (1997),y. a. g. e. , s. 34.

²⁴ Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi, TTK, Ankara 1994.

“Osmanlı devletinin, politikası, hedefleri ve endüstrileşme çabaları bütün yetersizliğine ve yanlışlarına rağmen önemli kadrolar, kurumlar ve ülkemize endüstrileşmemiş diğer ülkeler karşısında öncelikler sağlamıştır.”²⁵ “Osmanlı devletinin, son dönemlerinde izlemiş olduğu dış ticaret politikası da, yarattığı tüm çarpıklıklara rağmen, bir iktisadi gelişmeye yol açmıştır. 1820-1914 yılları arası dış ticaret hacmindeki büyüme, bu gelişmenin kanıtıdır. 1908-1918 yılları arasında Osmanlı endüstrisinin gelişimi adına bazı girişimler olmuş, ancak I. Dünya Savaşının başlaması nedeniyle bu girişimlerde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.”²⁶

2.3.1. Osmanlı Devleti’nde Endüstri Yapıları

Topraklarının önemli bir bölümü Avrupa’da bulunan Osmanlı İmparatorluğu, endüstri devriminin sonuçlarından en erken ve en çok etkilenen ülkelerinden biri olmuştur. Buna karşılık, endüstri yapıları, Osmanlı mimarlığının fazla bilinmeyen ve üzerinde hiç durulmamış bir bölümünü oluşturmuştur.²⁷

Osmanlı Devleti’nde ekonominin bütünlüğünü de bozan yapısal kopukluklar, endüstrileşmede devlet girişimlerinin öne çıkmasına neden olmuştur. Zanaat ölçeğinden fabrikaya geçiş 19.yy.da gündeme gelmiş ve devletin öncülüğünde gerçekleştirilen fabrika üretimi giderek modernleşen ordunun gereksinimini karşılamaya yönelmiştir. Bu nedenle Osmanlı endüstrisinin ilk örnekleri pazar göstergelerinden bağımsız, maliyet kaygısından uzak, devlet siparişleriyle çalışan fabrikalar olmuştur.²⁸

Osmanlı Devleti’nde endüstrileşme girişimleri, III. Selim döneminde Tersane ve Tophane gibi askeri kuruluşlardaki sıhhileştirme çalışmaları ve bazı yeni tesislerle başlamıştır. Bu girişimler, II. Mahmut döneminde artmış ve finansmanı hazineye ait olan Fabrika-i Hümayunlar kurulmuştur. Bu dönemde, özellikle ordu ve sarayın ihtiyacını karşılayan dokuma, deri ve daha sonra ise savaş endüstrisi Osmanlı devletinin endüstrileşme sürecinde başı çekmiştir.²⁹

19. yy.da var olan sanayi yapılarını genel olarak iki grupta inceleyebiliriz. Birinci grup, ordunun ve devlet yönetim kademelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla

---

²⁵ Afife Batur , “İstanbul’da 19. yy. Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayunlar”I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi. 14-18 Eylül 1981,s. 332.

²⁶ Zafer Toprak (1985) , y. a. g. e. , s. 1344.

²⁷ Afife Batur (1981), y. a. g. e. , s. 332.

²⁸ Zafer Toprak (1985),y. a. g. e. , s. 1344.

²⁹ Zafer Toprak (1985),y. a. g. e. , s. 1345.

devlet tarafından kurulan sanayi tesisleri, ikinci grup ise, 19.yy.in sonlarında özel sermaye tarafından kurulan tesislerdir.

2.3.1.1. Revize Edilen Endüstri Yapıları

a. Askeri Fabrikalar (İmalat-ı Harbiye Fabrikaları)

Osmanlı Devleti'nde, Tersane veya Tophane gibi orduya ait ve savaş donatım aracı üreten, ülkenin geniş ölçekli üretim birimleri İmalat-ı Harbiye Fabrikaları bulunmaktaydı. Bu fabrikalar, ordunun ve devlet yönetiminin ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmiş; yüksek maliyetlerle üretim yapan, piyasadan bağımsız, pazarda oluşan fiyatlara duyarsız bir devlet endüstrisi olarak kalmıştır.³⁰

Bu dönemde Tophane-i Amire Müşirliği'ne bağlı bulunan harp endüstrisi ihtiyacı karşılayamamaktaydı. Ordunun silah ve cephane gereksinimi, Fransa, Almanya ve daha sonraları Amerika'dan sağlanmaktaydı. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında 1869 yılında ordu yeniden düzenlenirken, artan silah ihtiyacı Alman ve Amerikan şirketlerinden temin edilmekteydi.³¹

Resim 5. Tophane'nin Görünüşü

Tophane-i Amire

Tophane-i Amire, Osmanlı İmparatorluğu'nun silah üretim merkezidir. Osmanlılarda top dökümü Kanuni Sultan Süleyman döneminde en üst düzeye ulaştırılmış ve tophane binalarının bir kısmı yıkılarak, dökümhaneler genişletilmiş, deniz kıyısına topçu kışlaları yapılmıştır. 18.yy. sonuna kadar küçük atölyelerde üretilmiş olan Osmanlı tüfek ve tabancaları bu dönemden sonra batıdaki endüstri devriminin etkileriyle geliştirilmiştir. Başta Tophane'ye eklenen fabrika olmak üzere, yenileşme ve endüstrileşme girişimleri başlatılmıştır. Aynı dönemde Zeytinburnu Silah

³⁰ Zafer Toprak (1985), y. a. g. e. , s. 1344.

³¹ Afife Batur (1981), y. a. g. e. , s. 335

Fabrikası da geliştirilerek burada top dökümü yapılmaya başlanmış ve dökümü yapılan ham toplar, Tophane'ye götürülerek orada işlenmiştir.³²

Osmanlı silah endüstrisinin merkezi olarak Tophane, önemini yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam ettirmiştir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Ankara'nın başkent olması ile birlikte Türk silah endüstrisinde Ankara'da gelişmeye başlamış ve nitekim Ankara'daki fabrikaların temelleri, başta Tophane-i Amire olmak üzere İstanbul fabrikalarının makine ve tezgahlarının Ankara'ya nakledilmesi ile kurulmuştur. Tophane-i Amire tesislerinden ise günümüze sadece iki dökümhane binası ve Tophane Kasrı olarak bilinen yapı kalmıştır. Sahilde bulunan topçu kışlalarının yerini ise Denizcilik Bankası'nın antrepoları almıştır. 1992 yılında Milli Savunma Bakanlığı tarafından Mimar Sinan Üniversitesi'ne verilen yapı restore edilmiş ve Mimar Sinan Üniversitesi Kültür ve Sanat Merkezi (Resim 1.2.) olarak yeniden işlevlendirilmiştir.

Baruthaneler

Osmanlı Devleti, kurulduğu günden itibaren her an savaşın içinde bulunan bir toplum olduğundan, ateşli silahların ana maddesi olan baruta büyük gereksinim duyulmuş, bu nedenle İzmir, Selanik, Gelibolu, Bağdat ve Mısır gibi yerlerde baruthaneler kurulmuştur. İstanbul'un fethinden sonra ise İstanbul'da bulunan baruthane sayısı artmıştır.³³

Atmeydanı Baruthanesi

İstanbul'un ilk baruthanesi, Atmeydanı'nda, Güngörmez Tekkesi yakınlarındaki, Atmeydanı Baruthanesi'dir. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 15.yy.da çalışır durumda bulunduğu için, Fatih(1451-1481) ya da II. Bayezid (1481-1512) döneminde kurulmuş olduğu sanılmaktadır. 1490 yılında bir yıldırım düşmesi sonucu meydana gelen patlamada yok olmuştur.³⁴

Kağıthane Baruthanesi

II. Beyazid tarafından Kağıthane'de kurulan bu baruthane, ilk önce ahşaptan yapılmış, Kanuni döneminde(1520-1566) ise kagire çevrilmiş ve üzeri kurşunla kaplanmıştır. I.İbrahim döneminin sonlarına kadar (1640-1648) üretimini sürdürmüştür.³⁵

---

³² Çelik Gülersoy, "Tophane", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VII. , İstanbul 1994, s. 275.

³³ "İstanbul Baruthaneleri", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

³⁴ "İstanbul Baruthaneleri", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

³⁵ "İstanbul Baruthaneleri", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

Şehremini Baruthanesi

IV. Mehmed döneminde (1648-1687) yapımına başlanan kalyonlara barut sağlamak amacıyla kurulmuştur. II. Mustafa döneminin (1695-1703) ortalarına kadar etkinliğini sürdürmüş, 1698 yılında bir kıvılcımın yol açtığı yangında çevredeki evlerle birlikte yanmıştır.³⁶

Bakırköy Baruthanesi

Resim 6. Bakırköy Baruthanesi'nin Görünüşü

Şehremini Baruthanesi'nin de yok olması üzerine, 1699 yılında Bakırköy İskender Çelebi Bahçesi denilen yerde yeni bir baruthane inşa edilmiştir. Tarihi belgelerde İstanbul Baruthanesi olarak adlandırılan Bakırköy Baruthanesi 1699 yılından 1726 yılına kadar faaliyet göstermiş, sonra büyük bir yangınla harap olmuştur. (Resim 1. 3.) Bakırköy Baruthanesi geçirdiği tamirler sonucu faaliyetine devam etmiştir ancak barut imalinde kullanılan güherçilenin bulunmasında güçlükler yaşamıştır. Tanzimat döneminde Bakırköy Baruthanesi yeni eklerle genişletilmiştir. Daha sonra Tophane'ye bağlanan baruthane Cumhuriyet döneminde Askeri Fabrikalar İdaresi'ne geçmiş, 1955 yılında da Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilmiştir. Sonraki yıllarda kurum bu geniş araziye Türkiye Emlak ve Kredi Bankası'na satmıştır. Arazide bugün Ataköy yerleşkesi kuruludur ve baruthaneden kalan binalardan biri onarılıp Yunus Emre Kültür merkezi adıyla hizmete girmiştir.

Azadlı Baruthanesi

İstanbul'daki baruthanelerden sonuncusu, III. Selim döneminde (1789-1807) Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyinde, Yarımburgaz mağaralarının yakınında kurulan Azadlı Baruthanesi'dir. 1836 yılında Azadlı Baruthanesi, Bakırköy Baruthanesi ile birlikte tamir görerek, İngiltere'den satın alınan yeni aletlerle donatılmıştır. 1877-

³⁶ "İstanbul Baruthaneleri", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

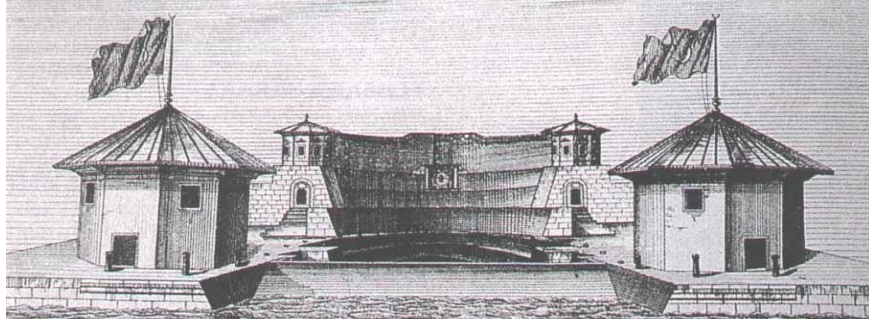
1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus askerlerince tahrip edilmiş ve bu tarihten sonra da kullanılmamıştır.³⁷

Tüfenkhane

Osmanlılar döneminde ateşli silahlar yapan ve barut imal eden kuruluşlar, tüfenkhane olarak adlandırılmıştır. Tüfenkhaneler, ordunun ve donanmanın gereksinimine dönük araç gereç üreten ve tüfenkçi sınıfından subay ve askerlerin silahlarını yapan fabrikalardır. İstanbul'daki en eski tüfenkhane, 1718 yılında çıkan yangın sonucunda yok olan ve Cibali'de bulunan tüfekhaneydi. Bir diğer tüfenkhane III. Selim döneminde, Dolmabahçe yamaçlarında yapılmıştır. Bu tüfenkhane II. Mahmut tarafından kapatılmıştır. 19.yy.da geleneksel silah yapım tekniklerinin bırakılmasının ve Avrupa'dan silah ithal edilmesinin ardından eski tüfenkhaneler kapatılmış, yerli tüfenk yapımına ise Tophane'nin bir bölümü olan Tüfenk Karhanesi'nde devam edilmiştir.³⁸

Tersaneler

Osmanlı Devleti'nin en önemli tersanesi, Tersane-i Amire, İstanbul'da, Haliç'in kuzey kıyısında, Fatih Sultan Mehmet tarafından 1455 yılında kurulmuştur. İstanbul'da Haliç tersanesinden başka, Camialtı, Taşkızak, Hasköy, Pendik ve İstinye Tersanesi bulunmaktadır.³⁹

Resim 7. Tersanede İlk Kuru Dok

III.Selim döneminde, Haliç tersanesinde, yeni gemi inşa yerlerinin yapılması, eskilerinin onarılması çalışmaları yapılmıştır. I. Mahmut döneminde, günümüzde Kasımpaşa Kapısı denen yerde başlanan, büyük taş havuzun inşası, ancak III.Selim döneminde bitmiştir. (Resim) 1802 yılında tersane, Aynalıkavak Kasrı'na doğru genişletilmiş, 1834 yılında İngiltere'den getirilen buhar makinesiyle bir bakır çekme

³⁷ "İstanbul Baruthaneleri", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

³⁸ Necdet Sakaoğlu, "Tüfenkhane", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C VII. , İstanbul 1994, s. 307-308,

³⁹ Eser Tutel, "Tersane-i Amire", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VII. , İstanbul 1994, s. 253-256.

fabrikası, 1835 yılında büyük bir demirhane, 1851 yılında da çelik fabrikası inşa edilmiştir.⁴⁰ Tersaneler, 20.yy.dan itibaren çeşitli kurumlara devredilmişlerdir. Haliç ve Camialtı Tersaneleri, Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı Türkiye Gemi Sanayii Anonim Şirketi'ne, Taşkızak Tersanesi ise Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlanmıştır.

b. Askeriyenin Dışındaki Sanayi Yapıları

Darphane-i Amire

Madeni paralara genel olarak "sikke", bunların basıldığı yerlere "darphane" ve para basma işlemine de "darb" adı verilir. Para basımı devletin en önemli işlevlerinden biri olduğundan Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak çeşitli kentlerde para basılmıştır. İstanbul'un fethinden önce Bursa, Amasya, Edirne, Bolu, Tire, Karahisar ve Bergama kentlerinde çeşitli zamanlarda para basıldığı bilinmektedir. Bu dönemde merkezi bir darphane söz konusu değilken, İstanbul'un fethinin hemen ardından burada bir darphane kurularak "sikke" darbına başlanmıştır.

Resim 8. Darphane'nin Görünüşü

Taşra darphaneleri genellikle buldukları yerin adıyla (örneğin Belgrad Darphanesi gibi), İstanbul'daki darphane de " Darphane-i Amire" olarak anılmıştır. Taşra darphaneleri, Darphane-i Amire tarafından denetlenmiş ve çoğu kez para basımında kullanılan kalıplar burada hazırlanarak taşra darphanelerine gönderilmiştir. Taşra darphaneleri 17.yy.ın ortalarında sonra kapanmaya başlamış, 18.yy.ın başından sonra Rumeli'de sikke basılmamış ve bu yüzyılın ortasından sonra yalnız Mısır (Kahire) Darphanesi ile Darphane-i Amire kalmıştır. 19.yy.ın

⁴⁰ Eser Tutel, (1994) y. a. g. e. , s. 253-256.

ortalarına gelindiğinde çalışan tek darphane, Darphane-i Amire'dir. (Resim 1. 5.) Darphanelerin bir bölümü doğrudan devlete aitken diğer bölümü de devletten izin alan özel kişilerce çalıştırıldığı bilinmektedir.⁴¹

İlk zamanlar kullanılan darp tekniği ilkel bir teknik olduğundan, paralar tam yuvarlak olmuyor ya da damgaları kaymış biçimde olmaktaydı. Bir süre sonra, taşra darphaneleri ve maden ocakları kapandı ve ender olarak para basılır duruma geldi. 1841 yılına kadar çekiçe döverek (darb) yapılan para basma işi 1842 yılında bırakıldı ve balansiye (sarkaç) yöntemine, 1853 yılında pres, 1911 yılında makine presi yöntemine geçildi. Darphane-i Amire, 1913 yılındaki sanayi sayımına göre, hem içindeki buharlı makineler, hem de çalışanlarının sayısı itibariyle madeni eşya sanayi alanındaki en büyük kuruluştu.⁴²

Matbaa-i Amire

İstanbul'da ilk Türk matbaası, İbrahim Müteferrika tarafından, 1727 yılında, Yavuz Selim semtindeki evinde kurulmuştur. 1823 yılında, bugünkü İstanbul Merkez Kütüphanesi'nin yerindeki İbrahim Paşa Hamamı'na taşınmıştır. Bir süre sonra matbaanın işlerinin artması üzerine, Topkapı Sarayı surları içinde, banknot basmak için buharlı makineleri, çeşitli presleri ve gerekli aletleriyle tamamlanmamış bir şekilde duran fabrika binası uygun görülerek matbaa 1852 yılında buraya taşınmıştır. II. Meşrutiyet'e kadar matbaanın adı Matbaa-i Amire olarak kalmış daha sonra Matbaa-i Milli ve Matbaa-i Devlet adını almıştır. Cumhuriyet döneminde ise Devlet Matbaası'na çevrilmiştir.⁴³

2.3.1.2. Yeni Kurulan Fabrikalar

Devlet Fabrikaları(Fabrika-i Hümayunlar) ve Özel Fabrikalar

II.Mahmut'un, siyasi ve askeri yenilgilerin çok olduğu saltanatı sırasında, finansmanı Hazine-i Hassa'dan karşılanan ilk Fabrika-i Hümayunlar kurulmuştur. Ancak, endüstri alanındaki ısrarlı gelişme çabaları, yerli endüstrinin büyük bir gerilemeye uğradığı 1825-1830 yıllarından sonra, 19.yy. ortalarına rastlamaktadır. Bu dönemdeki endüstri yapılarının büyük bir bölümünü oluşturan Fabrika-i Hümayunlar, Tersane veya Tophane gibi orduya ait ve savaş donatım aracı üreten kuruluşlar dışında kalan ve mülkiyeti hazineye ait olan üretim birimleridir. Fabrika-i

⁴¹ Emre Dölen, "Darphane-i Amire", Dünya Kenti İstanbul, Tarih Vakfı Yay. ,1996,s. 78.

⁴² Emre Dölen,(1996), y. a. g. e. ,s. 78.

⁴³ Turgut Kut, "Matbaalar", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. V. ,İstanbul 1994, s. 308-310.

Hümayunlar, üretim hedefleri bakımından sarayın ve ordunun gereksinimini gözeterek veya yakın pazar için tüketim malı üreten kuruluşlardır.⁴⁴

1838 – 1840 yılları arasında İngiltere ve diğer Avrupa devletleriyle imzalanan ticaret anlaşmalarından hemen sonra, Osmanlı endüstrisine büyük ölçüde yabancı sermaye akımı olmuştur. Dış ticaret artış göstermiş ve endüstrileşme girişimleri başlamıştır. Hammadde bolluğu ve ucuzluğu nedeniyle, yabancı tüccarlar, Anadolu'nun kıyı ticaret kentlerine gelerek yerleşmeye başlamışlar ve bazı tüccarlar endüstri tesisi kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Özellikle ipekçilik alanında önemli atılımlar yapılmıştır. Bursa'da yeni usullerle çalışan ilk ipek fabrikaları 1844 yılında faaliyete geçmiş, giderek yaygınlaşmıştır. Bu fabrikaların yanı sıra, halıcılıkta, değirmencilikte ve zeytinyağı imalatında modern usullerle çalışan endüstri tesisleri kurulmuştur. Ancak tüm bu gelişmelerin yanında, devletin sanayileşme girişimlerinde olduğu gibi özel şahısların girişimleri de neticesiz kalmış ve kurulan fabrikaların çoğu kısa bir süre içinde kapanmıştır.⁴⁵

Endüstrileşmenin gereğini kavramış olan Osmanlı yönetiminin aldığı önlemler, çağın gereksinimlerine cevap vermekten uzak kalmış, bilgi birikiminin olmayışı, alt yapı yetersizliği, sermaye yokluğu gibi etkenlerin yanı sıra, Avrupa'da uzun bir dönemde sağlanan gelişmenin, kısa zamanda kazanılması istenilmiştir. Dış baskı ve iç gereksinimlerle yapılan yeni ticaret anlaşmalarının sağladığı kolaylıklardan yararlanan Batı ürünü endüstri malları, Kırım savaşı sonrasında Osmanlı pazarlarını doldurmaya başlamıştır. Zor şartlarda çalışmalarını sürdüren sözünü ettiğimiz fabrikalar, 1870'li yıllara gelindiğinde bir kaçı dışında kapanmıştır. Böylece Tanzimat'ın fabrikalaşma yönünde giriştiği önemli bir atılımda sonuçsuz kalmıştır.⁴⁶

İşgal devrinde ise, İstanbul'da, büyük endüstri olarak tütün fabrikalarından başka, birkaç iplik ve mensucat fabrikasıyla, iki çimento, bir bira fabrikası, bir buz imalathanesi, bir saraçhane ve anonim şirket halinde birkaç değirmen faaliyet halinde olduğu bilinmektedir.⁴⁷

1913 ve 1915 yılları sanayi sayımı dışında, endüstri yapıları hakkında daha geniş kapsamlı kaynak bulunamamıştır. İstanbul ve çevresindeki endüstri kuruluşlarının dağılımı ve toplam müessese sayısı, 1913–1915 Osmanlı Sanayi sayımı verilerinden yararlanılarak bulunmuştur. (Tablo. 1.)

⁴⁴ Afife Batur (1981), y. a. g. e. , s. 332

⁴⁵ Musa Çadircı (1997),y. a. g. e. , s. 352

⁴⁶ Edward C. Clark , "The Ottoman Industrial Revolution" , International of Middle East Studies 5 (1974), 65-76. ,

⁴⁷ Musa Çadircı (1997),y. a. g. e. , s. 352

SANAYİNİN TÜRÜ	ASLİ MÜESSESE		TALİ MÜESSESE		TOPLAM	
	1913	1915	1913	1915	1913	1915
GIDA SANAYİ						
1.DEĞİRMENCİLİK	12	15		1	12	14
2.MAKARNACILIK	7	7			7	7
3.ŞEKER VE TAHİN İMALATI	13	13			13	13
4.KONSERVE İMALATI	6	6			6	6
5.BİRA İMALATI	2	2			2	2
6.BUZ İMALATI	1	1	1	1	2	2
7.TUTUN İMALATI	1	1			1	1
	42	45	1	2	43	45
TOPRAK SANAYİ						
1.TUĞLACILIK	7	7			7	7
2.KİREÇ İMALATI	3	3	3	3	6	6
3.ÇİMENTO İMALATI	2	2			2	2
4.ÇİMENTO MAMULATI	1	2	1	1	2	3
5.PORSELEN İMALATI	2	2			2	2
	15	16	4	4	19	20
DERİ SANAYİ						
1.DEBAGAT	10	11			10	11
	10	11	0	0	10	11
AĞAÇ SANAYİ						
1.MARANGOZLUK	10	13			10	13
2.KUTU İMALATI						
3.DİĞER AĞAÇ SANAYİ		2				2
	10	15	0	0	10	15
DOKUMA SANAYİ						
1.YÜN İPLİK İMALATI VE YÜN DOKUMA	2	2	1	1	3	3
2.PAMUK İPLİK İMALATI VE PAMUK DOK.	2	2			2	2
3.İPEK DOKUMA	1	1			1	1
4.DİĞER DOKUMA İMALATI	5	6	3	3	8	9
	10	11	4	4	14	15
KIRTASIYE SANAYİ						
1.SİGARA KAĞIDI İMALATI	8	8	3	3	11	11
2.MATBAA VE DİĞER KAGIT İMALATI	33	33			33	33
	41	41	3	3	44	44
KİMYA SANAYİ						
1.SABUN İMALATI	2	2			2	2
2.DİĞER KİMYASAL ÜRETİM	2	3			2	3
	4	5	0	0	4	5
TOPLAM	132	144	12	13	144	155

Tablo.1. 1913-1915 Osmanlı Sanayi Sayımı'nın Verilerine Göre , İstanbul ve Çevresindeki Sanayi Kuruluşlarının Dağılımı.

1913-1915 sanayi sayımında, sanayi kuruluşunun tanımı için gereken ölçüler şu şekilde verilmiştir ve bu büyüklüklerden en az birine sahip olan kuruluşlar sanayi kuruluşu sayılmıştır.⁴⁸

- 24 saatte en az 100 kental hububat öğüten değirmenler,
- En az 10 işçi çalıştıran sabun fabrikaları,
- En az 10 işçi çalıştıran ve muharrik⁵⁰ güç kullanan kuruluşlar
- Muharrik güç olmaksızın en az 20 işçi çalıştıran kuruluşlar.

1913–1915 Sanayi Sayımında , Osmanlı endüstrisi şu bölümlere ayrılmıştır.

1. Dokuma endüstrisi, 5. Kimya endüstrisi,
2. Toprak endüstrisi, 6. Madeni endüstrisi,
3. Deri endüstrisi, 7. Enerji ve Güç Rezervi
4. Kırtasiye endüstrisi, 8. Gıda endüstrisi

Gıda endüstrisi de yedi bölüme ayrılmıştır:

- Değirmencilik ,
- Makarna imalatı ,
- Şekercilik ve tahin imalatı ,
- Konserve imalatı,
- Bira imalatı ,
- Buz imalatı
- Tütün imalatı.

---

⁴⁸ Seçer, Füsün, 2002, "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Değirmenlerinin Mimari Açından İncelenmesi Ve Unkapanı Değirmeni'nin Günümüz Şartlarında Değerlendirilmesi" MSGSU FBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

1. Dokuma Endüstrisi

Osmanlı döneminde İstanbul'da çeşitli türlerde kumaşlar dokunmuş olmakla birlikte asıl ağırlık, saray çevresinin tüketimine yönelik ipekli ve askeri gereksinimleri karşılamaya yönelik dokumacılıkta olmuştur. Bu tür dokumacılık özel kişilerce yapıldığı gibi çoğu durumda devlet tarafından imal edilerek örgütlenmiştir. 19.yy.a gelindiğinde devlet yardımıyla büyük endüstri kuruluşlarının kurulmasına özellikle dokuma alanında devam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 19.yy. da başlattığı endüstrileşme hareketi içinde, dokuma endüstrisinin özel bir yeri olmuştur.⁴⁹

Yünlü Dokuma Sanayi

Yünlü dokuma sanayinde kurulan ilk büyük fabrika, II. Mahmut tarafından 1833 yılında Defterdar'da kurulan Feshane Fabrika-i Hümayunu'dur. Daha sonra 1845 yılında Sultan Mecid tarafından İzmit Fabrika-i Hümayunu kurulmuş, 1910 yılında genişletilerek yenilenmiştir. Yine Sultan Mecid tarafından 1846 yılında Hereke-i Fabrika-i Hümayunu kurulmuş, fabrika 1891 yılına kadar yalnız ipek dokuma imalatı ile uğraşmış, ancak bu tarihten sonra halı atölyesi açılmış ve 1905 yılında yün dokumacılığı eklenmiş, en son olarakta 1908 yılında fes şubesi eklenmiştir.⁵⁰

İpekli Dokuma Endüstrisi

İpekli dokuma endüstrisinde kurulmuş olan tesislerin çoğu Bursa'da bulunmaktadır. Bursa'da ipek dokuma imalatında, evlerde el tezgahlarında dokumacılık çok eskilere dayanmasına rağmen, hareketli güç kullanan fabrikaların kurulması 19.yy.da olmuştur. En eski ipek dokuma tesisi ise, 1833 yılında kurulan Konstan Bey Fabrikası'dır. 1846 yılında da Hereke-i Fabrika-i Hümayunu kurulmuştur.⁵¹

Pamuk Dokuma Endüstrisi

Pamuk dokuma endüstrisinin bilinen en eski fabrikası, 1850 yılında, Bakırköy'de kurulan, Basmahane veya diğer adıyla Bakırköy Bez Fabrikası'dır. Daha sonraki yıllarda Harbiye Nezareti Levazimat-ı Askeriye Dairesi'ne devredildiğinden, Levazimat-ı Umumiye-i Askeriye Bez Fabrikası olarak da bilinmektedir. Fabrikanın ihtiyacı olan iplik ise, 1890 yılında kurulmuş olan Yedikule İplik Fabrikası'ndan getirilmiştir.⁵²

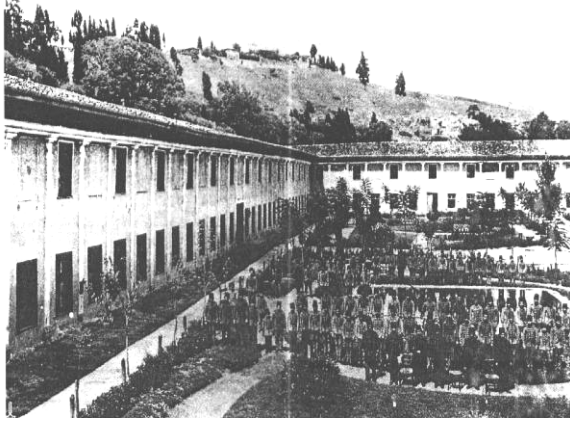
⁴⁹ Emre Dölen , “Dokumacılık” Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , C. III. , İstanbul 1994 ,s. 85.

⁵⁰ Gündüz Ökçün , y. a. g. e. , s 132-137.

⁵¹ Emre Dölen(1994), y. a. g. e. ,s. 85.

⁵² Emre Dölen(1994), y. a. g. e. ,s. 85.

İplikhane-i Amire (Fabrika-i Hümayun):

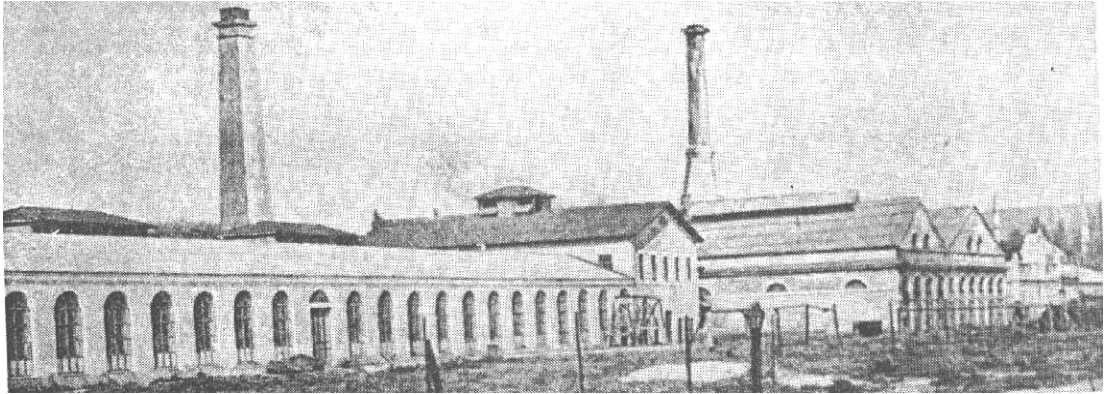

Resim 9. İplikhane'nin Görünüşü

Osmanlı Devleti'nde, 19.yy.ın ilk çeyreği sonunda, kaliteli ve ucuz iplik sağlamak amacıyla Eyüp semtinde "İplikhane-i Amire" kurulmuştur. (Resim 1.6.) Bu fabrika ayrıca dokuma işletmesi ile birlikte bilinen en eski entegre tesistir.⁵³

Feshane (Defterdar Fabrikası) (Fabrika-i Hümayun):

İlk olarak İstanbul'da Kadırga'da kurulan Feshane'de fes üretimine başlanmıştır. 1834 yılında Kadırga'da Hazine-i Hassa'ya ait bir konakta kurulan ilk fes yapım evinin bir yıl sonra Eyüp Defterdar semtinde, daha önce ünlü konakların bulunduğu bu kıyıdaki Hibetullah Sultan Sarayı'na taşınmasından bir süre sonra, o günün en gelişmiş sanayi imkanları kullanılarak, çok modern bir fes fabrikası, Mimar Ohannes Kuyumcuyan tarafından inşa edilerek kurulmuştur.

Resim 10. Feshane'nin Görünüşü

⁵³ Pars Tuğlacı , y. a. g. e. ,s. 196.

1835 yılında yeni yerine yerleşen fabrikada fes üretiminin yanında aba ve halı üretimine de başlanmıştır. 1843 yılında yeniden düzenlenen Feshane bir dokuma fabrikasına dönüştürülmüş ve yönetimi Darphane-i Amire'ye bağlanmıştır. Feshane'nin işletilmesi 1849 yılında Hazine-i Hassa'ya devredilmiştir. 1866 yılında çıkan bir yangında fabrikanın tümü yanmış, 1868 yılında aynı yerde yeniden inşa edilen Feshane-i Amire, çağının modern makineleri ile donatılmıştır. (Resim 1. 7.)

Fabrika 1894 yılında, Mimar Krikor Balyan tarafından genişletilerek yenilenmiştir. 1921 yılına kadar "Levazimat-ı Umumiye-i Askeriye" emrinde çalıştırılan fabrika, 1925 yılında askeri idareden Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmiş ve bankanın kurduğu "Feshane Mensucat Fabrikaları TAŞ" tarafından işletilmeye başlanmıştır. 1937'de bu şirket tasfiye edilerek Sümerbank'a devredilmiştir. Fabrika "Birleşik Yün İpliği ve Yünlü Mensucat Fabrikaları TAŞ" tarafından işletilmeye başlanmıştır. Aynı yıl Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi'ne bağlanarak, adı Sümerbank Defterdar Mensucat Fabrikası olmuştur. Daha sonra da Defterdar Yünlü Sanayii Müessesesi adını almıştır.⁵⁴

Hereke Fabrika-i Hümayunu:

Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme çalışmaları içerisinde kurulan bir diğer fabrika da, Hereke Fabrika-i Hümayunu'dur. Fabrika, 1843 yılında kurulmuş, 1891 ve 1902 yıllarında ek tesisler ve şubeler açılmıştır. 1891 yılına kadar yalnız ipek dokuması yapan ve sarayın gereksinimlerini karşılayan küçük bir fabrika iken, daha sonra halı

Resim 11. Hereke Fabrika-i Hümayun

⁵⁴ Önder Küçükerman, "Feshane"Defterdar Fabrikası, Sümerbank, Ankara, 1988, s. 167

atölyesi, yün dokuma, fes imalatı bölümleri eklenmiştir. Bir süre Maliye Vekaleti'ne bağlı olarak çalışan fabrika, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasına devredilmiştir. Bu fabrika Sultan Abdülmecid'in özel iradesiyle kurulmuştur. (Resim 1. 8) Fabrikada sarayın giysi ve döşemelik gereksinimleri için üretim yapılmış, 1850 yılında, fabrikanın pamuklu dokuma tezgahları, yeni açılan Bakırköy Basmahane fabrikasına taşınmıştır. Boyahane ve kumaş perdah makineleri İmparatorlukta yalnız bu fabrikada vardır. Fabrika ipek döşemelik, krep ve tafta dokumasında özellik ve yetkinlik kazanmıştır.⁵⁵

Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi (Fabrika-i Hümayun):

1850 yılında Bakırköy'de özel teşebbüs tarafından kurulan fabrikadır. Yaklaşık on yıl bu şekilde çalıştıktan sonra, 1860 yılında Hazine-i Hassa'ya, 1867 yılında ise askeriye devredilerek, Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye Bez Fabrikası adıyla 1921 yılına kadar ordu ihtiyaçları için üretim yapmıştır. Bu süre boyunca, er elbiseliği, astarlık, iç çamaşırı, çadır bezi ve çanta kumaşı üretilmiştir. 1921-1925 yılları arasında o zamanki Harbiye Nezareti Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü emrine geçmiş olan fabrika 1924 yılında kısmen yenilenmiş şekilde işletmeye açılmıştır. Bakırköy Bez Fabrikası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'na, 1933m yılında da Sanayi Ofisi'ne geçmiştir. 11 Temmuz 1933 yılında da Sümerbank'a devredilmiştir. Bu tarihten itibaren eski bina terk edilerek modern tekniğin gereklerine göre temelinden yeni bir fabrika binası yaptırılmış ve müessese son sistem makinelerle donatılarak, 13 Ağustos 1934 yılında işletmeye açılmıştır. Daha önceki yıllarda burada bulunan 19.yy. yapılarından hiçbiri bugün mevcut değildir.⁵⁶

2. Toprak Endüstrisi

1913-1915 sanayi sayımına göre, toprak endüstrisi alanında diğer alanlara göre daha az tesis olduğu görülmektedir. Ancak bunun yanında, en fazla çevirici güç kullanan, buhar makinelerinin en yaygın olduğu endüstri dallarından biri de toprak endüstrisidir. 1913-1915 sanayi sayımına göre, bu alandaki fabrikaların hepsi İstanbul ve çevresindedir.

⁵⁵ Aydın Uğur, "Fabrika-i Hümayun", Art Decor Dergisi, S. 28-29, (1995), Afife Batur –Selçuk Batur, (1981), y. a. g. e. , s. 334.

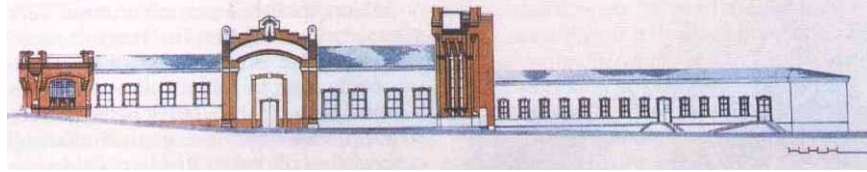
⁵⁶ Önder Küçükerman , "Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi" , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , C. I. , İstanbul , 1994 , s. 558.

Paşabahçe Cam Fabrikası:

1934 yılında Vekiller Heyeti kararıyla Türkiye İş Bankası'na cam endüstrisini kurma görevi verilmesiyle kurulmuştur. Fabrika üretime 1935 yılında başlamıştır. Fabrikada Türk cam sanatı açısından birçok önemli proje başlatılmış ve çok zengin ürünler elde edilmiştir. Ayrıca, daha sonra adı Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası olan fabrikanın yerinde, 1899 yılında kurulan Modiano Cam Fabrikası da, Beykoz bölgesinde başlatılmış olan camcılık geleneğini büyük bir hızla geliştirerek bugünkü çağdaş Türk cam ustalığını ve endüstrisini de yaratmıştır.⁵⁷

Yıldız Çini Fabrikası (Fabrika-i Hümayun):

1894 yılında, II.Abdülhamit tarafından, sarayın ihtiyacını karşılamak amacıyla, Yıldız Sarayı'nın dış bahçesinin kuzeydoğusunda kurulmuştur. (Resim 1.9.) Yapının mimarı Raimondo D'aronco'dur. Dönemin Fransız büyükelçisinin aracılığıyla Fransa'dan getirilen ustalarla üretime başlanmıştır. Fransa'dan yarı mamul hamur ithal edilerek fabrikada porselenler üretilmiştir. Fabrika 1908 Devriminde kapatılmış, 1912 yılında Maarif Nezareti aracılığıyla yeniden üretime geçmiştir. Yıldız Çini Fabrikası'nda imalat odun ve kömür fırınlarında yapılmıştır.⁵⁸

Resim 12. Yıldız Çini Fabrikası

3. Deri Endüstrisi:

Osmanlı döneminde, büyük ölçüde askeri ihtiyaçlara ve ordu ihtiyaçlarına dönük olarak gelişen imalat ve endüstrisinin en önemli kollarından biri dericilikti. Ayakkabı, çizme, at takımları ve saraç eşyası başta olmak üzere her türden deri eşyanın yapımı devlet tarafından örgütlenir, desteklenir ve denetlenirdi. İstanbul'da dericilik, büyük üretim olarak II. Mehmet'le başlamıştır. Özellikle, Kazlıçeşme ve Saraçhane önemli dericilik bölgeleridir. Deri endüstrisinde, saraçlık ve kunduracılık imalat açısından farklıydı. Saraçlık endüstrisi genellikle, küçük sanatkarlar elindeki

⁵⁷ Önder Küçükerman, "Paşabahçe Cam Fabrikası", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1994, s. 228-229.

⁵⁸ Afife Batur-Selçuk Batur, (1981), y. a. g. e. , s. 335-336

dükkanlardan ibaret iken kunduracılık ise Beykoz Kundura Fabrikası hariç olmakla birlikte ev endüstrisi olarak yapılmaktaydı.⁵⁹

1913-1915 sanayi sayımına göre deri endüstrisinin genellikle İstanbul ve çevresinde olduğu görülmektedir. Fabrikaların 11 tanesi İstanbul ve çevresinde bulunurken, sadece 2 tanesi İzmir ve çevresinde bulunmaktadır.

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası (Askeri Debbağ Fabrikası):

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Türkiye’de kurulmuş olan, ayakkabıcılık ve dericilik endüstrisinin en eski ve önemli projesidir. Bu projenin başlangıcı, III. Selim döneminde başlamıştır. Beykoz bölgesinde bir endüstri bölgesi kurulmaya başlanmış, Beykoz dericiliği de bu bölgeye yerleşmiştir.⁶⁰

Resim 13. Beykoz Deri Kundura Fabrikası

1810 yılında Beykoz’da bir deri imalathanesi kurmuş olan Hamza Efendi’den satın alınan debbağhane orduya devredilmiş ve adı “Dabakhane-i Klevehane-i Amire” olarak değiştirilmiştir. (Resim 1. 10.) Fabrika öncelikle ordu için gereken palaska, kütüklük ve koşum takımları üretmiş, bu girişimlerin devamı olarak, 1816 yılında Beykoz Techizat-ı Askeriye Fabrikası’na dönüştürülmüştür. Endüstri devriminin en önemli gücü olan buhar makineleri, ilk olarak 1872 yılında, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası’nda çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu gelişme Türk dericiliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Fabrika, 1923 yılında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü’ne bağlanmış,

⁵⁹ Önder Küçükerman, “Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II. , İstanbul 1994, s. 196-197.

⁶⁰ Önder Küçükerman,(1994), y. a. g. e. , s. 196-197.

1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmiş, 1933 yılında ise "Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi" adını almıştır. ⁶¹

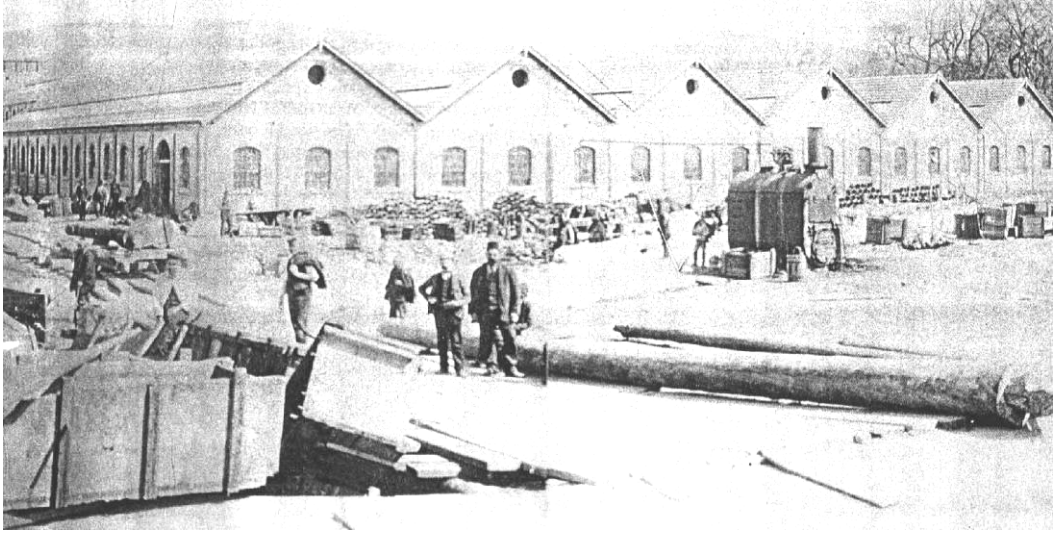
4. Kırtasiye Endüstrisi:

1913-1915 sanayi sayımına göre, Osmanlı Devleti'nde, kırtasiye endüstrisi matbaacılık ve kağıt endüstrisi olarak gruplandırılmıştır. Kağıt endüstrisi de sigara kağıdı, mukavva kutu üretimi vb. gibi kağıt ürünlerinin üretilmesi ile oluşmaktadır.

Matbaacılık ve Diğer Kağıt Üretimi:

20.yy.a kadar, Osmanlı Devleti'nde gazete ve dergi basan büyük matbaalar bulunmamaktaydı. 20.yy.dan sonra matbaacılık alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Beykoz Kağıt Fabrikası:

Resim 14.Beykoz Kağıt Fabrikası

III.Selim tarafından Beykoz'da kurulan fabrikadır. (Resim1. 11.) Fabrika Avrupa'dan gelen ithal kağıtlarla rekabet edememiş ve zamanla terkedilmiştir. ⁶²

⁶¹ Önder Küçükerman,(1994), y. a. g. e. , s. 197.

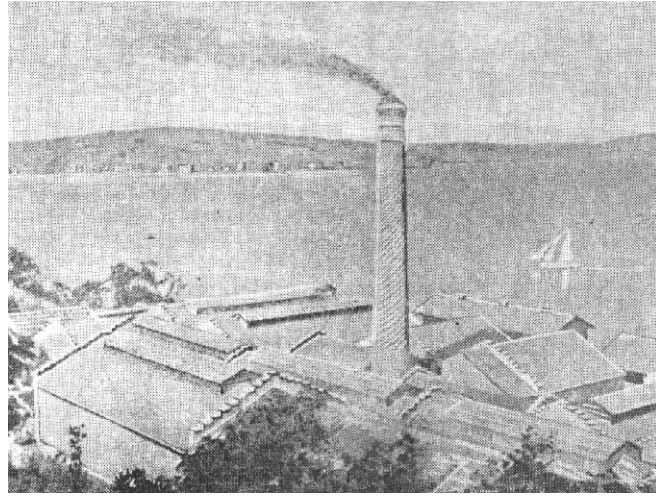
⁶² Adnan Giz, İstanbul'daki İlk Sanayi Tesisleri Kuruluş Yılı 1805, İSO Dergisi, CII. ,s23.

5. Kimya Endüstrisi:

1913-1915 sanayi sayımına göre, Osmanlı Devleti'ndeki kimya endüstrisi, sabun imalatı ve diğer kimyasal üretim olarak gruplandırılmıştır.

Sabun İmalatı: Osmanlı Devleti'nde, sabun imalatı küçük sabunhanelerde yapılmaktaydı ve hammadde olarak zeytinyağı kullanıldığı için zeytin yetişen bölgelerde birçok sabunhane bulunmaktaydı.

Kibrit Fabrikası: Kibritin imal edilmesi ve satılması, II. Abdülhamid zamanında olmuş, Küçükçekmece'de bir kibrit fabrikası kurulmuştur.

Resim15. Paşabahçe Ispermeçet Fabrikası

Mumhane: “Şemhane” de denilmekteydi. 19. yy.da saray ve konaklarda, Avrupa'dan gelen ispermeçet mumu kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul'daki mumhaneler, Galata, Üsküdar ve Beykoz'da kurulan mum fabrikalarıdır.⁶³

İspirto Fabrikası: Osmanlı Devleti'nde ispirto imalatı yapılmamış ancak I. Dünya savaşı sırasında ispirto üretimine başlanmış, incir ve üzümden ispirto üretilmiştir. Bakırköy'de ve Küçükçekmece'de ispirto fabrikaları kurulmuştur.

⁶³ Mumhane”, İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII. , İstanbul 1994

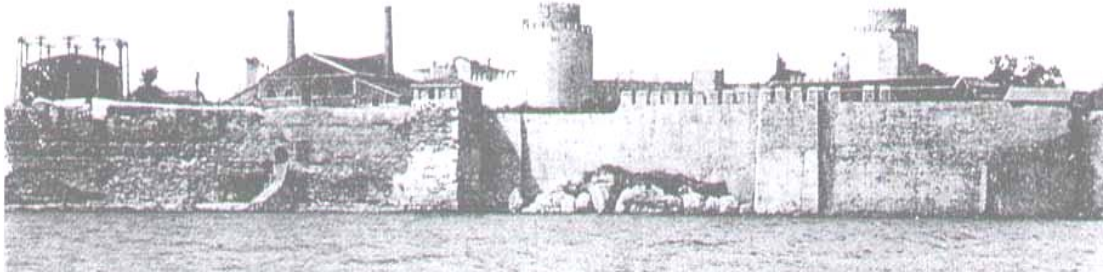
6. Madeni Eşya Endüstrisi:

Madeni eşya endüstrisi içine, darphane, demir fabrikaları, makine fabrikaları, silah fabrikaları da girmektedir. 1845 yılında kurulan Zeytinburnu Demir Fabrikası ve Yalı Köşkü Makine Fabrikası madeni eşya alanında önemli fabrikalardır.⁶⁴

7. Enerji ve Güç Rezervleri:

Gazhaneler:

İstanbul'daki ilk gazhane 1853 yılında Dolmabahçe Sarayı'nı aydınlatmak amacıyla sarayın ahırlarının bulunduğu yerin arkasındaki alanda inşa edilmiştir. Bu gazhane 1960'lı yılların başında İnönü Stadyumu'nun genişletilmesi sırasında yıkılmıştır. Dolmabahçe Gazhanesi'nin ardından Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla Kuzguncuk'ta kurulan gazhanenin boyutları ve üretimi itibarıyla fazla önemli olmadığı düşünülebilir.⁶⁵

Resim 16.Yedikule Gazhanesi

19.yy.ın ikinci yarısında İstanbul'un Beyoğlu gibi varlıklı kesimlerinde modern kentsel hizmetler konusunda artan talep kısa sürede şehre hizmet edecek yeni bir gazhanenin inşasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle 1880 yılında Fransızlar tarafından Yedikule Gazhanesi kurulmuştur.

⁶⁴Wiener-Müller,Wolfgang,“15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar”, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, İstanbul 1998.

⁶⁵ Cem Sorguç, “Gazhaneler”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. III. , İstanbul 1994, s. 177.

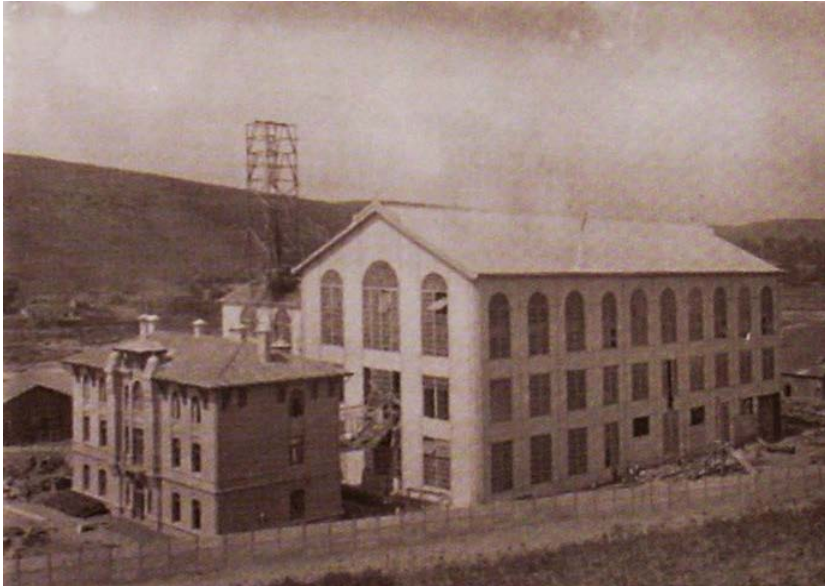
Bu arada, Anadolu yakasında ortaya çıkan gaz talebini karşılamak üzere Kadıköy Kurbağalıdere'de (Hasanpaşa) yeni bir gazhane kurulmasına karar verilmiş ve 1892 yılında Kadıköy Gazhanesi hizmete girmiştir. (Resim 1. 14.)1931 yılında İstanbul Elektrik Şirketi tarafından satın alınan gazhane, 1945 yılında İstanbul Belediyesi Elektrik Tramvay Tünel İdaresi'ne bağlanmıştır. 1961 yılında Kağıthane'de Beyoğlu Gazhanesi kurulmuştur. ⁶⁶

Resim 17. Hasanpaşa Gazhanesi

Silahtarağa Elektrik Santrali:

1911 yılında, Eyüp ilçesi Silahtarağa mahallesinde 1913 yılında faaliyete geçmiştir. Macar Ganz firması tarafından inşa edilen santral, 1937 yılına kadar çalışmasına devam etmiş daha sonra, önce Bayındırlık Bakanlığı'na, bir yıl sonra da İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir. 1970 yılında TEK'e geçtikten sonra 1982 yılında kapanmıştır. Günümüzde yeniden işlevlendirilerek Santral İstanbul adı altında üniversite ve müze olarak hizmet vermektedir. ⁶⁷

Resim 18.19.yy.başında Silahtarağa Elektrik Fabrikası

⁶⁶ M. Rifat Akbulut, Cem Sorguç (1994), y. a. g. e. , s. 177.

⁶⁷ Aliye Önay, "Türkiye'de İlk Elektrik Tesisi", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, C. 10, S. 59, (1972), s. 31

8. Gıda Endüstrisi:

1913-1915 sanayi sayımına göre, gıda endüstrisi yedi grupta toplanmıştır. Bu gruplar, değirmencilik, makarna imalatı, şeker ve tahin imalatı, konserve imalatı, bira imalatı, buz imalatı ve tütün imalatı şeklindedir. Gıda konusunda Osmanlı Devleti kendi ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamakta, ancak bir bölüm ihtiyaçlar için ithalata başvuruyordu.⁶⁸

Bira İmalatı

Osmanlı dönemi İstanbul'unda alkollü içki tüketimi İslamiyet'in kurallarına aykırı olmasına rağmen, gerek toplumda, gerekse sarayda yaygın bir biçimde kullanılmaktaydı. Uzun zaman en fazla içilen içki şarap olmuş, bunu rakı ve bira izlemiştir. Rakı her dönemde küçük işletmelerde üretilmiştir.

1913-1915 sanayi sayımında dört bira fabrikası bulunmaktadır. Bunlardan ikisi İstanbul'da, ikisi de İzmir'dedir. Bu fabrikalardan üçünün idaresi Cenevre'de bulunan Bomonti Nektar Birleşik Bira Fabrikalarına aittir. Bomonti Bira Fabrikası imalata geçmeden önce, Türkiye'de "arpa suyu" adı altında bira üretimi yapılmaktaydı.

Resim 19. Bomonti Bira Fabrikası

Yaygın olarak bira üretimi, İsviçreli Bomonti kardeşler tarafından 1870 yılında Feriköy'de gerçekleştirilmiştir. Bomonti kardeşler, 1902 yılında işletmelerini, Tekel Bira Fabrikası, eski adıyla Bomonti Bira Fabrikası'nın bulunduğu yere nakletmişler, 1909 yılında ise Büyükdere'de Nektar Bira Fabrikası açılmış, 1912 yılında iki şirket birleşerek Bomonti Nektar Birleşik Bira Fabrikaları Şirketi'ni kurmuşlardır. Bu şirket aynı yıl İzmir'in Halkapınar semtinde Aydın Bira Fabrikası'nı kurmuştur. Fabrika

⁶⁸ Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii , A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını , Ankara , 1971 , s 28.

1928 yılında üretimine son vermiştir. Bomonti Bira Fabrikası, 1938 yılında, Tekel İdaresi'ne geçmiştir. Ayrıca, 19.yy.da Beykoz'da eski Modiano Cam Fabrikası ve ispermeçet mumu fabrikası yerine, Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası kurulmuştur.⁶⁹

Tütün İmalatı:

Anavatanı Amerika olan tütünün, Osmanlı devletine girişi, 16.yy. sonu 17.yy. başı olmuş, hızlı bir şekilde yayılmıştır. Tütün imalat ve satış tekeli yürütmek üzere İstanbul'da İdare-i İnhisariye-i Duhan kurulmuş, 1876 yılında devlet borcuna karşılık tütün tekel imtiyazı Galata bankerlerine, 1880 yılında ise Duyun-i Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştır. 1884 yılında İstanbul'da Cibali Tütün Fabrikası, İzmir Tütün Fabrikası, 1887 yılında Samsun Tütün Fabrikası, 1895 yılında Adana Tütün Fabrikası kurulmuştur.

Cibali Tütün Fabrikası'nın ilk kurulan ana binasında, önceleri sadece tütün işlenmiş,1900 yılından itibaren sigara imalatı başlamıştır. Fabrika, 1925 yılında millileştirilerek Türk Tekel İdaresi'ne bağlanmıştır. Bu gün fabrika üniversite olarak hizmet vermektedir.⁷⁰ Ayrıca, gıda endüstrisinin içinde, yağ fabrikaları, buz fabrikaları, konserve imalathaneleri, makarna fabrikaları ve mezbahalar da yer almaktadır. Sütlüce Mezbahası da günümüzde kongre merkezi olarak yeniden işlevlendirilmiştir.

Resim 20. 19.yy.da Cibali Tütün Fabrikası İç Mekan Görünüşleri

⁶⁹ Seçer, Füsün, 2002, "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Değirmenlerinin Mimari Açından İncelenmesi Ve Unkapanı Değirmeni'nin Günümüz Şartlarında Değerlendirilmesi" MSGSU FBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

⁷⁰ "Cibali Tütün Fabrikası", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II. ,İstanbul 1994, s. 429.; Murat Belge, İstanbul Gezi Rehberi, İstanbul 1999, s. 137.

3.ENDÜSTRİ MİRASI KAVRAMI VE KAPSAMI

3.1. Endüstri Mirası Kavramı:

“Kültürel miras” anlayışı, endüstri devrimi sonrasında yaşanan kentsel dönüşümlerin kent kimliğini yok etmesi ile ortaya çıkmıştır. Zamanla kültürel mirasın sınırları genişlemiş ve “endüstriyel miras” gibi kültürel mirasın yeni bir boyutu ortaya çıkmıştır. Avrupa “endüstriyel kültür mirası” kavramının ortaya çıkışında öncülük etmiş; bu kavramın doğuşuyla birlikte endüstri yapılarının kültürel kimlik açısından taşıdığı öneme dikkat çekilmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle her geçen gün yetersiz kalan üretim teknikleri nedeniyle, endüstri yapılarının terk edilmeleri karşısında gösterilen tepkiler bu alandaki koruma çalışmalarını tetiklemiştir.

Angus Buchanan endüstri arkeoloğu gözüyle endüstri mirasının kapsamını şöyle tanımlar; “Bu kapsam içerisinde yer alan endüstriyel anıt, modası geçmiş bir zamana ait endüstri ya da ulaşım sisteminin kalıntısı olarak tanımlanabilir. Buradaki modası geçmiş deyimi, tarih öncesi çağa ait bir maden ocağından, günümüzde üretilmiş lakin artık kullanılmayan uçak ya da bilgisayara kadar geniş bir alanı kapsamaktadır”⁷¹

Resim 21. Kayseri Sümerbank Dokuma Fabrikası

Endüstri mirası kavramı, tüm kültürel miraslarda olduğu gibi endüstri uygarlığına ait değerler yok olma tehdidi altında iken doğmuştur. Bir varlık tehdit edildiğinde, onun korunma problemi ile karşı karşıya kalınır. 19.yy.da Avrupa’da gelişen endüstri, geleneksel doku için bir tehdit oluşturduğu zaman bu dokunun korunması için gereken eylemler başlamıştır. 20.yy.ın ikinci yarısında ise endüstri yapıları yok olma tehdidi altında kalmış; endüstri sürecindeki değişim ve üretimin rasyonelleşmesi

⁷¹ Buchanan, Angus, “The Definition Of Industrial Archeology” L’etude et la mise valeur du patrimoine industriel, 4. Conference Internationale, Lyon-Grenoble(1981), Paris, s.104

eski endüstri binaları üzerinde ortadan kaldırıcı bir baskı yaratmıştır. İşte bu noktada da “endüstri mirası” kavramı ortaya çıkmıştır.

Endüstri yapılarının öneminin fark edilmesi, onların bir miras olarak algılanmalarıyla mümkün olmuştur. Mirasın zaman içerisinde, kültürel anlamındaki genişlemesi, “endüstri mirası” kavramını ortaya çıkarmıştır. Miras kelimesi tanım olarak ailesellik-yakınlık ve geçiş-devralmak olmak üzere iki önemli kavramı beraberinde getirir: Geçiş(köprü), geçmişten günümüze devralmak, günümüzden de geleceğe devretmektir. Miras değerlendirildiği ve doğru işletildiği takdirde, toplumların kültürel anlamda beslenmesi ve üretmesi yani canlı bir varlık olarak yaşamasına büyük katkı sağlar. Ailesellik, yakınlık kavramı ise, atalarımızın bize intikal eden, bize ait olan mirası sahiplenmemiz ve onu en iyi şekilde tanımamızı gerektirir.⁷²

3.2.Endüstri Mirası Kapsamı ve Sınıflandırılması

Endüstriyel mirasa duyulan ilgi oldukça yenidir ve kökeninde de teknolojik gelişmelere duyulan merak yatmaktadır. Birçok şey teknolojik bakımdan ilginç oldukları için zamanımıza kadar muhafaza edilmiştir. Bunlar, moda olan makinelerin modelleri, farklı tekniklere ait kayıtlar ve sergiler, öğretim araçları, muhtelif eşyaya ait sergilerin kalıntıları, iş ya da ticaret münasebetiyle kuşaktan kuşağa geçen kişisel eşya v.s.dir.

Resim 22 Mecidiyeköy Likör Fabrikası

⁷² Kariptaş Seçer, Füsün,2009, "Protection And Re-Evaluation Of Industrial Heritage", V.International Sinan Symposium "Design Language in Historical Areas", Trakya Üniversitesi,Edirne

Endüstri mirası, hem yeraltındaki hem de yer üstündeki yapılarla ilgilenmektedir. Endüstriyel geçmişten anladıklarımızın değerlendirilmesi, endüstri yapılarının yeniden kullanılması, endüstri ürünlerinin müzelerde sergilenmesi, korunmuş demiryollarının işletilmesi, yapıların konservasyonu için modellerin üretilmesi, teknoloji tarihi ve ekonomi tarihi çalışmaları olarak tanımlanmaktadır.⁷³

Günümüzde endüstri mirası olarak elde bulunan kaynaklar çok geniş fakat çok parçalıdır. Bunun nedeni endüstri uygarlığının kendisini değiştirme gayreti ve bütünleşmiş bir işletme stratejisi olmayışıdır. Endüstriyel miras kapsamında yer alan kaynaklar genel olarak sınıflandırılırsa, taşınır kültür varlıkları olarak nitelendirilen aletler ile taşınmaz kültür varlıkları olarak nitelendirilen yapılar ve endüstriyel peyzajlardır.

Taşınmaz miraslar dönemin teknolojisini anlatan yapılardır. Taşınır miraslar üretim sürecinin önemli parçaları olan aletler ve makinelerdir. Örneğin, endüstri yapısının içinde bulunan ve dönemin teknolojisini yansıtan bir buhar makinesi gibi. Endüstriyel peyzaj boyutu ise üretimi gerçekleştirilen iş gücünün ikametgahlarıdır. Sonuç olarak endüstri mirası kapsamındaki kaynaklar şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Taşınmaz Miraslar
2. Taşınır Miraslar
3. Endüstriyel Peyzajlar⁷⁴

Taşınmaz ve taşınır endüstri mirası kavramından bahsedilirken, endüstriyel alanla ilişkili olan ve endüstriyel süreç sonucunda ortaya çıkan, yapı olan ya da olmayan tüm birimler, yapılar ve sahip oldukları donanımlar, ekipmanlarıyla birlikte fabrika binaları, endüstriyel süreç sonucu ortaya çıkan tüm ürünler kültürel gelişimin birer aracı olarak, endüstriyel miras olarak algılanmaktadır.⁷⁵ Bu bağlamda, en geniş kapsamıyla endüstri mirası kapsamında, madencilik, yer değirmenleri, su çarkları ve buhar makineleri gibi enerji kaynakları; tekstil, çömlekçilik, cam, yiyecek, içecek yapımı gibi üretim endüstrileri; yol, köprü, kanal ve demiryolu gibi ulaşım araçları; taşocağı, tuğla atölyesi, bıçkı fabrikası gibi yapı malzemesi üreten yerler; üretim ve sosyal tarihin bir parçası olan endüstri işçileri, yöneticiler ve fabrika sahipleri için

---

⁷³ Köksal, T.Gül, Ahunbay, Zeynep, 2006, "İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri", İTÜ Dergisi, cilt:5, Sayı:2, s.125-136, İstanbul

⁷⁴ Kırış Binnur A., 2001. Türkiye'deki Tarihi Sanayi Yapılarının Günümüz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmeleri Konusunda Bir Yöntem Araştırması, M.S.G.S.Ü, F.B.E, Doktora Tezi, İstanbul.

⁷⁵ Berliet, P., 1978. An approach to cnservation of industrial heritage, Council Of Europe, 1987. The industrial heritage: what policies, Reports of the Lyons colloquy, Strasbourg, France.

yapılan konutlar; gaz, su ve iletişim gibi kamu hizmeti için oluşturulan sistemlerin” incelendiği ve endüstri ile bağlantılı her alanın bu kapsama girdiği görülmektedir.⁷⁶

3.3.Endüstri Mirası Kapsamındaki Yapılar

Mimarlık tarihi boyunca endüstri yapıları gereken ilgiyi görmemiştir. Fabrika yapıları mimari anlamda incelenirken de, fonksiyondan çok makinelerin biçimlendirdiği mekanlar olarak tasarlanmıştır. Kökeni 18.yy.a kadar uzanan ve farklı dönemlerde farklı tasarım eğilimlerini sergileyen yapılar, fonksiyonel ve biçimsel değişimler açısından incelenmesi gereken mimari değerlerdir. “19.yy. yeni işlevlerin yeni malzemelerle, fakat eski biçimlerin tam bir kurtuluşu gerçekleştirilmeden karşılanmasıyla kapanmaktadır. Bu, oldukça genel yargının dışına, zaman zaman mühendisler çıkabilmiştir.”⁷⁷

Resim 23.Cumhuriyet dönemi Kayseri Sümerbank Fabrikası

Endüstri mirası kapsamındaki yapılar, üretimin yapıldığı fabrikalar, teknik miras olarak adlandırılan köprüler, kanallar, yollar, depolar, ambarlar, büyük mağazalar vb.dir. Endüstri mirası kapsamındaki yapıların oluşumunu etkileyen en önemli faktör teknolojidir. Üretimde kullanılan güç kaynaklarının keşfi ile birlikte, makinelerin icadı, yeni malzeme ve tekniklerin gelişimi, fabrikaların mimarisinde etkili olmuştur. Özellikle değirmen ve dokuma endüstrisindeki fabrikaların mimari analizi yapıldığında, bu gelişim süreci açıkça görülmektedir. Endüstri yapılarının endüstriyel miras olarak değerlendirilebileceğine ilişkin pek çok kriter bulunmaktadır. Endüstri yapılarını endüstriyel miras olarak ele almanın temel gerekçesi olan sosyal, kültürel kriterler ile mimari özellikleri ve görsel algıları gibi artistik kriterler yanında, endüstriyel tarihin, endüstriyel teknik tarihini, yapıların da sahip oldukları teknik özelliğe dair tarihsel bilgileri içerdiği düşünüldüğünde, bu çeşit yapıları, bütüncü envanter belgeleri olarak listelemek mümkündür.⁷⁸

⁷⁶ Köksal, T.Gül, Ahunbay, Zeynep, 2006,y.a.g.e.

⁷⁷Batur, Afife, Batur, Selçuk, “İstanbul’da 19.yy.Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayun’lar” I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, C.III., İTÜ, İstanbul, 1981, s.331-341

⁷⁸ Leniaud, J.M., 1978. Provision for the protection of the industrial heritage in France, J Council Of Europe, 1987. The industrial heritage: what policies, Reports of the Lyons colloquy, Strasbourg, France.

Endüstri Devrimi sonrası inşa edilen, büyük ölçekli endüstri yapıları ele alındığında, bu yapıları korumak için üç genel özellik bulunur. İlk olarak bu yapılar büyüklükleri sonucunda çevresel algıyı etkileyen yer işareti olma özelliğine sahip olmalarının yanı sıra, belirgin mimari ve teknik özellikleri taşımaktadırlar. İkinci olarak, çoğu yapı uzun fiziki ömre sahip olacak şekilde, uzun ömürlü malzeme kullanımıyla inşa edilmiş, sağlam yapılardır. Son olarak bu yapılar doluluk-boşluk, aydınlık-karanlık ilişkileri bakımından bir ritme ve mimari oranlara sahiptirler. Bu nedenle, çoğu büyük ölçekli endüstri yapısı, iç mekan değişikliği yapmaya olanak veren esnek hacimlerden oluşmaktadır.

Endüstri Devrimi yalnızca teknolojik bir devrim olmamış, aynı zamanda insanların düşünce ve yaşam biçimini değiştiren, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla çevresel etki yaratan bir dönüşüm olmuştur. Endüstri yapılarının bu dönüşümün birer aynası oldukları göz önüne alındığında, taşıdıkları mimari ve teknik özellikler dışında, taşıdıkları kültürel ve sosyal bilgilerin de çok değerli olduğu sonucuna varılabilir. Endüstri yapılarına yeni işlev vererek korumak, belge niteliği taşıyan özellikleri taşımaları nedeniyle gelecek kuşaklara aktarılması gibi tarihsel ve kültürel getirilerin yanında, ekonomik getirileri de olan bir süreçtir. Yapıları korumak, bu büyüklük ve fiziki ömre sahip yeni bir yapı yapımına kıyasla daha ekonomiktir. Endüstri yapıları eğer iyi korunup günümüze ulaşabilmişlerse, sahip oldukları esnek hacimlere yapılacak mekansal müdahalelerle yeniden işlevlendirilebilirler.⁷⁹

Resim 24. 20.yy. Unkapanı Değirmeni görünümü

⁷⁹ Kariptaş Seğer, Füsün,2009, "Re-Evaluation Of Industrial Buildings Within The Scope Of Industrial Archeology Under Present-Day Conditions "LIVENARCH IV "(RE/DE) Construction in Architecture", Karadeniz Teknik Üniversitesi,Trabzon

4.ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARIN GÜNÜMÜZ ŞARTLARINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Endüstri Mirası Kapsamındaki Yapıların Koruma Açısından Önemi

Koruma kavramı, dilimizde “conservation”, “preservation” ve “protection” İngilizce kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Aslında bu üç kavram anlam olarak birbirine çok yakındır. “Conservation”, bir yapının çürümesini, tahrip olmasını, kötüye kullanılmasını ve terk edilmesini engellemeye yönelik, yapının geçmişindeki kayıtları ve koruma tedbirlerini içeren uygulamalardır. “Preservation”, tarihten miras kalan yapının ya da doğal kaynakların mevcut haliyle değiştirmeden bırakılması ve yapının mevcut formunun, bütünlük, malzeme ve strüktürel olarak ve yapının çevresinin mevcut yapısının ve istem dışı oluşan kabuğunun desteklenmesidir. “Protection” ise bir mülkiyetin fiziksel şartlarındaki bozulma, kayıplarına karşı savunma ya da koruma amacıyla mülkiyete etki edilmesi ya da mülkiyetin hasar ve zararlara karşı korunması ve iyileştirilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁸⁰ Bu üç farklı tanımın yanında, 2682 sayılı KTVKK “koruma” kavramını şu şekilde açıklar: ““Koruma”; ve “Korunma”; taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleridir.”

Endüstri yapılarının koruma açısından ne derece değerli olduğuna karar verilirken, yapıyı taşıdığı mimari, tarihi ve kültürel değerleri çerçevesinde incelemek daha doğru bir yaklaşımdır. Mimari bir önemi olan, örneğin dönemin teknolojiyle ve yenilikleriyle yapılmış olan bu tip binalarda, belli bir dönemdeki belirli dönem özelliklerini sembolize eden ve belirli bir kültürel mesaj aranmaktadır. Korumaya değer yapıları değerlendirme ölçütü zaman değil, yapının sahip olduğu mimari, tarihi, kültürel ve teknik nitelikleri gibi öğelerdir. Her yapı, yapıldığı dönemin toplumuna ait sosyo-ekonomik, mimari, teknik ve toplumsal yaşam biçimi gibi, tarih içinde yaratılan anlamsal bileşenleri barındırdığından, kültürel değerlerle ilgili önemli birer bilgi kaynağıdır. Yine aynı nedenlerle her yapı kendi içinde belgesel, simgesel ve tarihi değerler taşır.

---

⁸⁰ **Burden, E.**, 2004. Illustrated Dictionary of Architectural Preservation : Restoration, Renovation, Rehabilitation, Reuse, McGraw-Hill Press, New York, 2004.

Endüstri yapılarının korunarak yeniden kullanımı anlayışı 1794 yılında dünyanın ilk teknik müzesinin Paris'te açılmasıyla olmuştur. Ancak endüstri arkeolojisi kavramının yoğun olarak kullanılmaya başlaması 1970'lerdir. Dünya kültür mirası listesindeki 754 kültür varlığının 37'sinin endüstri mirası olduğu göz önüne alındığında bu yapılara verilmesi gereken değer ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca endüstri mirası belirli dönemlerdeki üretim şekli ve çalışma biçimini yansıtan yapılar olduklarından dolayı, buldukları yerleşimlerin sosyo-ekonomik yapısı hakkında önemli ipuçları veren yapı türleridir. İngiltere, Fransa, Almanya gibi endüstri devrimine ev sahipliği yapmış ülkelerde sayısı 100'ü aşan tescil edilmiş endüstri yapısı bulunmaktadır. The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage (TICCIH) 1985 yılı raporuna göre, İngiltere'de 14000, Avusturya'da 254, İsveç'te 200, Polonya'da 400 civarında tescil edilmiş endüstri anıtı bulunmaktadır.

Tarihi endüstri yapılarının değerini anlamak için yapıldığı dönemle ne kadar ve nasıl ilişkili olduğunu kavramak önemlidir. Bu nedenle bu yapılara önerilecek yeni işlevlerin ve içlerinden uygun olanının seçimi aşamasında yapılacak değerlendirmelerin kapsamı ve sınırlarının iyi belirlenmesi gerekmektedir.

4.2. Endüstri Mirası Kapsamındaki Yapılara Koruma Yaklaşımları

Endüstri mirası kapsamındaki yapıların korunması ve yeniden işlevlendirilmesi konusunda da pek çok izlenecek yol bulunmaktadır. Endüstriyel mirasın tespiti ve işlev dönüşümü konusunda izlenecek yolun belirlenmesine yönelik tartışmalara ilk öneri Fransa'daki endüstriyel mirasın korunması ile ilgili olarak Cartier'den(1993) gelmiştir. Cartier'e göre, günümüzdeki durumun bütünleşik bir biçimde fotoğraf kayıtlarındaki tespiti bilimsel çalışmaların temelini oluşturacaktır. Bunun ardından tüm anıtlar için geçerli olabilecek aşağıdaki soru listesinin oluşturulmasını önerir:

- Fabrikanın adı nedir?
- Nerede yer almaktadır?
- Hangi tür enerji kullanılır?
- Halen ilginç makineler içermekte midir?
- Yapıya ait hangi kayıtlara ulaşılabilir?
- Yapıya eklentiler olmuş mu?
- Hangi mimari formlar ilgili yapılara uygulanmış?

Cherry (1993) ise endüstriyel mirasın tespitinde ve korunmasında izlenecek yolu su başlıklar

altında toplamaktadır:

- Endüstriyel yapının saptanması ve tanımı
- Detaylı veri toplama
- Karşılaştırmalı incelemeler yapma ve bildirim
- Seçim
- Tartısmaya açıp karar verme
- Koruma ⁸¹

Endüstri yapılarının yeniden kullanımı diğer yapı tiplerinden farklı olanaklar sunmaktadır. Yeni fonksiyon seçiminde, uygulamada geniş bir yelpaze kullanılabilir. Yapımlarında süs öğesinin önemsenmemiş olması, yüksek tavanlı geniş mekanların daha kolay onarılabılır oluşu bu yapıları daha cazip kılmaktadır.

Endüstri mirası için geliştirilecek olan koruma kriterleri çerçevesinde seçilen ve risk altında olup olmadığı belirlenen yapıların her biri için, genel anlamdaki korunma ve yenileme ilkeleri uygulanmalı, aynı zamanda yapıya özgü yöntemler de geliştirilmelidir. Yapının sahip olduğu yapısal özellikler, yeniden işlevlendirme potansiyeli, yeri, konumuna bağlı olarak en uygun koruma ve yenileme yöntemi belirlenmelidir. Öncelikle yapının ayakta kalması için yapısal özelliklerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Yapıya sonradan eklenen ve uygunsuz olan kısımlar temizlenmeli, strüktürel açıdan yeniden ele alınmalıdır. Özgün işlevlerini kaybetmeleri nedeniyle yok olma tehlikesi ile karşılaşan bu yapılara yeni ve uygun kullanımlar verilmesi, onların günümüzde yaşamasını ve dolayısıyla korunmasını sağlayacaktır.

Endüstri mirasının yeniden kullanıma hazırlanması sürecinde özgün niteliklerini belgelemek önem taşımaktadır. Mimari mirası belgelemek amacıyla Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan anıt ve sit fişleri bulunmaktadır. Ancak bu fişler çok yeterli olmamaktadır. Bu nedenle yeni fişler önerilmeli ve bu fişlerde görsel malzeme, tarih, hazırlayan bilgileri gibi açıklamalara yer verilmelidir. Bu bilgilerin saklanması için ulusal ve bağımsız bir örgüt oluşturularak bir terminoloji oluşturulması sağlanmalıdır. Tüm bu çalışmaların müdahaleden uzak gerçekleşmesi için bağımsız bir ortamı olmalıdır. Gelişen teknolojiyle envanter toplama işi sürekli güncellenen ve elektronik depolama yapılabilen bir sistemle hazırlanmalı ve kamu kullanımına açık olmalıdır.

---

⁸¹ Ökem, Selim. 2000. Çelik Altarlı Tapınaklar, Mimarlık, S.292, s.15-20

Uzmanların araştırma yapabilmesi için devlet tarafından destek sağlanmalı ve meslek odaları, üniversiteler, şirketler beraber çalışmalıdır.

Tarihi endüstri yapılarının korunması sadece mimari mirası koruma değil, endüstri mirasının yaşaması ve içinde bulunduğu kentin kültürel önemini ve yaşam kalitesini de yükseltmektedir. Endüstri mirası kapsamındaki yapılara yeniden işlev verilirken bulunduğu bölgenin ihtiyacı incelenmeli, piyasa analizi yapılarak araştırılmalıdır. Uygun işlev seçiminde yapıların mekansal ve strüktürel niteliklerinin doğru değerlendirilmesi gerekmektedir. Fabrikaların koruma amaçlı yeniden kullanımlarında, yapının boş bir kutu gibi sadece cephelerinin dikkate alındığı, içinin tamamen boşaltıldığı durumlarla çok sık karşılaşılmaktadır.⁸²

4.3. Endüstri Mirası Kapsamındaki Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesini Gerektiren Sebepler

Endüstri mirası kapsamındaki yapıların orijinal işlevlerini kaybetmeleri ya da işlevsel olarak eskimleri durumunda yeniden kullanılmaları, sahip oldukları tüm bu değerlerin de korunarak ömürlerinin devam ettirilmesi demektir. Yeniden işlevlendirilmesi gerektiren nedenler tarihsel ve kültürel nedenler, ekonomik nedenler ve çevresel nedenler olmak üzere üç ana başlıkta toplanabilir.

4.3.1. Tarihsel ve Kültürel Sebepler:

Yapıların sahip olduğu işlevler, toplumun sosyal, kültürel, ekonomik özellikleriyle etkileşim içindedir. Bu özellikler değiştikçe yapıdaki işlev de etkilenir. Fakat önemli olan nokta, bu işlev etkileşimi sırasında tarih belleğini simgeleyen kavramların sürekliliğinin sağlanmasıdır. Korunmaya değer nitelikte bir yapının özgün nitelikleri yok edilip yerine farklı niteliklere sahip başka bir yapı konulduğunda, yapının özgün işlevinin ve tarihteki yerinin toplumsal bellekte oluşturduğu yer silinmiş, yerine yeni bir veri girilerek belleğe dolayısıyla toplumsal kimliğe zarar verilmiş olur. Tüm bu nedenlere rağmen, tarihsel ve kültürel değerler taşıyan yapılar, arazi ve rant için yok edilip yerlerine ekonomik açıdan daha çok gelir getireceği düşünülen ve kısa vadede getirisi yüksek ekonomik koşullara uygun yapıların yapılabileceği konusu gündemdedir. "Eski yapılara gelir getirecek bir meta olarak bakmanın yanı sıra,

⁸² Föhl, Axel, "Between Use and Reuse Industrial Monuments in the Rhine-Ruhr Area" TICCIH Industrial Heritage Transactions 2- Conference Papers and Results, Austria 1987, s.87

bundan da önemli olarak bu yapılara değerlendirilmesi gereken, kullanılması gereken, yaşatılması, gelecek kuşaklara aktarılması gereken kültür ürünleri olarak bakmak daha doğru bir görüştür.”⁸³

4.3.2. Ekonomik Sebepler:

Endüstri mirası kapsamında bulunan, onarılarak yeniden işlevlendirilen ve kullanılabilir hale getirilen endüstri yapıları yükledikleri yeni misyonlarıyla toplumsal, çevresel, kültürel ve hatta turistik açılardan da ekonomik bir canlılık getirirler. İnşaa edildikleri zaman diliminde yoğun iş gücü, finansman ve malzeme harcanarak yapılan bu tür endüstri yapılarının günümüzde yeniden işlevlendirerek hayata döndürülmesi hem dünya ve mimarlık tarihi açısından hem de ekonomik kalkınma açısından bir kazanç olmaktadır. Fakat ekonomik anlamda kazanç sağlama endişesi, endüstri yapıların mimari, kültürel, sosyal ve çevresel anlamda yeniden işlevlendirilme endişelerinin ve kazanımlarının önüne geçmemelidir. Tarihsel süreci içerisinde endüstri devrimine duyulan merak sayesinde sanayi yapılarının yeniden işlevlendirilmesi ile birlikte çevrelere getirdikleri yeni kazanımlarla endüstriyel turizm adı altında yeni bir ekonomi de oluşmuştur. Böylelikle kent ve kent yaşayanlarının artan ekonomik fırsatlardan eşit bir şekilde faydalanması ve yaşam standartlarının yükselmesi hedeflenmiştir.⁸⁴

4.3.3. Çevresel Sebepler:

Endüstri binası ile çevresinin sahip olduğu ortak tarih ve birbirleri ile etkileşimleri, değişen çevre koşullarında, ihtiyaç duyulan işlev doğrultusunda yeniden ele alınmalı, yeni bir işlev yüklenen yapının anlamı değişen çevre içerisinde tekrar yorumlanmalıdır. Böylece, bina çevresiyle birlikte değerlendirildiğinde, değişimin yarattığı sosyal ve tarihi süreklilik devam etmiş olur.

Endüstri mirası kapsamındaki yapının çevresindeki yerel halkla etkileşim içinde ve orada yaşayan insanların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yeniden işlevlendirilmesi, yapının bulunduğu çevre içinde önemini kaybetmeden, çevre halkının yapıyı sahiplenerek varlığını devam ettirmesi şeklinde olmalıdır. Korumaya değer yapılara bulunduğu bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda yapılacak müdahale,

---

⁸³ Altınoluk, Ü., 1998. a.g.e.

⁸⁴ Tümer Sertaç, 2003. Kentsel Alanda İşlevini Yitirmiş Sanayi Tesislerinin Dönüştürülme Sürecine Yönelik Bir Model, M.S.G.S.Ü, F.B.E , Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.22

yapının yakın çevresine kültürel katkıda bulunacaktır. Yapının yeni işlevi ve programı dahilinde çevrede yaşayan insanlara iş imkanı sağlaması ve yakın çevre sakinlerine spor, kültür, eğitim aktiviteleri gibi imkanları sağlanması, yapı aracılığıyla toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirirken, çevrenin yapıyı kabullenmesi ve sahiplenmesi sürecini hızlandırmaktadır.⁸⁵

4.4. Endüstri Mirası Kapsamındaki Yapıların Korunma ve Yeniden Değerlendirilmelerinde Etken Olan Faktörler:

Endüstri mirası kapsamındaki yapı korumaya değer, belge niteliği taşıyan, tarihi bir yapı olduğu için, konumu dışında hacimsel ve mekansal kurguya göre şekillenecektir. Örneğin Tarihi bir bölgede bulunan tarihi bir fabrika yapısının konumu ile mekansal ve hacimsel kurgusu belirlidir ve değiştirilemez. Bu yapının müze alanı olarak ya da kültür merkezi olarak kullanımına karar vermeden önce, mekanın bulunduğu konumun ve çevresinin ihtiyacı ile mekanın hacimsel ve mekansal düzeninin hangi işleve daha uygun olduğu araştırılmalıdır.

Tüm bunlara dayanarak, endüstri yapılarının korunması, yeniden değerlendirilmesi ve iç mekan tasarımını etkileyen ve birbirleri ile doğrudan ilişkili olan girdileri konum, mekansal ve hacimsel kurgu ile işlevsel kurgu olarak üç ana başlıkta toplanabilir.

4.4.1. Yapının Bulunduğu Konum:

Yapının bulunduğu konum, yapının işlevi ile doğrudan bağlantılıdır. Hacmi, mekansal oluşumu ve işlevsel ilişkiler kurgusu ne kadar uygun olursa olsun, seçilen işlev için uygun olmayan bir çevrede yer alan bir yapının tam olarak yeniden kullanımı sağlanamaz. İşleve karar verilirken konumsal durumun yani yapının bulunduğu çevrenin fiziki ve coğrafi özellikleri ya da o çevrede yaşayan insanların ihtiyaçları göz ardı edilmemelidir.

Endüstri yapılarının değişen ve gelişen teknoloji karşısında işlevlerini yitirmelerinden, ya da artan kentleşme sonucunda yerleşim bölgeleri içinde kalmalarından dolayı korunabilmeleri için yeniden işlevlendirilmeleri kaçınılmazdır. Haliç örneğini ele alacak olursak, zamanla şehrin içinde kalan endüstri yapıları, Haliç'in doğal bir liman olma pozitif özelliğini gölgede bırakacak şekilde Haliç'i ve

---

⁸⁵Kaşlı, Bilge, 2009, İstanbul'da Yeniden İşlevlendirilen Korumaya Değer Endüstri Yapıları Ve İç Mekan Müdahaleleri: Santralistanbul Örneği, İTÜ, SBE YL Tezi

kenti yarattıkları çevre kirliliği ile negatif etkilemeye başlamıştır. Dolayısıyla, Haliç çevresindeki fabrikaların şehir dışına taşınarak konumsal değişim yaşadıklarını söylemek mümkündür. Boşalan endüstri yapıları için uygun işlev belirlenirken de konumun sahip olduğu su kenarında olma özelliği değerlendirilerek, rekreasyon alanı olarak yeniden kullanım potansiyeli göz önünde bulundurulmuştur.

4.4.2. Yapının İşlevsel Kurgusu

Endüstri yapısının işlevsel kurgusu, yalnızca kendi içerisindeki işlevsel kurgusunu değil, aynı zamanda çevredeki yapılarla olan, esasında konumsal durumundan kaynaklanan işlevsel ilişkisini de tanımlar. Yapının kendi içerisindeki işlevsel kurgusu, yapı içinde gerçekleşecek aktivitelerin ilişkilerine göre şekillenir. Örnek olarak mobilya imalatı yapan bir fabrika binası ele alındığında, mobilya işleme sürecindeki aktivitelere göre fabrikanın iç mekanı şekillenecektir. Hammade giriş alanı ve depo, hammaddenin işleneceği atölye, cilahane, biten ürünün deposu ve çıkış alanı sırayla birbirini izleyecektir. Bu mekanlar birbirine eklenirken fabrika içindeki yazıhane giriş ve çıkışa yakın konumlanacak, ıslak hacimler bir araya toplanacaktır. Korumaya değer bir yapının işlevsel kurguları söz konusu olduğunda orijinal işlev ile yeni işlevin birbiriyle örtüşmesi beklenir. “Örneğin bir şehir içi hanı konaklama tesisi olarak yeniden işlevlendirilecekse, dolaşımda sorunlar ortaya çıkabilir. Odasından çıkan kişi danışmaya gidebilmek için avludan geçmek durumundadır ya da oluşturulacak yapay dolaşımı izleyecektir.”⁸⁶

4.4.3. Yapının Hacimsel ve Mekansal Kurgusu

Yapılar, işlevleri doğrultusunda hacimsel ve mekansal olarak şekillenirler. Yapının mekansal kurgusuna bağlı olarak sahip olduğu algılanma biçimi, mekanın kimliğinin yansımalarından birisidir. Yapılar sahip oldukları işlevler doğrultusunda, tek bir hacimden oluşabilir, tekrarlanan hacimlerden oluşabilir, karmaşık bir plan şeması gösterebilir.⁸⁷ Örneğin, tek hacimden oluşan korumaya değer bir fabrika bölünerek okul haline getirildiğinde değişen fiziksel yapısı sonucu sahip olduğu kimliğe uygun algısal özelliklerini yitirir. Fakat bir han yapısı otel olarak kullanılmaya karar verildiğinde, mevcut bölüntüler kullanılabilir, zaten bölüntülü bir yapısı olan han yapısı kimliğini kaybetmemiş olur.

⁸⁶ Altınoluk, Ü., 1998. Binaların yeniden kullanımı : program-tasarım-uygulamakullanım, Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul.

⁸⁷ Altınoluk, Ü., 1998. a.g.e.

4.5. ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDAKİ YAPILARININ GÜNÜMÜZ ŞARTLARINDA DEĞERLENDİRİLMESİNE ÖRNEKLER

“Mimari yapılar üretildikleri dönemin iş ve çalışma yaşamının örgütlenişi, inancı, ekonomisi gibi toplumsal yapısı hakkında somut veriler sağlayan göstergeleri içerir.” Bundan dolayı mimari yapıların, o toplumun sosyolojik değerlendirmesinde önemli bir bilgi kaynağı olduğu düşünülebilir. Kültürel kimliğin oluşmasında ve sürekliliğinde yapıların önemi kamusal bellekle beraber kendini göstermektedir. Yapıyı kullanmasalar dahi tek bir yapının bile, o çevrede yaşayan insanların hayatında çok önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Yeniden işlevlendirme, toplumun yaşantısında referans niteliğini taşıyan, kültürel süreklilikte kilometre taşı olan yapılar için hayata döndürme ve sürekliliği sağlama politikasıdır.

Endüstri mirası kapsamında değerlendirilen tarihi endüstri yapılarının işlevini kaybetmelerinden ve ülkemizdeki koruma yaklaşımından kaynaklanan sorunların en kısa zamanda çözümlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu yapıların koruma altına alınması için acilen yapılması gereken çalışmalar bulunmaktadır. Öncelikle tarihi endüstri yapılarının tespit edilerek envanterleri çıkarılmalıdır. Envanter sisteminin geliştirilmesi, sürekli güncellenen ve elektronik depolama yapılabilen bir sistemle hazırlanmalı ve kamu kullanımına açık olmalıdır. Endüstri yapısı ve tesislerine ait envanterler mümkünse rölöve, restitüsyon çizimleri ve restorasyon projeleri ile desteklenmelidir. Bu şekilde yapıların ne derece zarar görmüş olduğu risk durumu görülebilir. Bu çalışmalardan sonra kültürel-mimari miras kapsamındaki endüstri mirasına ait bu yapıların yeniden işlev verilerak günümüzde de ayakta kalması sağlanmalı, yeniden işlevlendirilmesinde en uygun kullanımlar tespit edilmelidir. Orijinal işlevini kaybeden tarihi endüstri yapıları, işlevlerini kaybetse de yapısal özelliklerini korumakta, dolayısıyla yeniden kullanıma uygun olmaktadır. Bu yapıların günümüz şartlarında değerlendirilmesi sırasında, yapının ve çevrenin özelliklerini, arkeolojik ve mimari önemini, bozulma durumunu, yeniden işlevlendirme potansiyelini, ekonomik desteği göz önünde bulundurmak gerekmektedir.⁸⁸

Uygulama yapılmadan önce konunun uzmanları tarafından yeterli araştırma yapılmalı, aşama aşama takip edilmeli ve bir yöntem izlenmelidir. Yeniden işlev verilen endüstri yapılarında en büyük risk, hızla yapılan uygulamalar olduğu

---

⁸⁸ Köksal, T.Gül, Ahunbay, Zeynep, 2006, “İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri”, İTÜ Dergisi, cilt:5, Sayı:2, s.125-136, İstanbul

görülmektedir. Bu tür kötü uygulamaların gerçekleşmemesi için yeniden işlevlendirme önerileri dikkatle incelenmeli ve uzun vadeli programlarla süreklilik sağlanmalıdır. Endüstri yapılarının yıkılmadan yeni kullanımlara sunulması, yeni yapı inşa etmeye oranla daha ekonomik olsa da, ön araştırma, hazırlama ve uygulama için kaynak sağlanması gereklidir. Tüm bunların yanında uygulamanın maddi boyutu da bulunmaktadır. Mali kaynak temini için sanayi/ticaret odaları ve alt gruplarından, özel firmalardan, ulusal ve uluslar arası organizasyonlardan v.b. destek talebinde bulunulabilir. Avrupa Konseyi'nin de korunmaya değer endüstri mirası yapıları için destek taleplerini geri çevirmediği bilinmektedir. Ayrıca Yerel Yönetimler Birliği (WALD), ICOMOS, UNESCO, TICCIH, DOCOMOMO V.B. uluslar arası kurumlardan teknik destek alınabilir.

Endüstri mirası kapsamındaki yapıların korunması ve yeniden değerlendirilmesi yapılara yeni ve doğru işlevler vererek gerçekleşmektedir. Yeniden işlevlendirme konusunun uygulama boyutunu çeşitli yönleriyle ele almak için dünyadan ve Türkiye'den işlev dönüşümünü tamamlamış mimari alanda önemli bir yere sahip olan birkaç yapıdan kısaca bahsedilecektir.

ORSAY TREN GARI, PARİS/FRANSA

Resim 25. Orsay Tren Garı Yeniden İşlevlendirme Öncesi ve Sonrası Durum

1900'de hizmete açılan 19.yy. sonu çelik mimari örneği olan bir tren garı binasının müzeye dönüştürme fikri o dönemin Fransa Müzeler Müdürü Jean Chatelain tarafından düşünülmüştür. Orsay müzesi sergi alanları dışında, eğlence ve öğrenmeye de olanak sağlamaktadır. Oditoryumda ve restoranda çeşitli konserler düzenlenmekte, ayrıca oditoryumda erken sinema tarihi ile ilgili filmler gösterilmekte ve geçici sergiler hakkında konferanslar verilmektedir.

VİYANA GAZOMETRELERİ, VİYANA / AVUSTURYA

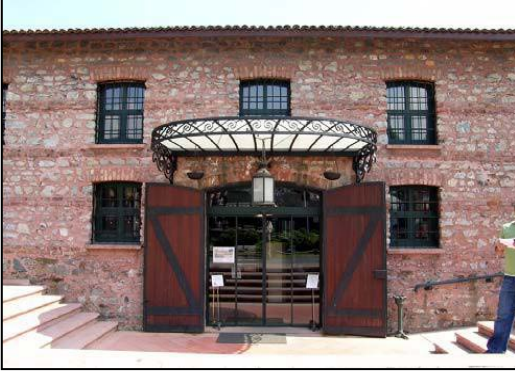
Havagazı Fabrikası, Theodor Herrmann tarafından, 1896 ve 1899 arasında inşa edilmiş ve zamanının benzer tipteki binalarının en büyüğü olmuştur. Viyana Gazometreleri, demir strüktürü saklayan tuğla duvarlarla çevrelenmiş binalardır. Her birinin iç yarıçapı 62.85 metre, içerideki ortalama yükseklik ise 72.5 metredir. Binalar 1981 yılında yasayla koruma altına alınmış ve 1985 yılından sonra kullanılmamıştır.

Resim 26.Viyana Gazometreleri, Yeniden İşlevlendirme Sonrası Durum

RAHMİ KOÇ MÜZESİ, HASKÖY/İSTANBUL

İstanbul ili, Hasköy semtinde, biri lenger yapımı diğeri gemi yapımı için tasarlanmış olan iki endüstri yapısı bir sanayi müzesi olarak yeniden tasarlanmıştır. Lengerhane binası 13 Aralık 1994 tarihinde müze olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Müze koleksiyonuna mevcut sergileme alanlarının yetersiz kalması nedeniyle Hasköy Tersanesi de bu amaçla yenilenmiştir.

Resim 27. Rahmi Koç Müzesi Yeniden İşlevlendirme Sonrası Görünüşleri

SÜTLÜCE MEZBAHASI (SÜTLÜCE KÜLTÜR VE SANAT MERKEZİ)

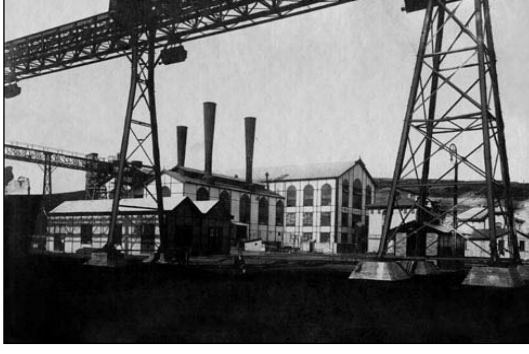
Sütlüce Mezbahası'nın bulunduğu alan içindeki mezbahalar yıkılmış; yerine aynı yapısal karakterde başka bir kompleks inşa edilmiştir. Merkez 1923 yılında inşa edilen Sütlüce Mezbahası'nın arazisinde yer almaktadır. Mezbaha 1998 yılında tamamen yıkılmış ve yerine Sütlüce Kültür ve Sanat Merkezi yapılmıştır.

Resim 28. Sütlüce Mezbahası-Sütlüce Kültür ve Sanat Merkezi

SİLAHTARAĞA ELEKTRİK FABRİKASI (SANTRAL İSTANBUL - BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KAMPÜSÜ), EYÜP / İSTANBUL

1914-1983 yılları arasında İstanbul'a elektrik sağlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kent ölçekli elektrik santrali olan Silahtarağa Elektrik Santrali 2004 yılı Mayıs ayında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir.

Resim 29. Silahtar ağa Elektrik Santrali (Santral İstanbul) Yeniden İşlevlendirme
Öncesi Ve Sonrası Durumu

CİBALİ TÜTÜN VE SİGARA FABRİKASI (KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ)

1884 yılında kurulmuş olan Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası 1997 yılında Kadir Has Üniversitesine verilmiş ve yapı restore edilerek 2001 yılında üniversite olarak kullanılmaya başlamıştır.

Resim 30. Cibali Tütün Fabrikası-Kadir Has Üniversitesi

5. KASIMPAŞA TUZ AMBARI ÖRNEĞİNİN İNCELENMESİ

5.1. KASIMPAŞA'NIN TARİHÇESİ

Kasımpaşa, Haliç'in kuzeydoğu kıyısında, sahilde Atatürk köprüsünün kuzeyinden ve Haliç tersanesi havuzlarından başlayarak Hasköy'e kadar uzanan; kuzeydoğuda karaya doğru Dolapdere sırtlarına tırmanan; güneydoğuda Azapkapı, doğuda Şişhane, Tepebaşı, Ömer Hayyam, kuzeyde Hacıhüsrev, kuzeybatıda Piyalepaşa, Okmeydanı, Aynalıkavak semt ve mahalleleriyle çevrili, Beyoğlu sınırları içindeki semttir.

Kasımpaşa ve civarı, Bizans imparatorluğu döneminde Pegai (kaynaklar), daha sonraki kaynaklarda, pegai psihra hidata (soğuk sular) olarak adlandırılmıştır. Bu isimlerden de anlaşılacağı üzere bölgede sular, kaynaklar ve dereler oldukça boldur. Pegai'de, İ. Basileos'un bir yazlık saray, saraya ek olarak da dört şapel yaptırdığı bilinmektedir. Sarayın 921 senesine kadar kaldığı, bu tarihte bir Bulgar kuşatması sırasında Bizans orduları yenilgiye uğradığı sırada yandığı, bazı kaynaklara göre de bir süre sonra yeniden onarıldığı nakledilmektedir. Sarayın Kasımpaşa sahilinde yüksek bir tepede olduğu sanılmaktadır. Semtte Bizans döneminde bir yerleşme olmamıştır. Burası daha çok bir mesire yeri özelliği göstermektedir. Bölgeye Müslümanların gelmesi İslam'ın hızla yayıldığı döneme denk düşmektedir.⁸⁹

Resim 31. Günümüzde Kasımpaşa sahil ve iskelesinin görünümü

⁸⁹ Sezer, Sennur, 2010, Kasımpaşa, Heyamola Yayınları, İstanbul

Kasımpaşa'daki Osmanlı yerleşmesi Fatih devriyle birlikte başlamıştır. Türkler İstanbul'u fethettiklerinde burası, Galata surları dışında kalan boş bir arazi parçasıydı. Fatih Sultan Mehmet, gemilerini şimdi ortadan kalkmış bulunan Kasımpaşa (Kozluca) deresi vasıtasıyla buradan Haliç'e indirdikten sonra, Haliç'in karşı sahiline ilk köprüyü burada kurdurmuştur. Ayrıca daha sonra Evliya Çelebi'nin aktardığına göre mezarlıkları tamir ettirmiş, birkaç göz tersane, Kaptan Paşa divanhanesi ve bir de cami yaptırmıştır. Daha sonra Haliç tersanesi olarak anılacak olan İstanbul tersanesi burada kurulmuş, çeşitli bölgelerden buraya denizciler getirilmiştir. Fetihle birlikte Kasımpaşa'nın Haliç kıyıları, tıpkı bugün de olduğu gibi bir denizci yerleşmesi olmuştur. 1516 senesinde Gelibolu tersanesi de Kasımpaşa'ya taşınmıştır.

Semte ismini veren Kasım paşa, sarayda yetişmiş olup, dışarı çıkışı rikap ağalığı ile olmuştur. İki defa Mısır valiliği de yapan Kasım paşa, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, günümüzde anılan semtin imarıyla vazifelendirilmiştir. Mimar Sinan tarafından inşa edilen Kasımpaşa Cami ve imaret, mahkeme, medrese, sebil ve hamam 1540 yılında hizmete girmiştir.

Resim 32. Kasımpaşa'dan karşıya bakış

17.yy da Kasımpaşa İstanbul'un en önemli semtlerinden biri olmuştur. Bingazi ve Mısır'dan getirilen kalafat ve sal yapanlar Zindan Arkası'na, demircilik ile uğraşan Ermeniler Yeniçeşme'de Ermeni mahallesine, demiri işleyerek halka yapan Çingeneler ise Çürüklük taraflarına yerleştirilmiştir. Bu dönemde Kasımpaşa'da, Türk mahallelerinden başka on tane Rum mahallesi ve bir tane Ermeni mahallesi bulunmaktaydı.

18.yy da Gazi Hasan Paşa'nın Kaptan-ı Deryalığı döneminde bölge daha da gelişmiştir. Bugün Kuzey Deniz Saha Komutanlığı olan Divanhane eskisinin yerine inşa edilmiştir. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Kalyoncular Kışlası ve ortasındaki cami yine bu dönemde inşa edilmiştir.

19.yy a kadar İstanbul'un gözde semtlerinden biri olan Kasımpaşa 1821 yılında çıkan yangından sonra bir daha eski görkemine kavuşamamıştır. Yangından önce elit kesimin ikamet ettiği Kasımpaşa, 19.yy ın ortalarında bahriyeye mensup orta tabakanın ve esnafın yaşadığı bir semt olmuştur.

Aslında Kasımpaşa'nın itibar kaybı ve değişimi, Haliç'in değişimi ile başlamıştır. 19.yy.da İstanbul'daki ekonomik ve toplumsal değişim kentteki yerleşim alanlarını da etkilemiştir. Galata ve Boğaziçi köylerinin gözde mekanlar durumuna gelişi ve artan yerleşim Suriçi ve Haliç kıyılarının gözden düşmesine yol açmıştır.

Resim 33. 19.yy Kasımpaşa semti görünümü

Haliç kıyılarının yoksulların semti olmaya başlaması, bölgede kurulan fabrikalarla hızlanmış; Kasımpaşa'nın da bir iç göç durağı ve işçiler semti durumuna gelmesine yol açmıştır. 19.yy ın ortalarına kadar hamamlar, mektepler, camiler, çeşmelerle donatılan semte, özellikle Haliç sahiline yakın bölümüne bu tarihten sonra tersane gibi bahriyeye ait kuruluşlar damgasını vurmuştur.

1940'lı yıllara gelindiğinde söz konusu köşk ve konaklardan pek azı ayakta kalmıştır. Buna karşılık, sırtın eteklerini kaplayan bostanlar ve çayırlar yüzünden İstanbul halkının sevdiği bir mesire yeri olmuştur. Bu bostanların arkasından akan Piri Paşa

ve İplikhane dereleri üzerlerine Tahtaköprü ve Kadınlar Çeşmesi Köprüsü kurulmuştur. Ancak günümüzde bu köprüler bulunmamaktadır.

5.2. KASIMPAŞA’NIN ENDÜSTRİ GEÇMİŞİ

Kasımpaşa semti Türkiye endüstri tarihinin ve işçi sınıfının önemli bir parçası olmuştur. Taşkızak Tersanesi, Camialtı Tersanesi, Tersane-i Amire, Haliç Tersanesi bu bölgede kurulmuş olan önemli endüstri tesisleridir.

Tersane-i Amire, İstanbul’un fethinden sonra kurulan en önemli denizcilik merkezidir. Tersane-i Amire’nin bulunduğu Haliç’in kuzey kıyısındaki 2 kilometrelik alanda, daha sonra sırasıyla Haliç Tersanesi, Kasımpaşa Vapur İskelesi, Kuzey Deniz Saha Komutanlığı, Askeri Dikimevleri, Camialtı Tersanesi, Taşkızak, Jandarma kuvvetlerinin teknelerinin onarım ve inşa kızakları(Jandarma Bot) ve Hasköy Tersanesi(bugün Rahmi Koç Müzesi sınırları içinde) kurulmuştur.

Resim 34. Kasımpaşa sahili ve Kuzey Deniz Saha Komutanlığı

Tersane, değişen gemicilik teknolojisine paralel olarak gelişmiştir. Gemi yapımı, 16. ve 17.yy da “göz” denilen üstü örtülü gemi inşa tezgahlarında gerçekleştirilmiş, 18.yy da “kuru havuzlar” ve “taş kızaklar” kullanılmaya başlanmış, 19 yy sonrasında da imalathane, fabrika ve endüstri yapıları inşa edilmiştir. Eski ve güncel üretim tesislerinin (gözler, maçuna ve darağacı, taş kızaklar, kuru havuzlar, tasarım, modelleme, döküm atölyeleri, motor bakım ve onarımı fabrikaları vb.) çoğunun bugüne kaldığı bu teknolojik altyapı, gemicilik tarihinin ve teknolojik gelişmenin en önemli kanıtlarıdır. Bu endüstri yapıları, gemi inşa ve bakımı konusunda teknik bilgiler vermektedir.

Haliç tersanesi işlevini beş yüz yılı aşkın bir zamandır sürdüren önemli bir endüstri tesisidir. Aynı zamanda Taşkızak tersanesi de dünyanın ilk denizaltılarından iki

tanisinin İngiltere’de inşa ettirilip, parçalar halinde monte edildiği tersanedir. 1939 yılında Atılay ve Yıldırım denizaltıları tamamen burada yapılmış ve denize indirilmiştir.

Ayrıca Kasımpaşa’da bulunan önemli endüstri mirası yapılarından biri de Kasımpaşa Un Değirmeni’dir. 19.yy da inşa edilen değirmenin yanında depolar, hangarlar, satış birimleri, ambarlar vb. yapı grupları bulunmaktadır. Kasımpaşa Tuz Ambarı da bu yapılardan biridir.

5.3. KASIMPAŞA TUZ AMBARI TARİHÇESİ

Kasımpaşa Tuz Ambarı ve Kasımpaşa Değirmeni, Kalyoncular Kışlası’nın güneyinde, Kasımpaşa İskelesi’nin doğusunda, 18.yy. dan beri mevcut olan un ve zahire ambarları ile aynı yapı adası üzerinde bulunmaktadır. Muhtemelen Tersane bölgesine hizmet vermek amacıyla inşa edilmişlerdir.

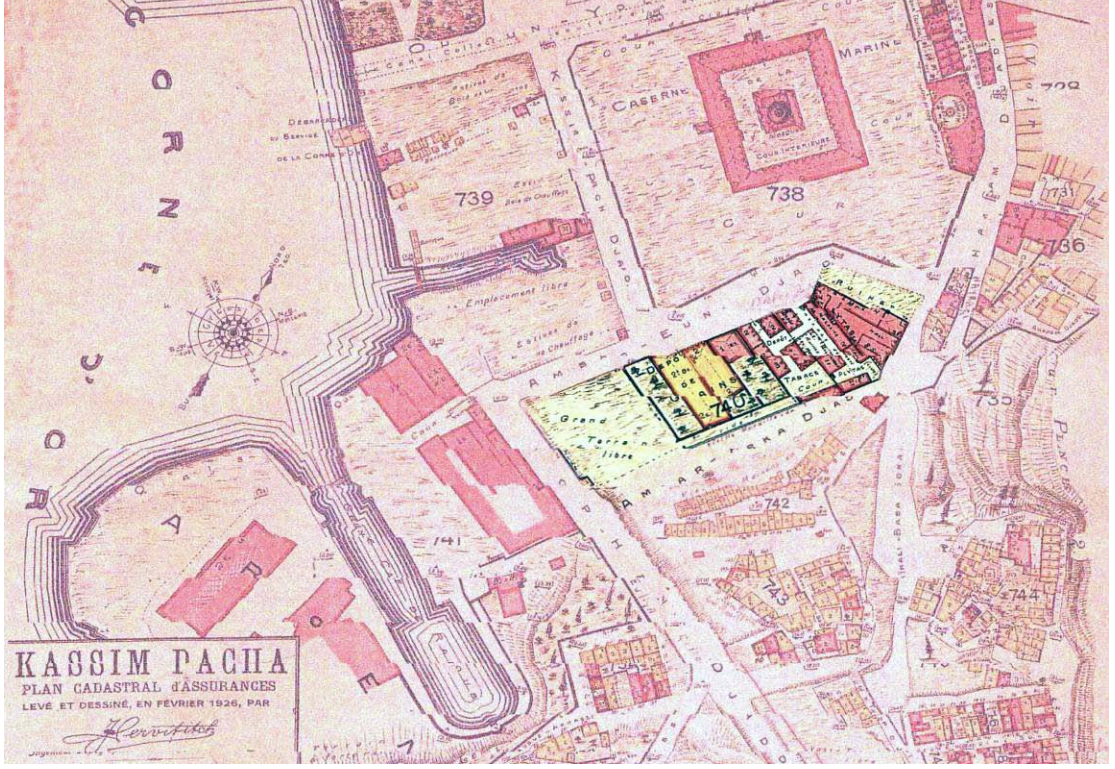

Resim 35. 19.yy. Kasımpaşa Görünümü ve Kasımpaşa Değirmeni’nin bacası

5.3.1. Kasımpaşa Değirmeni

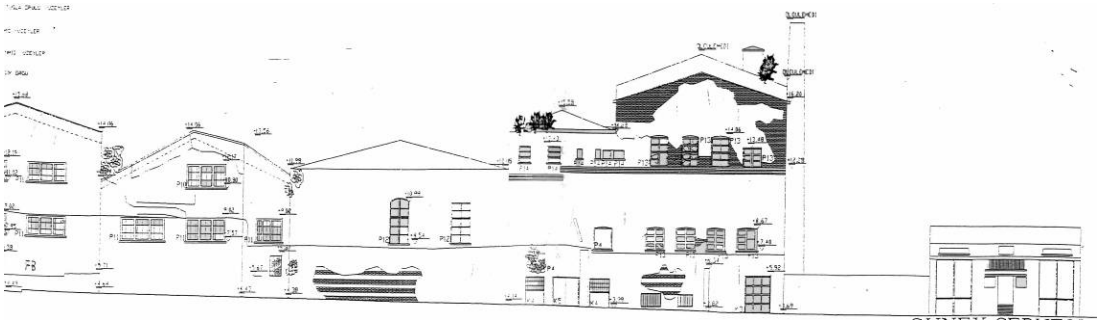
Kasımpaşa Değirmeni birden fazla binadan oluşan bir endüstri tesisidir. Asıl Değirmen binası, Sultan Abdülmecid döneminde(1839-1861) inşa edilmiştir. Binanın vakıf arazisine inşası için 12 Ocak 1852 tarihinde izin belgesi çıkmıştır. Ancak yapının kaç yılında bitirildiği bilinmemektedir. 1913-1915 sanayi sayımında, 1863 yılında, İstanbul’da buhar gücü ile çalışan 6 değirmenden söz edilmektedir Bu değirmenlerden biri de Kasımpaşa Değirmeni’dir. Önceleri buhar gücü ile çalışan değirmen, 20.yy. başlarından itibaren elektrikli motor ile çalışmaya başlamıştır.

Sanayi sayımında bu değirmenin adı , “Pilitas Mahdumları ve Madencidis Biraderler” olarak geçmektedir. 1926 tarihli J. Pervititch haritasında da bu isimle anılmaktadır. Daha sonraki yıllarda Balcızade Değirmeni olarak da adlandırılan bu yapı, tarihi boyunca özel kişiler tarafından kurulmuş yine onlar tarafından işletilmiştir.⁹⁰

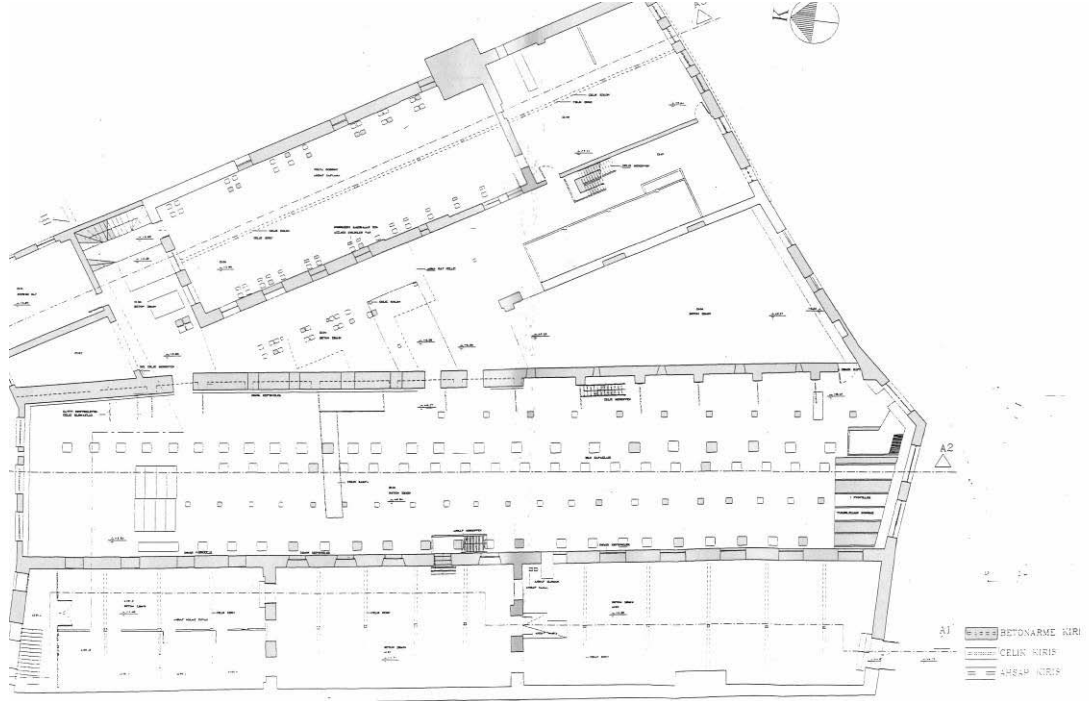
Resim 36. 1926 Tarihli J. Pervititch Haritasında Kasımpaşa Değirmeni

1926 tarihli Pervetitch haritasından edinilen bilgilere göre değirmenin bu dönemdeki diğer değirmen yapılarına göre, daha küçük bir tesis olduğu söylenebilir. Kompleks bir un değirmeni, depo binaları, hangarlar, ambarlar ve satış birimlerinden oluşmaktadır. Değirmen binası 5 katlı ve volta döşemelidir.

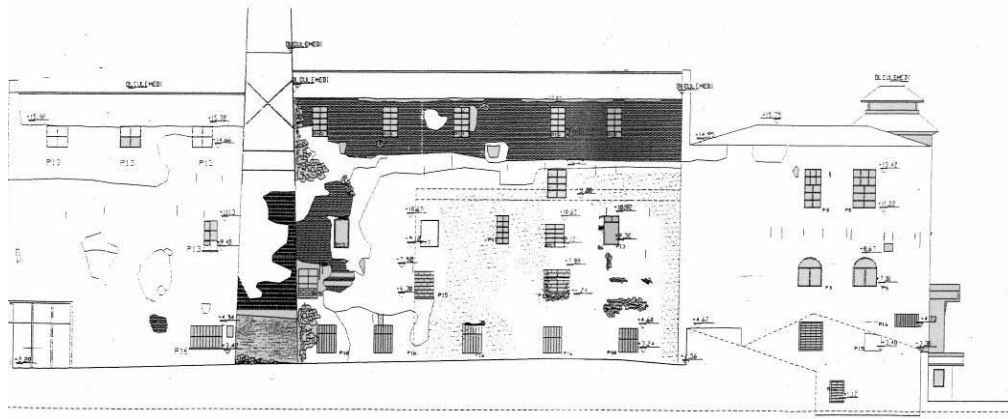
Resim 37. Kasımpaşa Değirmeni Güney Cephesi

⁹⁰ Pınar Ezgeç, “Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi”, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Ens.), İstanbul 1998, s. 33.

Resim 38. Kasımpaşa Değirmeni Planı

1928 yılında değirmenin depo ihtiyacını karşılamak üzere iki tane ek bina yapılmıştır. Bu binalardan biri 2 katlı, diğeri 4 katlıdır. İki katlı olan depo binası, buğday silolarının bulunduğu binadır. Dört katlı olan depo binasında ise kepek ambarları bulunmaktadır. Bu binaların cepheleri, giriş cephelerinde bulunan üçgen alınıklara rağmen, değirmen binasına göre oldukça sadedir. Bu binaların zemin katları 1960 yılında onarım geçirmiş ve betonarme sistemde yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca, değirmen binasının yanında iki katlı satış mağazaları bulunmaktadır.⁹¹

Resim 39. Kasımpaşa Değirmeni Doğu Cephesi Görünümü

⁹¹ Pınar Ezgeç, "Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi", (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Ens.), İstanbul 1998, s. 33.

Kasımpaşa Değirmeni 20.yy.a kadar buhar gücü ile bundan sonra elektrik motorları ile çalışmaya devam etmiştir. 1913-1915 sanayi sayımına göre, Osmanlı değirmenlerinde bulunan, sekiz elektrikli motorun yedisine sahip olan değirmenin, yeni teknolojiye uyum sağlayan ilk değirmenlerden biri olduğu bilinmektedir.

Resim 40. Kasımpaşa Değirmeni Kesitleri

“Tapu kayıtlarında 1927 yılında Ahmet Süreyya ve Mehmet Adil adına kayıtlı olan değirmen kompleksi, 1937 yılında ipotek vasıtasıyla İş Bankası tarafından satın alınmıştır. 1941 yılında İş Bankası hisselerini Türk Tecim Anonim ve Sowyetesine devretmiştir. 1956 yılına kadar fabrikanın üretimi bu kuruluş tarafından devam ettirilmiştir. 11/10/1956 yılından itibaren Kasımpaşa Un Fabrikası adına kayıtlı olan bina 1960'lı yıllarda bir onarım geçirmiştir. 1968-1982 yıllarında Sinangil Unları tarafından işletilen değirmenin, 1982 yılında, Haliç'in temizlenme projesi

kapsamında diğer endüstri kuruluşları ile beraber üretimine son verilmiştir. 1984 yılında makineleri sökülerek Konya'daki yeni fabrika binasına taşınmıştır”⁹²

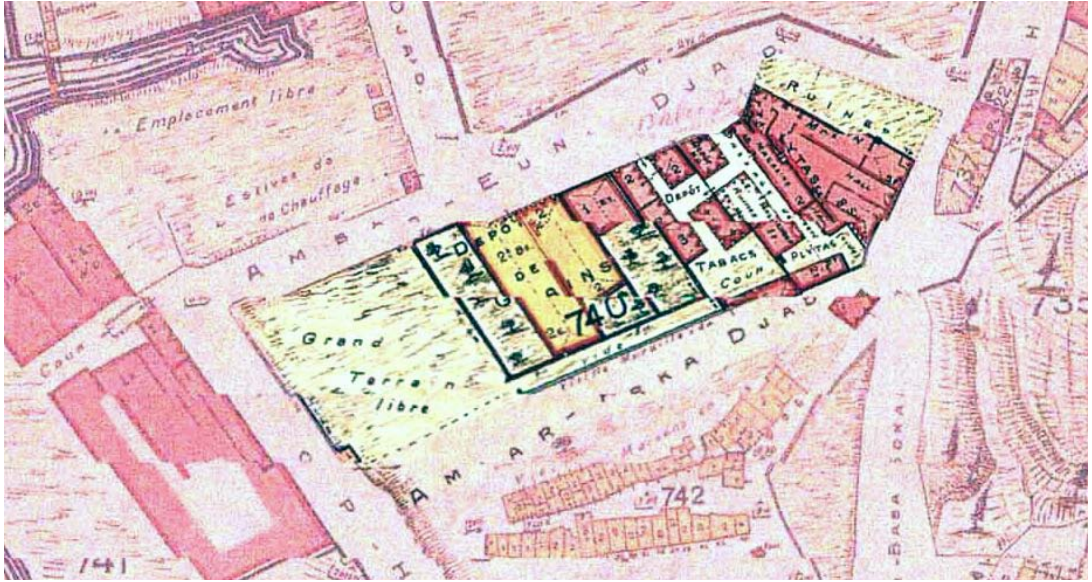

Resim 41. Günümüzde Kasımpaşa Değirmeni Görünüşleri

⁹² Gündüz Ökçün , Osmanlı Sanayii , A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını , Ankara , 1971 , s 9.

5.3.2.Kasımpaşa Tuz Ambarı

Şişhane'den Kasımpaşa'ya doğru inince sağda Kasımpaşa Havuzbaşı Değirmen Sokak'ta bulunan Kasımpaşa Tuz Ambarı'nın tarihide Kasımpaşa Değirmeni ile aynıdır. Çünkü daha önce de bahsedildiği gibi bu bina asıl değirmen binasının ambarlarından birisidir. Doğal taş kullanılarak yapılmış olan Tuz Ambarı İki binanın birleşmesinden oluşmaktadır. Tek katlı olan bu bina uzun bir süre Plytas Un Fabrikası olarak bilinen değirmenin buğday ambarı olarak kullanılmış, daha sonraki yıllarda bina tuz ambarı olarak işlevini sürdürmüştür. İkinici dereceden tarihi eser olarak tescilli yapı, muhtemelen tersane bölgesine hizmet vermek amacıyla inşa edilmiştir. Endüstri mirası kapsamındaki Tuz Ambarı yapısı 1980'li yıllardan beri kullanılmamaktadır. Uzun zamandır boş durması yapının bozulma sürecini hızlandırmıştır.⁹³

Resim 42. J.Pervetitch haritasında Kasımpaşa Tuz Ambarı

Yaklaşık 170 yaşındaki bir zamanlar şehrin endüstriyel bölgesi olarak kullanılan, ancak günümüzde özgün yapısını kaybetmiş olan Kasımpaşa'da konumlanan eski Tuz Ambarı binası önceden Tekel'in mlkiyetindeymiş. Günümüzde "Medina - Turgul DDB" tarafından uzun süreli kiralanmasıyla birlikte binanın kapsamlı restorasyon ve dönüşüm projeleri hazırlanmıştır. Bu endüstri mirası yapının adını koruyan ve aynı adı taşıyan reklam ajansı halen işlevini sürdürmektedir.

⁹³ Ezge, P., Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998.

Resim 43. Günümüzde Kasımpaşa Tuz Ambarı Görünümü

5.4. KASIMPAŞA TUZ AMBARI'NIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE BOZULMA DURUMU

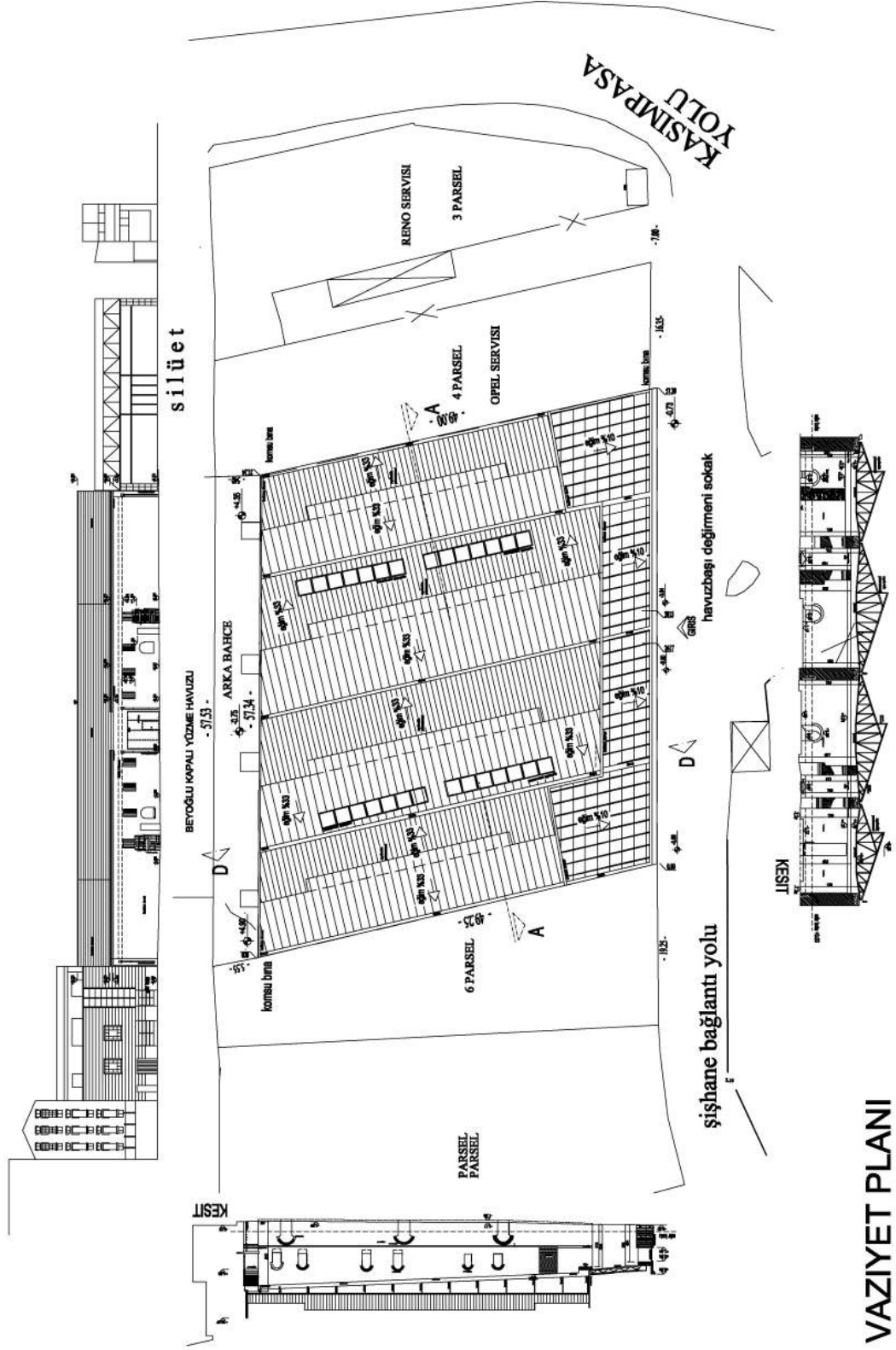
Kasımpaşa Tuz Ambarı Beyoğlu sınırları içinde kalan Bedrettin Mahallesi, 927 numaralı ada üzerinde yer almaktadır. Doğusunda ve batısında bitişik nizamda yapılar bulunan yapının kuzeyinde Beyoğlu Kapalı Yüzme Havuzu, güneyinde Havuzbaşı Değirmen Sokağı bulunmaktadır.

10 metre yüksekliği aşan dört ayrı galerisiyle ve kalın taş duvarlarıyla son derece güçlü bir mekan olan Tuz Ambarı binası diğer ambar binaları gibi dışarıya kapalı olarak tasarlanmıştır. Dış cephede pencere ve kapı sayısı oldukça azdır. Buna karşılık iç mekanda bir çok geçit bulunmaktadır. Arka tarafta bulunan dar avlu yapının nefes alan tek mekanıdır.

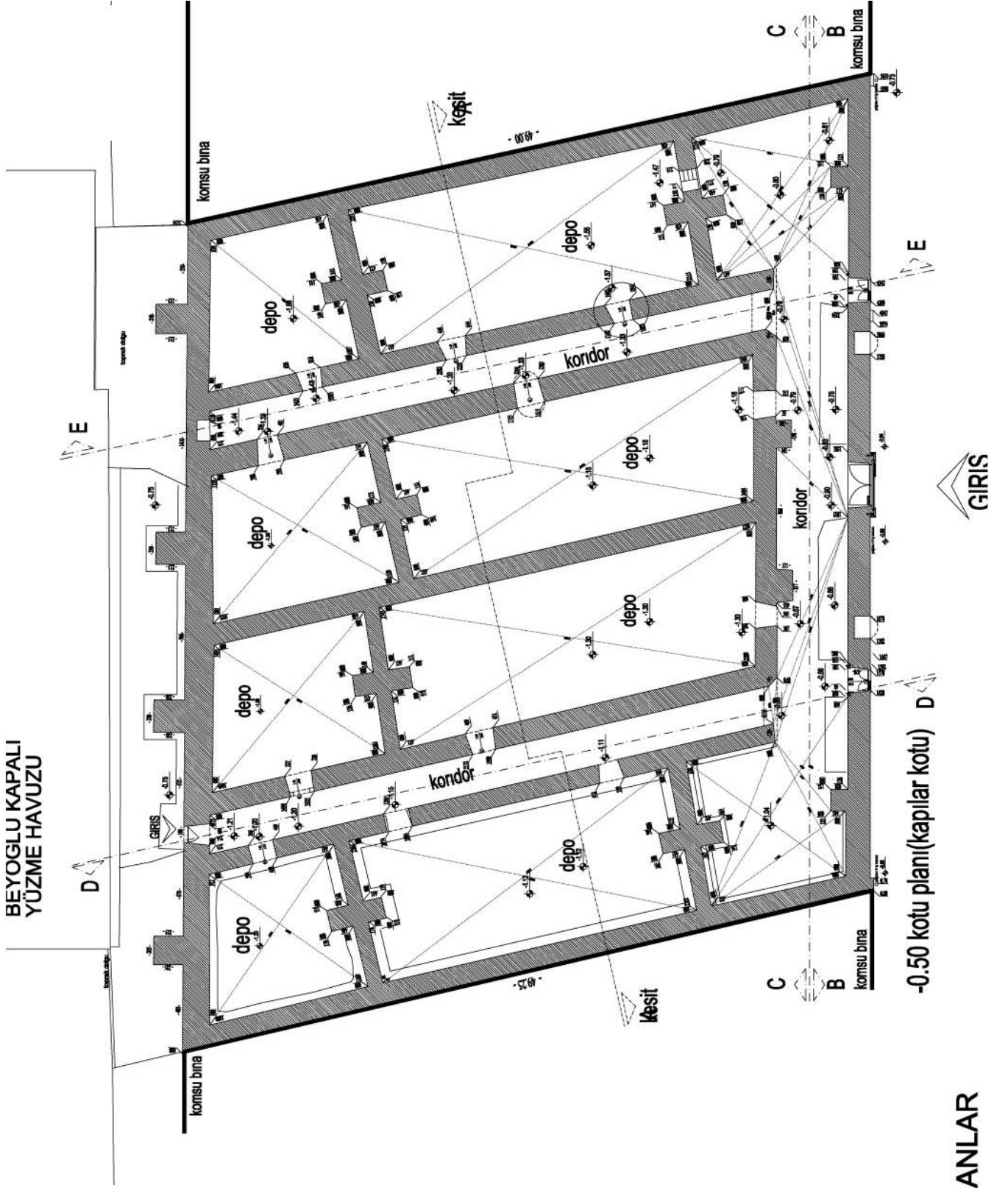
Tuz Ambarı'nda sekiz ayrı depo bölümü üç koridorla birbirine bağlanmıştır. Binanın ortasında bulunan dört depo, iki koridorla kenarlardaki iki depo bölümünden ayrılmıştır. J.Pervetitch haritasına göre iki beşik çatısı bulunan ambar binasının tüm duvarları taştan yapılmıştır. Yapı simetrik bir şekilde planlanmıştır. Bu özellik yine J.Pervetitch haritalarında okunabilmektedir.

Yaklaşık son otuz yıldır boş ve bakımsız kalan Tuz Ambarı binası oldukça yıpranmıştır. Yapının bozulma durumu incelendiğinde birçok yönden zarar gördüğü anlaşılmıştır. Tümüyle yok olan bölümlerin yanı sıra, mekan özellikleri, cephe özellikleri, strüktür özellikleri ve malzeme özellikleri açısından da bozulma durumu incelenmiştir.

KUZEY

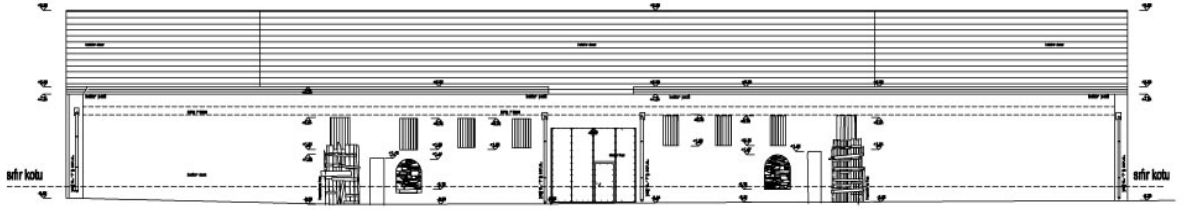
Resim 44. Kasımpaşa Tuz Ambarı vaziyet planı

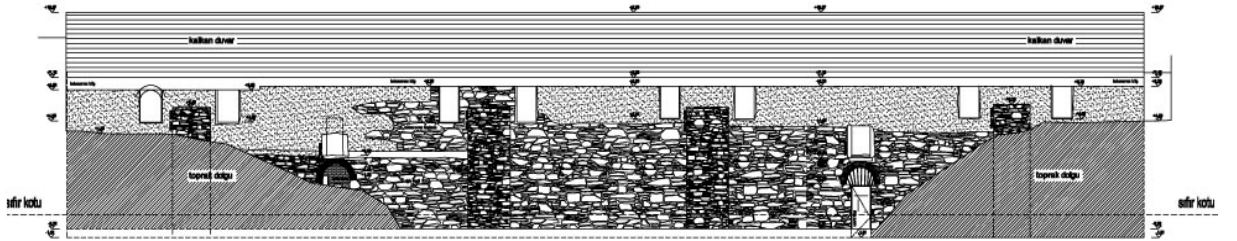
Resim 45. Kasımpaşa Tuz Ambarı Rölöve Kat Planları

Kasımpaşa Tuz Ambarı binası Havuzbaşı Değirmen Sokağına bakan güney cephesi ve arka avluya bakan kuzey cephesi arasında yaklaşık 30 cm kot farkı bulunmaktadır. Ambar biasında -0,50 kotunda zemin, +3,00 kotunda asma kat bulunduğu tahmin edilmektedir. Ancak günümüzde +3,00 kotunda bulunan döşeme yok olmuştur. Binanın işlevinden dolayı yükleme yapıldığı ve ağır yüklerin depolanması nedeniyle taş duvarların kuvvetlendirilmesi düşünülmüştür. Bu nedenle depo mekanlarının her birinde duvarlar payandalarla desteklenerek kuvvetlendirilmiştir.⁹⁴

ÖN GÖRÜNÜŞ

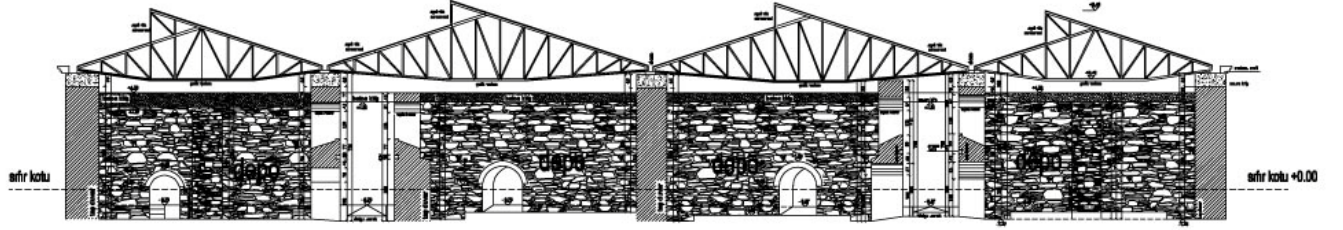
ARKA GÖRÜNÜŞ

Resim 47. Kasımpaşa Tuz Ambarı Rölöve Görünüşleri

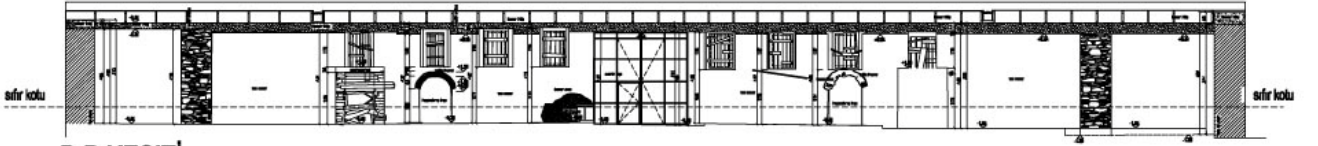
Binanın kuzey cephesi de dış cepheden payandalar ile desteklenmiştir. Bu cephede bulunan avluda boyutları 1,00/3,50 metre olan dört adet payanda bulunmaktadır. İç mekandaki pencere ve kapılarda basit kemer kullanılmıştır. Söveleri bulunmamaktadır. Dışarıdan binaya bakıldığında ilk dikkati çeken özelliği süsüz, yalın, simetrik, birbirine benzeyen mekanlara ve cephelere sahip olmasıdır. Bu

⁹⁴ Erginoğlu&Çalışlar Mimarlık Ofisi Arşivi, 2010

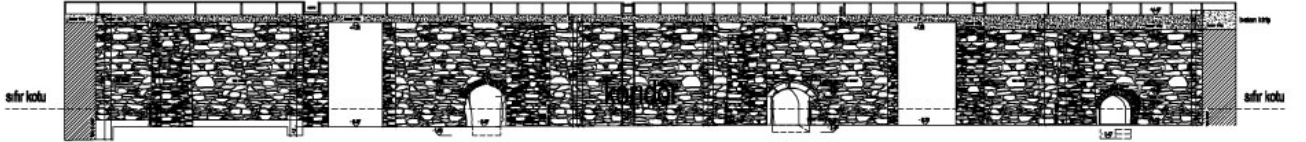
özellikler binanın işlevinden ileri gelmektedir. Tuz Ambarı'nın arka görünüşünde de görüldüğü gibi avlusunun büyük bir kısmı toprak altında kalmıştır.

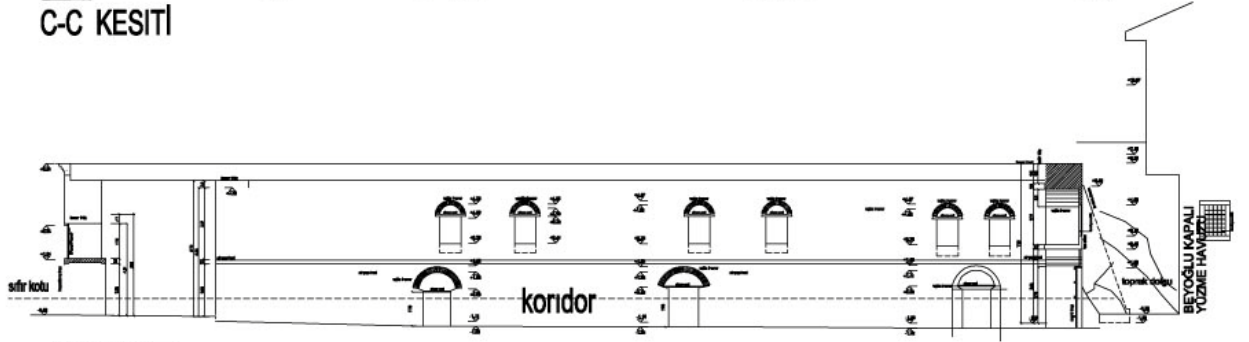
A-A KESİTİ

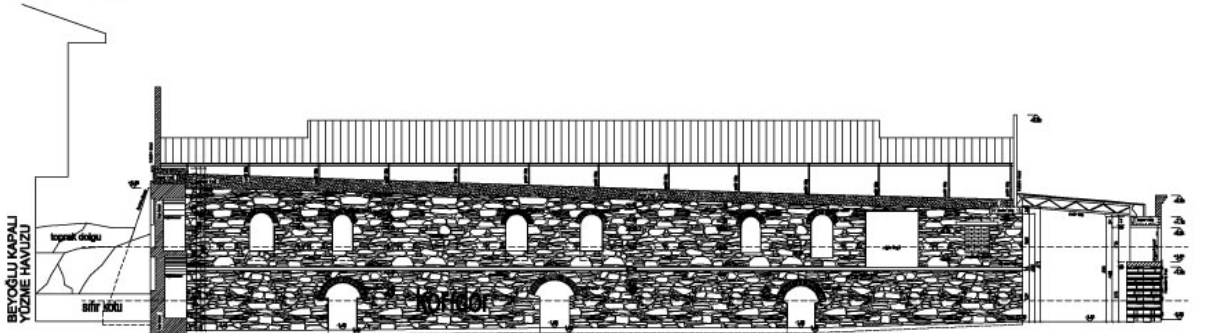
B-B KESİTİ

C-C KESİTİ

D-D KESİTİ

E-E KESİTİ

KESİTLER

Resim 48. Kasımpaşa Tuz Ambarı Rölöve Kesitleri

5.5. KASIMPAŞA TUZ AMBARI RESTİTÜSYON PROJESİ

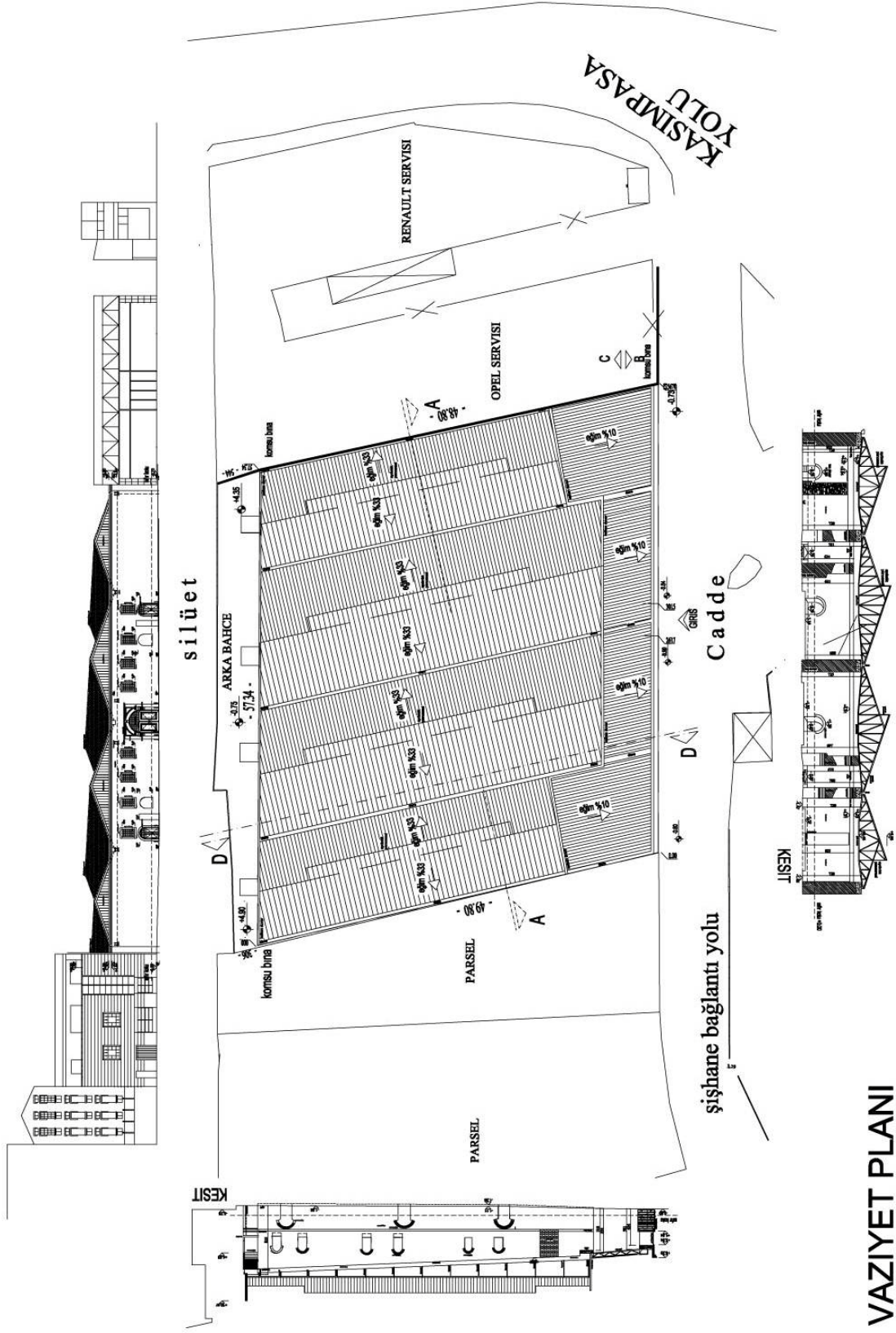
Kasımpaşa Tuz Ambarı'nın restitüsyon projesi, yapıdan elde edilen veriler, yazılı ve sözlü kaynaklar ve analogik yaklaşımlar sonucunda yapılmıştır. Yapının mimarisine ilgili çok az kaynak bulunabilmiştir. Bu nedenle, yapının restitüsyon planı, bugünkü durumun incelenmesi ve bulunabilen kaynaklar sonucunda yapılabilmektedir.

Ambar binası doğu-batı doğrultusunda uzanan, dikdörtgen biçimli, 57,34x48,80 metre boyutlarında bir yapıdır. Dört bölümden oluşan yapının üç koridoru bulunmaktadır. 19 yüzyıla ait haritalardan ve bina üzerinde yapılan analogik çalışmaların sonucunda beşik çatılı bir bina olduğu anlaşılmaktadır. Üç adet kalkan duvar bulunmaktadır.

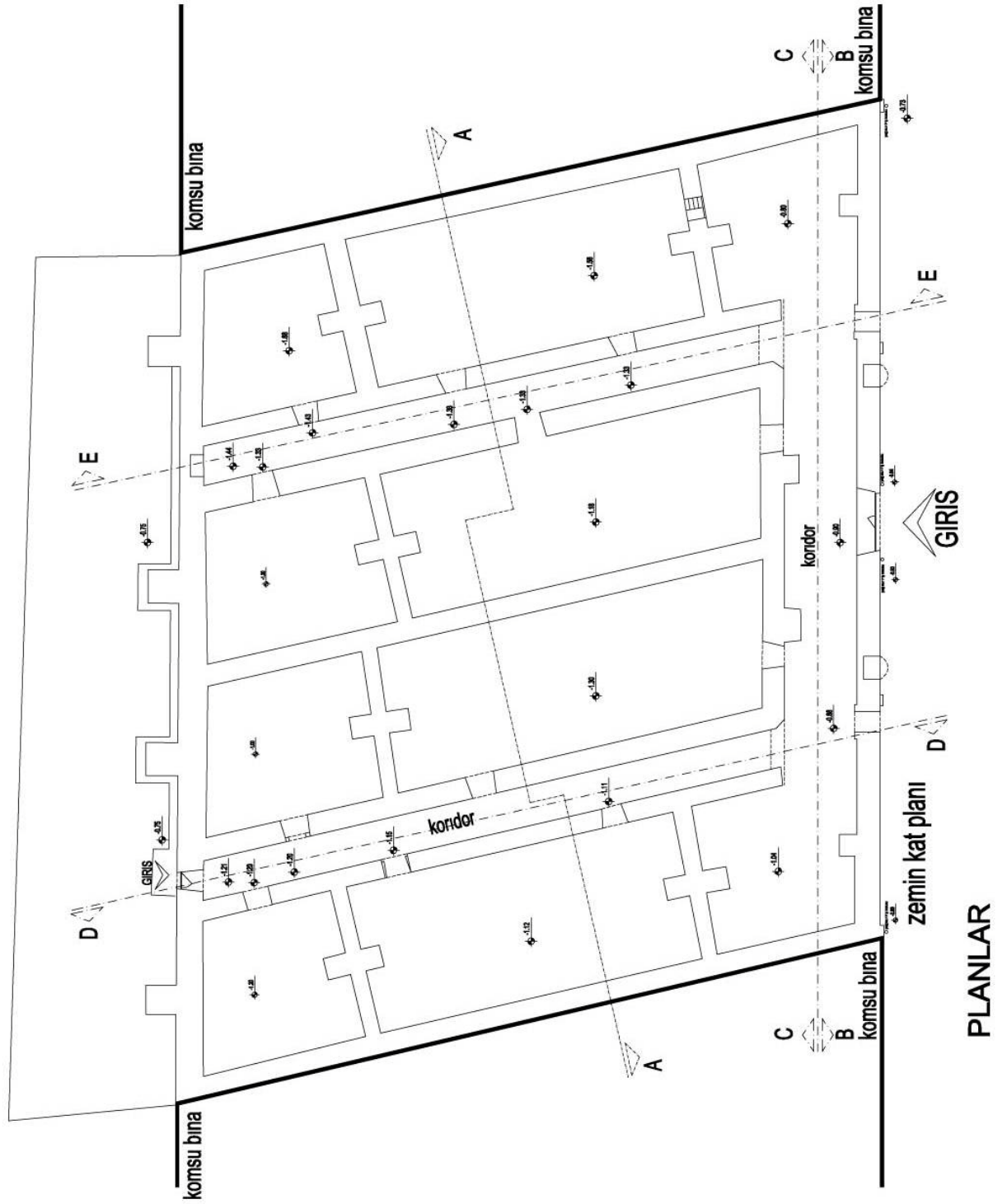

Resim 49. 19.yy. Kasımpaşa sırtlarından değirmen ve ambarların görünüşü

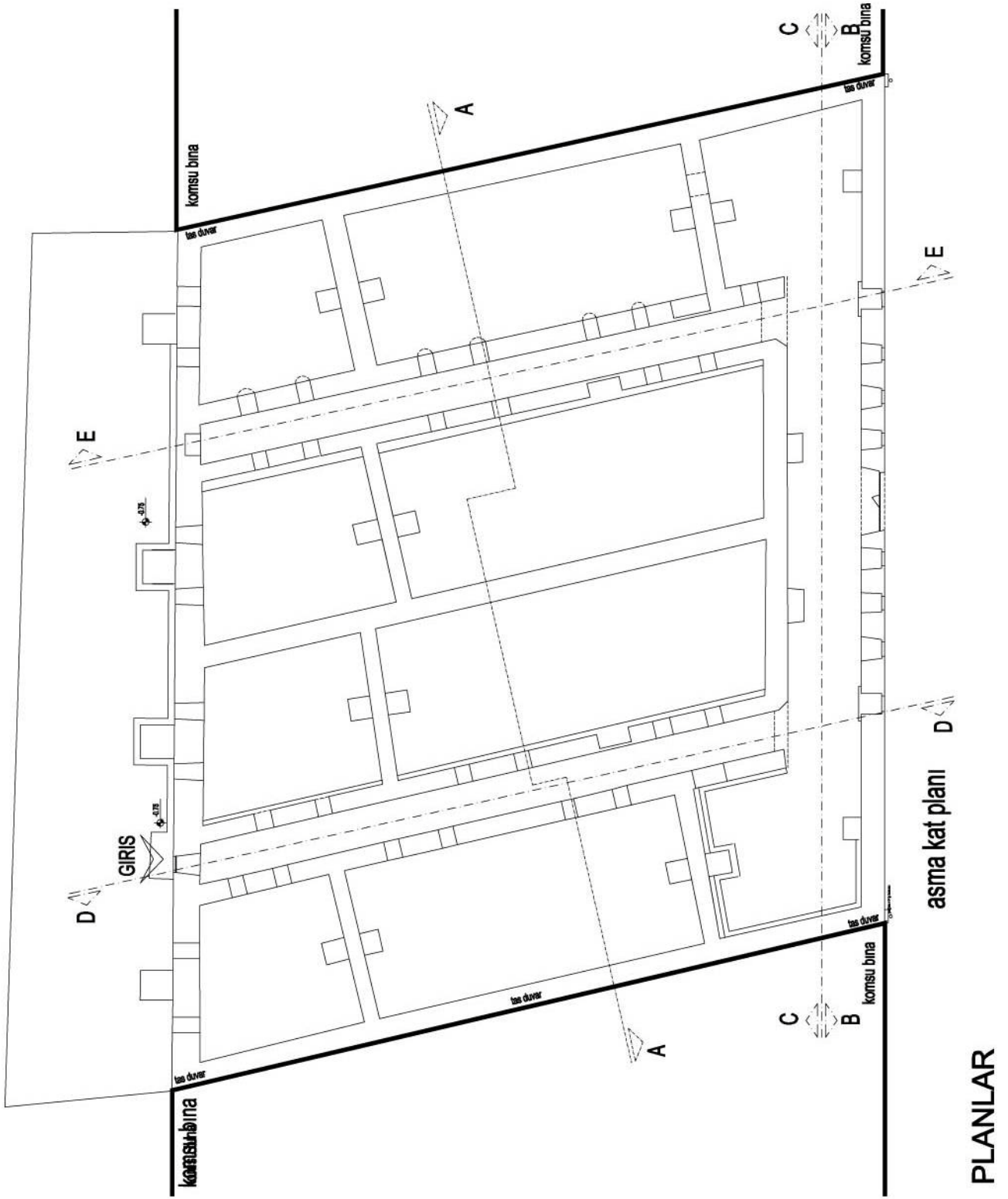
Taş yığma bir yapı olan ambarın cepheleri sıvayla kaplanmış, günümüzde birçok yerde sıvaların döküldüğü görülmüştür. Yine yapıda yapılan incelemelerde bir asma katın olduğu ama zamanla bu katın döşemesinin yok olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle restitüsyon projesi çizilirken zemin kat ve asma kat planı şeklinde iki ayrı plan çizilmiştir. Ayrıca restitüsyon projesi çizilirken Kasımpaşa Değirmeni ile ek binası olan Tuz Ambarı binasının ilişkisi de göz önünde bulundurulmuştur.

Resim 50. Kasımpaşa Tuz Ambarı Restitüsyon Projesi Vaziyet Planı

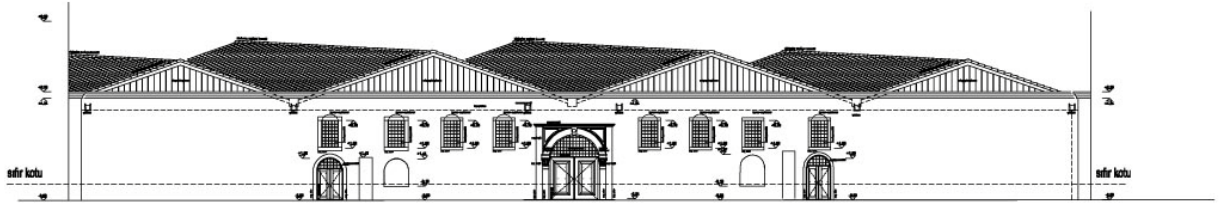

Resim 51. Kasımpaşa Tuz Ambarı Zemin Kat Restitüsyon Planı

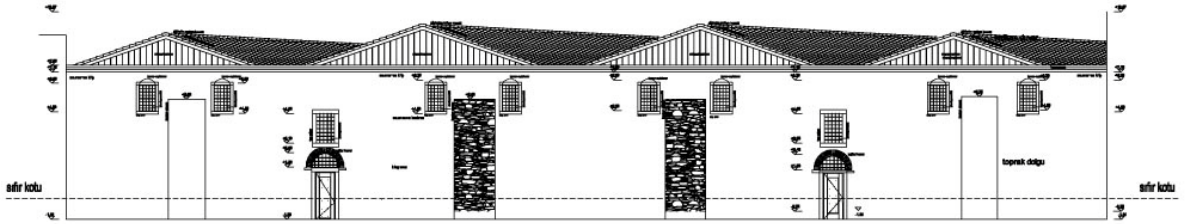

Resim 52. Kasımpaşa Tuz Ambarı Asma Kat Restitüsyon Planı

Kasımpaşa Tuz Ambarı binasında sekiz adet depo bölümü bulunmaktadır. Bu depo bölümlerinde dört tanesi küçük, dört tanesi ise daha büyük inşa edilmiştir. Büyük olan depo mekanlarının doğu ve batı cephelerinde bulunan bölümlerinin iki giriş kapısı bulunurken, ortada kalan büyük depo mekanları ve küçük depo mekanlarına tek giriş kapısı yapılmıştır. Bu plan şeması asma katta da aynı şekilde devam etmiştir. Ön cephede büyük bir ana giriş kapısı bulunurken iki adet de küçük kapı bulunmaktadır. Ayrıca ön cephede asma kata denk gelen sekiz adet pencere dikkat çekmektedir. Binanın avluya bakan arka cephesinde ise dört adet büyük, iki adet küçük giriş kapısı bulunmaktadır. Bu cephede de sekiz adet asma katta, iki adet ise zemin katta pencere bulunmaktadır. Günümüzde tamamen yok olan çatısı yapıdaki incelemeler, eski fotoğraflar ve haritalardan alınan bilgilere göre dört adet beşik çatı şeklinde çizilmiştir.

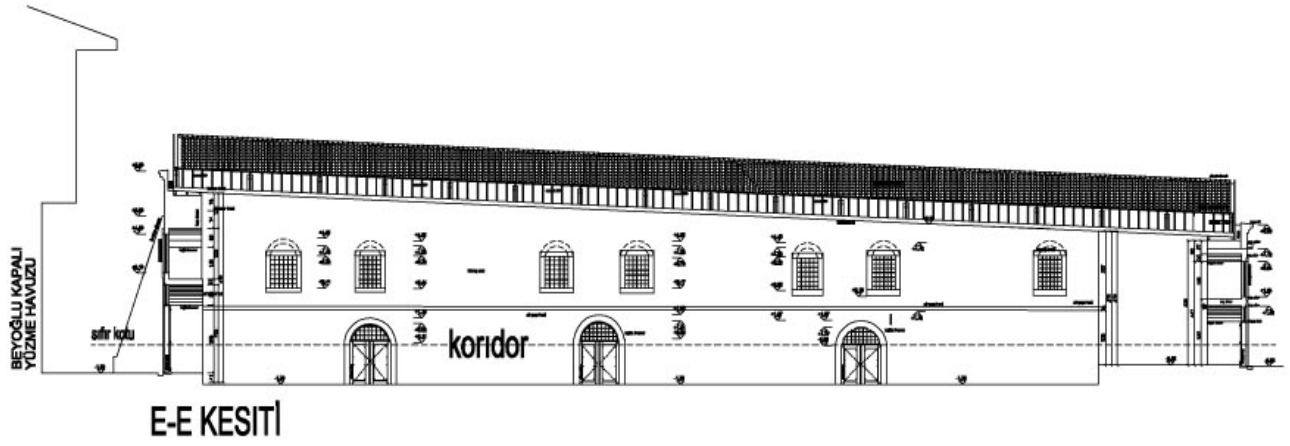
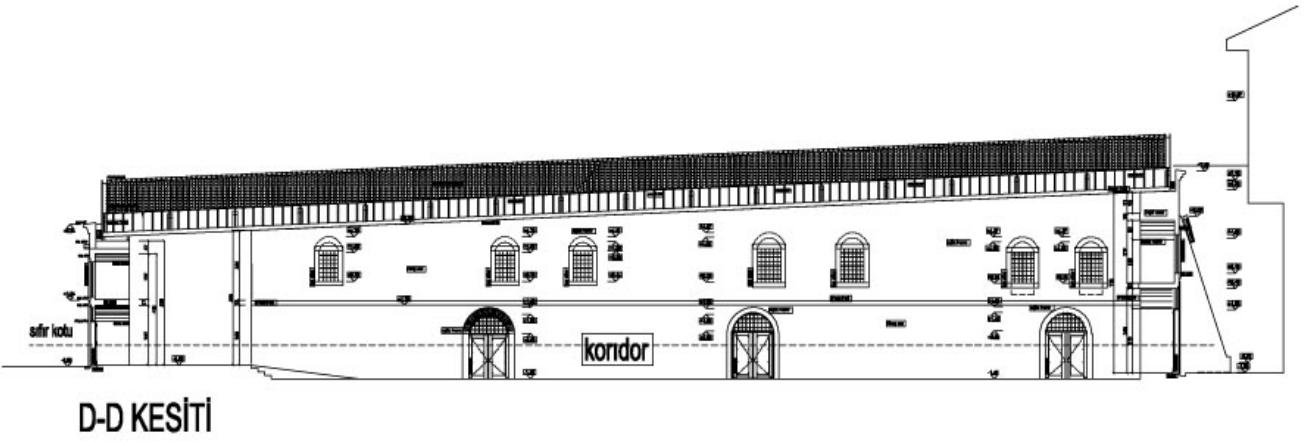
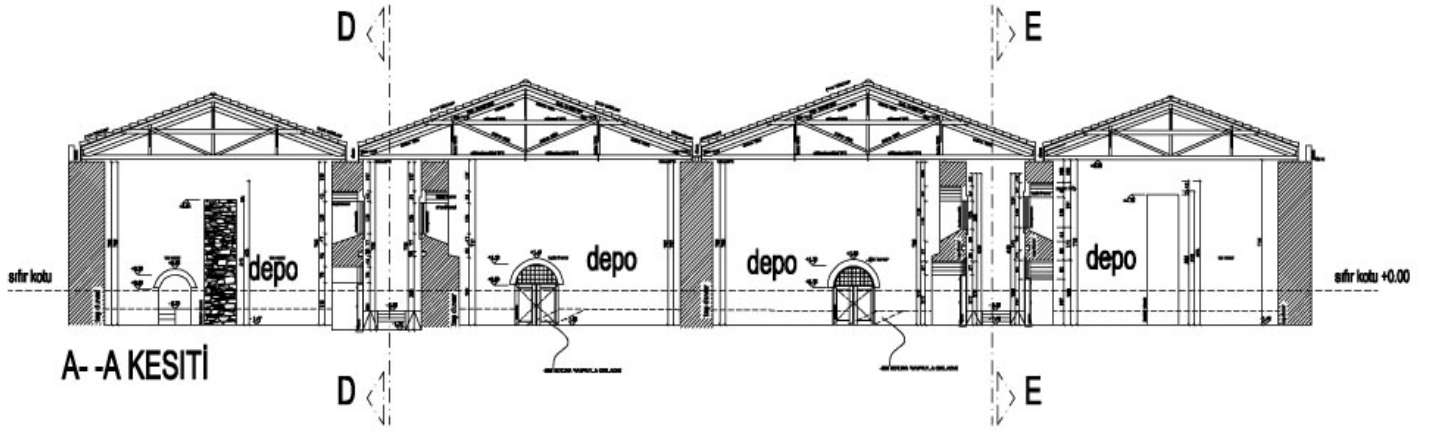
ÖN GÖRÜNÜŞ

ARKA GÖRÜNÜŞ

Resim 53. Kasımpaşa Tuz Ambarı Restitüsyon Görünüşleri

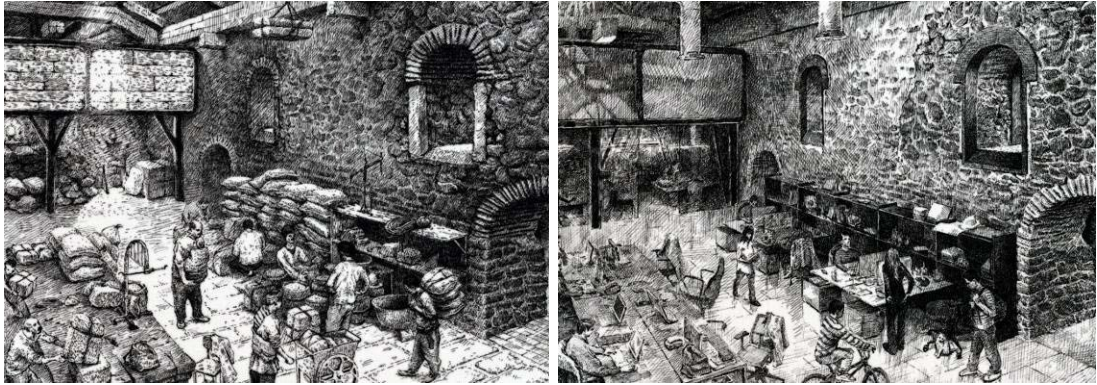
Tuz Ambarı'nın iç mekanında da koridorlarla ayrılan depo mekanları kemerli kapı ve pencerelerle geçilmiştir. Yukarıda bulunan asma kattan koridorlara bakan yedi adet pencere bulunmaktadır. Ayrıca koridora açılan üç adet kapı bulunmaktadır.

Resim 54. Kasımpaşa Tuz Ambarı Restitüsyon Kesitleri

5.6. KASIMPAŞA TUZ AMBARI RESTORASYON PROJESİ VE REKLAM AJANSI OLARAK İŞLEVLENDİRİLMESİ

Tarihi endüstri yapıları çoğunlukla anıtsal nitelikte olduklarından, işlev dönüşümü çalışmalarında binanın mevcut doku içindeki yeri, ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçları sorunun bir bütün olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.⁹⁵ Endüstri yapılarının, yeni kullanımına ilişkin çalışma yapılırken göze ilk çarpan binanın özgün kimliğinin mümkün olduğunca korunması ve o binaya ait özelliklerin vurgulanmış olmasıdır. Yeni kullanımlara açılan bu binalarda binaların eski işleyişinin panolarla kullanıcıya sunulması gerekmektedir. Bu yapılar, alışveriş mekanları, sanat galerileri, çok amaçlı salonlar (geniş açıklıklar ve ağır yük taşıyabilecek yapısal düzenlemelere sahip oluşlarından yararlanılarak) ve konut (açık kat düzenlemeleri ve yüksek tavanlarından yararlanılarak) olarak kullanılabilir. Günümüzde işlevini kaybetmiş olan bu yapılar, otel, büro binası, kültür merkezi, lokanta, tiyatro ve konut vb. çok amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Resim 55. Kasımpaşa Tuz Ambarı öncesi ve sonrası illüstrasyonu⁹⁶

İkinci derece tarihi eser olarak tescilli olan Kasımpaşa Değirmeni ve Kasımpaşa Tuz Ambarı, muhtemelen tersane bölgesine hizmet vermek amacıyla inşa edilmiş, dönemin önemli endüstri yapılarından biridir. Kasımpaşa semti, şehir merkezinde olan bir bölgedir. Gerek trafiğin yoğunluğu, gerekse Haliç bölgesinin endüstri yapıları için uygun bir çevre olmadığı düşünüldüğünde binanın yeni bir işlev ile değerlendirilmesine karar verilmiştir. Cepheleri özgün olarak korunan binanın içinde, yeni işlevin gereği olan bazı değişiklikler ve ekler yapılmasına karar verilmiştir.

⁹⁵ Ülkü Altınoluk, "Endüstri Arkeolojisi Kapsamındaki Binalarda İşlev Dönüşümü", Mimarlık 2000, S. 292, s.7.

⁹⁶ İllüstrasyon Alperen Kahraman

Öncelikle onarıma ilişkin olarak yapı yeni işleve göre restorasyonu sırasında şu müdahalelerden geçmiştir.

- Temizleme
- Sağlamaştırma
- Bütünleme
- Yenileme
- Yeni Ekler

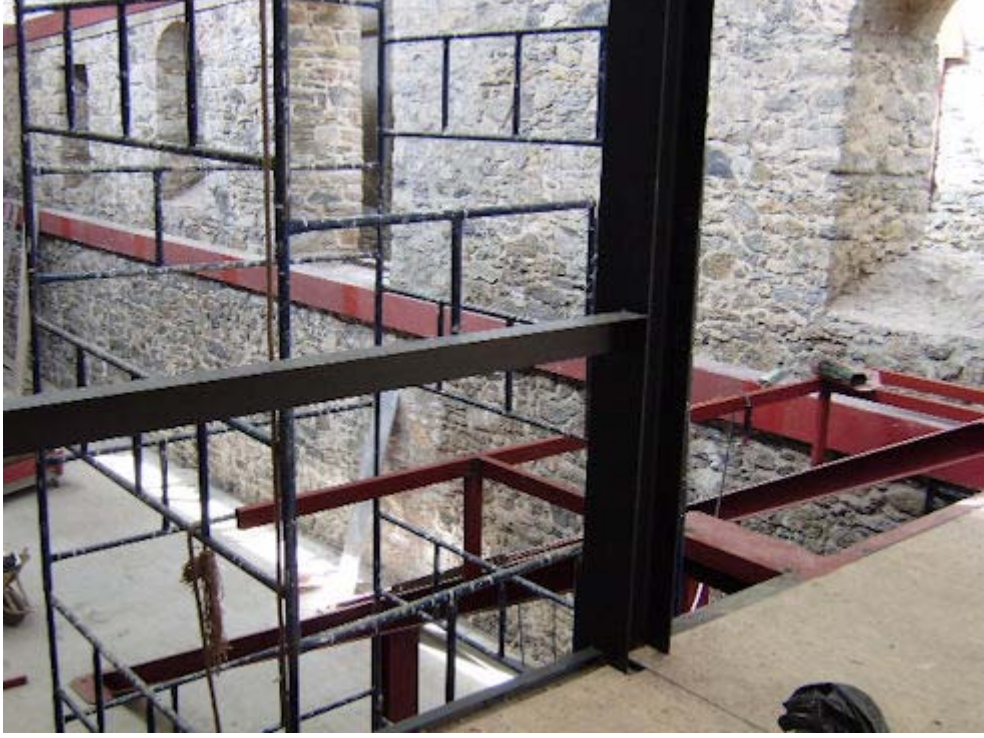
Temizleme : Kasımpaşa Tuz Ambarı'nda, sonradan yapılan, yapının özgünlüğünü bozan ekler temizlenmiştir. Binada doldurulmuş kapı ve pencereler açılmış, betonarme ekler kaldırılmıştır. Binanın arkasındaki avluda bulunan toprak yığını temizlenmiştir. Ayrıca, cephelerde görülen bitkiler temizlenmiş, bitkilerin tekrar çıkmaması için kimyasal malzemeler ile ilaçlama yapılmıştır. Mekanların duvarlarındaki ve cephelerin yüzlerindeki orijinal olmayan sıva kalıntıları temizlenmiştir. Yapının orijinal dokusunun korunabilmesi için tüm taş duvar derzleri yıkanmış ve kimyasal analizler sonucu karar verilen solüsyonlarla kuvvetlendirilmiş, bu aşamada yıkılmış ve zarar görmüş bazı taşlar yeniden örülerek restore edilmiştir.

Resim 56. Kasımpaşa Tuz Ambarı restorasyon çalışmaları

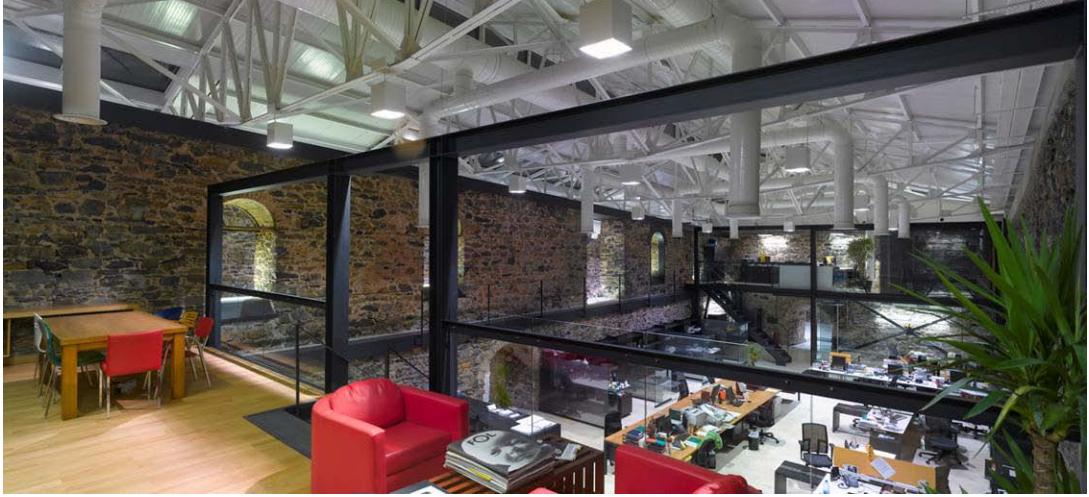
Sağlamlaştırma: Tuz Ambarı'nın ayakta kalan bölümlerinin duvarları strüktürel olarak sağlamlaştırılmıştır. Duvarlardaki taşlarda doğal etkiler nedeniyle zamanla meydana gelen bozulmalar önlenmiş, dış etkilerden korunması için, sıvası dökülen bütün duvarlar aslına uygun olarak sıvanmıştır. Sıvası dökülmüş olan yüzeylerin onarımında kullanılacak harç karışımının oranları mevcut sıvadan alınacak örneklerin incelenmesi sonucunda belirlenmiştir.

Resim 57. Tuz Ambarı'nın restorasyon çalışmaları

Bütünleme: Günümüzde, Tuz Ambarı binasını fotoğraf, harita ve benzeri kaynaklardan yararlanarak tamamlama yoluna gidilmiştir. Ambara ait eski fotoğraflarda ve 1930 tarihli J.Pervititch haritasında binanın çatısı net bir şekilde görülmektedir. Ancak Tekel zamanında yapılan çelik çatıya müdahale edilmemiştir. Sonradan eklenen çelik çerçeveler farklı renklerde boyanarak vurgulanmıştır. Doldurulmuş olan pencereler ile yıkılan parapet duvarları da yeniden örülmüş, yeniden örülen duvarlarda boyutlar ve yapım tekniği özgün duvar dokusuna uygun yapılmıştır. Tamamen yok olan asma kat döşemesi bütünlenmiştir. Tuz Ambarı'nda, ihtiyaca yönelik olarak çelik asma katlar planlanmış, çalışma hacimleri birbirine bu yolla bağlanmıştır. Ajansın farklı departman ve hizmet alanları, galerilere uygun olarak bölümlere ayrılmıştır.

Yenileme: Binada yok olmuş ya da kullanılması mümkün olmayan kapı ve pencere doğramaları yenilenmiştir. Pencereilerin oranlarını değiştirmek, binanın karakterinde olumsuz etkiler yaratacağı için yenileme yapılırken çok dikkat edilmelidir.

Kasımpaşa 58. Tuz Ambarı Restorasyon Sonrası İç Mekan Görünüşleri

Yeni Ekler: Yapılan yeni eklerde, binanın özgün karakteri, ölçeği, kitle ve malzemesiyle uyumlu olarak tasarlanmıştır. Mevcut dolu - boş ilişkilerine uyularak, taş duvarlar korunmuş, ikinci bir strüktür elik-cam olarak tasarlanmış, lik asma katlar eklenmiştir. Yapının arka tarafında bulunan dar avlu çalışanlar için yeniden düzenlenmiş, mesai aralarında ya da mesaiden sonra vakit geçirebilecekleri bir alan olarak tasarlanmıştır. Bu avluya mekanik donanımlar Türkiye'nin en büyük vinlerinden biriyle yapının üstünden geçirilerek konmuştur. Döşemelerde Marmara mermeri ile kullanılmıştır.

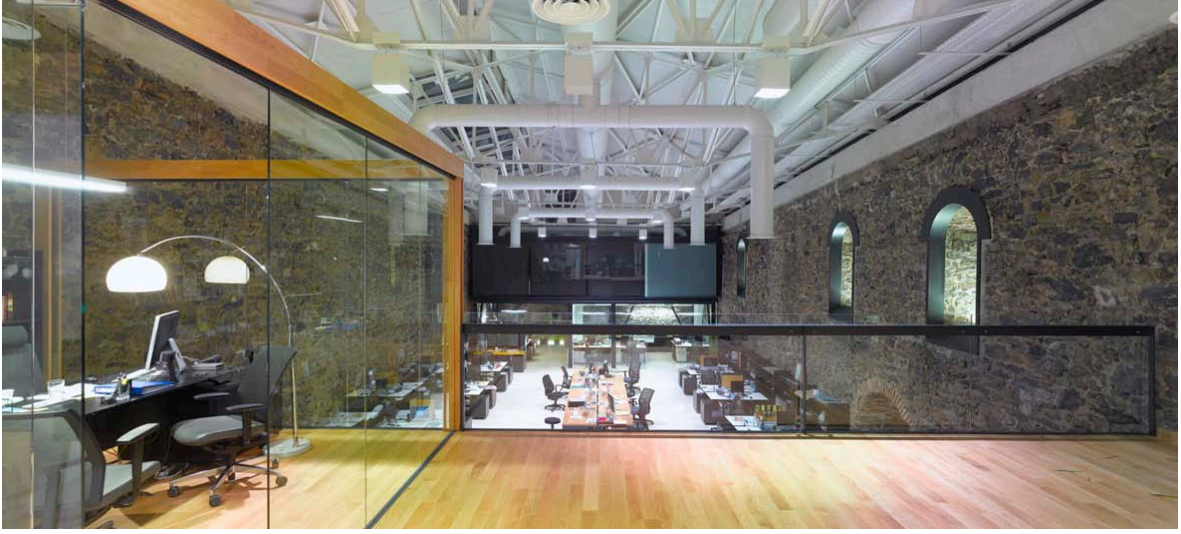

Resim 59. Tuz Ambarı restorasyon alışmaları

Resim 60. Kasımpaşa Tuz Ambarı koridor görünüşü

Kasımpaşa Tuz Ambarı'nın restorasyon çalışmaları sırasında binanın orijinal haline sadık kalınmıştır. Reklam ofisi adını bile değiştirmemiş ve binanın kapısına Tuz Ambarı yazarak binaya olan saygısını dile getirmiştir. Yeni bir kapı ya da pencere açılmamıştır. Sadece çelik konstrüksiyonla asma kat eklenmiş, hatta asma katlar arasındaki geçişin sağlandığı koridorların kapıları bile ambarın orijinal pencerelerinin üzerine kurulmuştur.

Resim 61.Kasımpaşa Tuz Ambarı Restorasyon Sonrası İç Mekan Görünüşleri

Resim 62. Kasımpaşa Tuz Ambarı vaziyet planları

Resim 63. Kasımpaşa Tuz Ambarı restorasyon planları

A-A KESİTİ

B-B KESİTİ

C-C KESİTİ

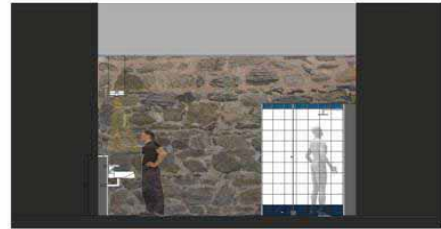
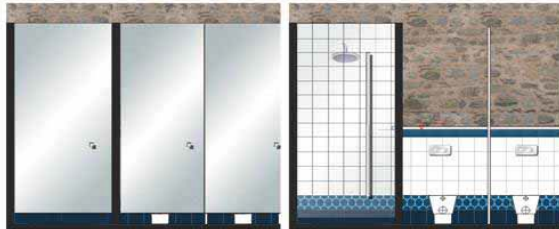
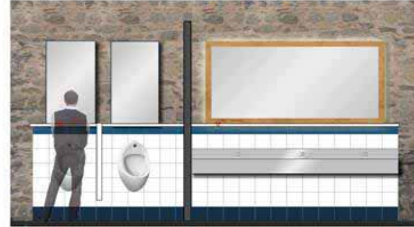
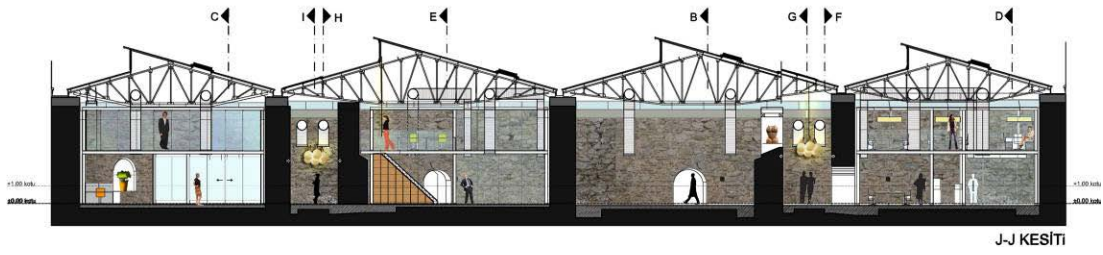
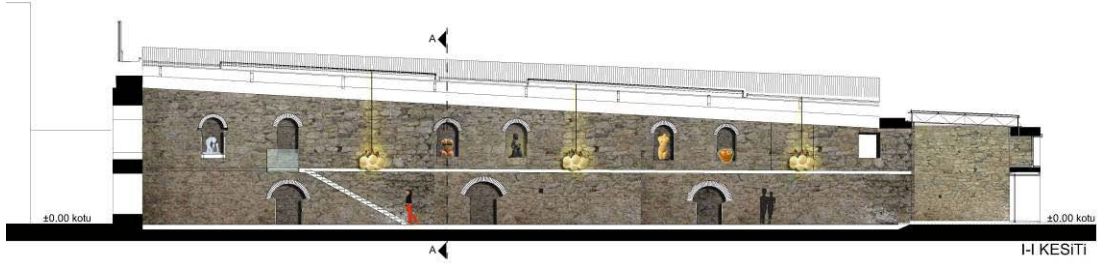

D-D KESİTİ

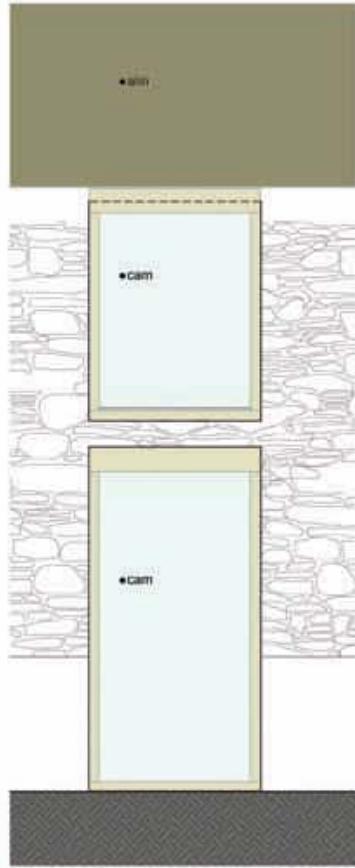
E-E KESİTİ

Resim 64. Kasımpaşa Tuz Ambarı restorasyon kesitleri

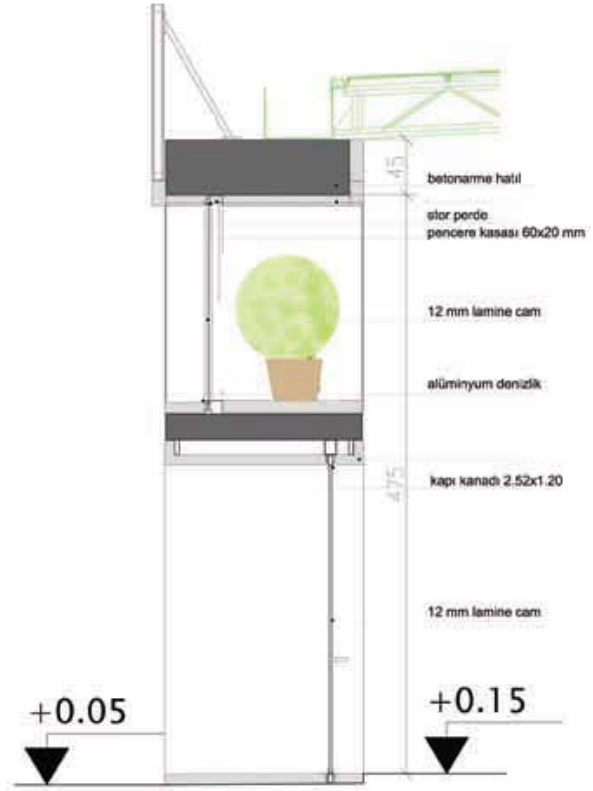

Resim 65. Kasımpaşa Tuz Ambarı restorasyon kesitleri ve tuvalet sistem detayı

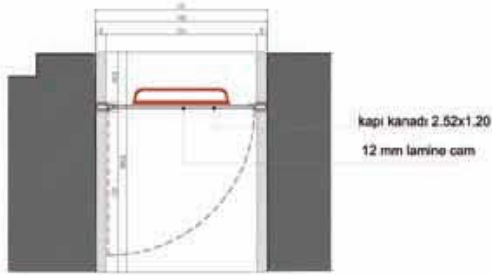

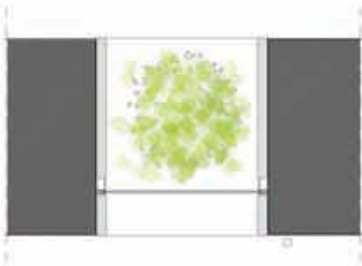
GÖRÜNÜŞ

KESİT

PLAN-1

PLAN-2

Resim 66. Kasımpaşa Tuz Ambarı pencere sistem detayı

SONUÇ

Tez çalışmasında öncelikle, Avrupa'da başlayan ve daha sonra tüm dünyayı etkisi altına alan Endüstri Devrimi, bu devrim ile paralel gelişen endüstri ve endüstrileşme tanımları yapılarak bu kavramlar incelenmiştir. Endüstrileşmeyi oluşturan sebepler ve hızla gelişen bu yeni üretim sisteminin geçirdiği aşamalar incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu gelişmelerin yansımalarının nasıl olduğu ve I. Dünya Savaşı sonrasında Kurtuluş Savaşı'nı yaşayarak yeni bir ülke olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Endüstri Devrimi'nden nasıl etkilendiği irdelenmiştir.

Endüstri mirası kavramı, kapsamı ve sınıflandırılması konusu incelenmiş, endüstri mirası kapsamındaki yapılara yurt içi ve yurt dışından örnekler verilmiştir. Korumaya değer endüstri yapılarının yeniden işlevlendirilme süreci ile bu yapıları korumanın gerekçeleri ve faydaları araştırılmış, bu doğrultuda mekanın en az hasarla geleceğe ulaşmasını sağlamaya yönelik incelemelerde bulunulmuştur. Fiziksel ömürleri işlevsel ömürlerinden çoğu zaman daha uzun olan korunmaya değer yapıların, yeniden işlevlendirilmedikleri takdirde fiziki varlıklarını sürdüremeyecekleri ve birer harabe durumuna gelebilecekleri, bu durumun sonucu olarak da sahip oldukları değerlerin gelecek kuşaklara aktarılamayacağı açıktır. Bu nedenle, değişen toplumsal ihtiyaçlar ve manevi değerler çevresinde, koruma değerlerinin göz önünde tutulduğu bilinçli bir koruma yaklaşımı ile yapıların fiziksel ömürleri uzayabilmekte, böylece yapılar yansıttıkları değerlerle birlikte uzun süre hizmet verebilmektedirler.

Tez çalışmasında Kasımpaşa Tuz Ambarı detaylı olarak incelenmiş, Kasımpaşa bölgesi hakkında bilgi verilmiştir. Kasımpaşa bölgesi konumundan dolayı tarih boyunca endüstrinin merkezi olmuş ve bu bölgede birçok tersane kurulmuştur. Tuz Ambarı binası da bu bölgede bulunan Kasımpaşa Değirmeni'nin ambarlarından biri olarak inşa edilmiştir.

Öncelikle bina hakkında çeşitli arşiv araştırması yapılmış, rölövesi çıkarılarak restitüsyon projesi için temel hazırlanmıştır. Tuz Ambarı'nın tümüyle yok olan bölümleri tespit edilmiş ve mekan, cephe, strüktür özellikleri ve bozulma durumu incelenmiştir. Binanın hazırlanan rölövesi, restitüsyon projesi için temel kabul edilmiş, bunun yanında yerinde yapılan incelemeler, kaynaklar ve analogik yöntemlerden yararlanılmış, yapıya sonradan eklene kısımlar belirlenerek, tarihlendirilmiştir. Sonuçta bulunan kaynaklar ve belgeler eşliğinde restitüsyon projesi hazırlanmıştır.

Ambar yapısının zaman içinde daha çok hasar görmesini önlemek ve korunmasını sağlamak için güncel bir işlevle değerlendirilmesi ve yaşatılmasına karar verilmiştir. Daha öncede vurgulandığı gibi, endüstri yapılarından, bugün hala ayakta olarak orijinal işlevini sürdüren yok denecek kadar azdır. Bu tür yapıların yaşayabilmeleri için restore edilerek, bugün ne şekilde değerlendirilmeleri gerektiği düşünülmeli, fiziki olarak yapılan onarım ve sağlamlaştırılmaların yanı sıra, uygun bir işlev ile sürekliliğinin sağlanması da gerekmektedir.

Bu bağlamda tez çalışmasının son bölümünde, reklam ajansı olarak yeniden işlevlendirilen Kasımpaşa Tuz Ambarı'nın restorasyon uygulaması hakkında bilgiler verilmiştir. Yapılan restorasyon çalışmasında, yapıya müdahalenin en az şekilde olmasına, çok iyi bilgi toplanmasına, bulunan belgelerin değerlendirdikten sonra ambarın özgün durumuna saygı duyularak temizleme, sağlamlaştırma, bütünleme ve yenileme yöntemleri uygulanmasına dikkat edilmiştir.

Batılılaşma devrinde inşa edilen endüstri yapıları, o dönemin teknolojisini ve ekonomik düzenini aktarması, toplumun yaşadığı belirli bir süreci yansıtması açısından büyük bir öneme sahiptir. Endüstri yapıları diğer anıtsal bina türleri kadar önemsenmemiş dolayısıyla korunmamışlardır. Zamanla fonksiyonunu yitiren bu yapılar boş ve bakımsız kalarak hızla tahrip olmuşlardır. Bugün harap ve bakımsız olan ve hatta çok az bir kısmı ayakta kalan endüstri yapılarının, zaman içinde hasar görmesini önlemek ve binaların mümkün olduğunca korunmasına çalışmak gerekmektedir. Bu amaçla, bu tür yapıların acilen tespit, tescil ve belgeleme çalışmalarını içeren detaylı araştırmaları yapılmalı ve rölöveleri hazırlanmalıdır. Binalar çok iyi tanınmalı, sonradan eklenen kısımlar belirlenerek, tarihlendirilmelidir. Bütün bu çalışmalar kaynaklara dayandırılarak yapılmalı, binalar mümkün olduğunca korunmalıdır. Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulguların, günümüzde pek çok farklı disiplin tarafından incelenen ve hassasiyetle ele alınması gereken bir konu olan, korumaya değer endüstri mirası kapsamındaki yapıların mekan müdahaleleri ve mekansal önemleri çerçevesinde değerlendirilerek bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKLAR

Anonim, "Cibali Tütün Fabrikası", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II., İstanbul 1994, s. 429.; Murat Belge, İstanbul Gezi Rehberi, İstanbul 1999, s. 137.

Anonim, "Yalı Köşkü Makine Fabrikası", Dünden Bugüne İstanbul Ans. , C. VIII. , s. 428.

Anonim, "İstanbul Baruthaneleri", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

Anonim, Meydan Larousse, 1969. Meydan Yayınevi, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd.Şti., İstanbul, Cilt 10, s.913

Anonim, Türk Dil Kurumu, 1998. Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara Adnan Giz, İstanbul'daki İlk Sanayi Tesisleri Kuruluş Yılı 1805, İSO Dergisi, CII., s23.

Aliye Önay, "Türkiye'de İlk Elektrik Tesisi", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, C. 10, S. 59, (1972), s. 31

Aydın Uğur, "Fabrika-i Hümayun", Art Decor Dergisi, S. 28-29, (1995), Afife Batur – Selçuk Batur, (1981), y. a. g. e. , s. 334.

Batur, Afife, Batur, Selçuk, "İstanbul'da 19.yy.Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayun'lar" I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, C.III., İTÜ, İstanbul, 1981, s.331- 341

Buchanan, Angus, "The Definition Of Industrial Archeology" L'etude et la mise valeur du patrimoine industriel, 4. Conference Internationale, Lyon-Grenoble(1981), Paris, s.104

Cem Sorguç, "Gazhaneler", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. III. , İstanbul 1994, s. 177.

Föhl, Axel, "Between Use and Reuse Industrial Monuments in the Rhine-Ruhr Area" TICCIH Industrial Heritage Transactions 2- Conference Papers and Results, Austria 1987, s.87

Emre Dölen , "Dokumacılık" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. III., İstanbul 1994 ,s. 85.

Emre Dölen, "Darphane-i Amire", Dünya Kenti İstanbul, Tarih Vakfı Yay. , 1996, s. 78.

Edward C. Clark , “The Ottoman Industrial Revolution” , International of Middle East Studies 5 (1974), 65-76.

Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii , A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara, 1971, s 9.

İlhan Tekeli,“Osmanlı İmparatorluğu’nda Mekan Organizasyonundaki Değişmeler ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Bölgesel Politikası I”,Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S 45 , (Haziran 1971) , s 4.

Seyidoğlu, Halil, Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, Güzem Yayınları, Ankara, 1992

Karıptaş Seçer, Füsün,2009, "Protection And Re-Evaluation Of Industrial Heritage", V.International Sinan Symposium “Design Language in Historical Areas”, Trakya Üniversitesi,Edirne

Karıptaş Seçer, Füsün,2009, “Re-Evaluation Of Industrial Buildings Within The Scope Of Industrial Archeology Under Present-Day Conditions ”LIVENARCH IV “(RE/DE) Construction in Architecture”, Karadeniz Teknik Üniversitesi,Trabzon

Kaşlı, Bilge, 2009, İstanbul’da Yeniden İşlevlendirilen Korumaya Değer Endüstri Yapıları Ve İç Mekan Müdahaleleri: Santralistanbul Örneği, İTÜ, SBE YL Tezi

Kıraç Binnur A., 2001.Türkiye’deki Tarihi Sanayi Yapılarının Günümüz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmeleri Konusunda Bir Yöntem Araştırması, M.S.G.S.Ü, F.B.E, Doktora Tezi, İstanbul.

Köksal, T.Gül, Ahunbay, Zeynep, 2006, “İstanbul’daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri”, İTÜ Dergisi, cilt:5, Sayı:2, s.125-136, İstanbul

M. Rifat Akbulut, Cem Sorguç (1994), y. a. g. e. , s. 177.

Musa Çadircı , Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı ,Türk Tarih Kurumu , İstanbul 1997 , s. 348.

Necdet Sakaoğlu, “Tüfenkhane”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C VII. , İstanbul 1994, s. 307-308,

Önder Küçükerman, “Paşabahçe Cam Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1994, s. 228-229.

Önder Küçükerman, “Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II., İstanbul 1994, s. 196-197.

Önder Küçükerman , “Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi” , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , C. I., İstanbul , 1994 , s. 558.

Önder Küçükerman, "Feshane"Defterdar Fabrikası, Sümerbank, Ankara, 1988, s. 167

Ökem, Selim. 2000. Çelik Altarlı Tapınaklar, Mimarlık, S.292, s.15-20

Pamuk, Ş., 1997. 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914,İstanbul.

Pınar Ezgeç, "Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi", (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Ens.), İstanbul 1998, s. 33.

Toprak Zafer,1992. İktisat Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908, 1342, İstanbul.

Turgut Kut, "Matbaalar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. V. ,İstanbul 1994, s. 308-310.

Seçer, Füsun, 2002, "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Değirmenlerinin Mimari Açından İncelenmesi Ve Unkapanı Değirmeni'nin Günümüz Şartlarında Değerlendirilmesi" MSGSU FBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Sezer, Sennur, 2010, Kasımpaşa, Heyamola Yayınları, İstanbul

Tutel, Eser, "Tersane-i Amire", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VII. , İstanbul 1994, s. 253-256.

Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi, TTK, Ankara 1994.

Vefa Zat, "Bomonti Bira Fabrikası", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II. , İstanbul 1994,s. 296.

Wiener-Müller,Wolfgang,"15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, İstanbul 1998.

Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu",Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1985, c. 5,s. 1341.

<http://www.ERIH.de/masterplan>

İndustrial revolution woman-www.trueroots.us/blog/wp-content/uploads/2009

ÖZGEÇMİŞ

1999 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. Çeşitli mimari bürolarda çalıştıktan sonra 2002 yılında halen çalışmakta olduğu, Erginoğlu & Çalışlar mimarlık ofisine girdi. 2007 yılında başladığı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İç Mimarlık Anabilim/Anasanat Dalında Yüksek Lisans öğrenimine devam etmektedir.